

GERGELY ANDRÁS

**BEVEZETÉS
A DIALEKTIKÁBA**

B U D A P E S T , 1 9 4 4 .

**Felelős kiadó: Gergely András, Rákoscaba, Alpár-u. 73.
„Pannónia“ Könyvnyomda Vállalat Debrecen, Piac-u. 79.**

Előszó

A dialektika fontos alaptételeinek szemléltető bemutatása két egymással ellentétes módon történhetik. Vagy úgy járunk el, hogy *egy bizonyos* probléma elmélyedő vizsgálata során kimutatjuk a dialektikus elveknek az illető ponton való szigorú érvényességét, azoknak a kérdéses probléma megoldásánál lényeges és mellőzhetetlen jelentőségét; vagy pedig a dialektikus gondolkozást módszer alkalmazásával futólag és mintegy ötletszerűen végighaladunk a valóság konkrét eseteinek és problémáinak *hosszabb során* és változatos példaszzerű szemléltetéssel akarjuk az olvasót meggyőzni arról, hogy a dialektikus alaptörvények a természet és a társadalom legkülönbözőbb pontjain egyképen érvényesek. Mindkét eljárásnak megvan a maga célja és értelme. Ha a módszert *egy bizonyos* területen elmélyedően alkalmazzuk, úgy ezzel beigazolhatjuk a dialektikának mint az igazság megismerésére szolgáló tudományos vizsgálati eszköznek a hasznosságát és érvényességét. Itt azonban még teret hagyunk annak az ellenvetésnek, hogy a módszer csupán ezen az egyetlen ponton vagy csali egyes pontokon érvényesíthető és más területeken, más problémáknál csődöt fog mondani. Ezzel szemben a konkrét példaszzerű szemléltetés jobban meggyőzhet bárkit a dialektikus mozgástörvényeknek általános, a valóság minden területére és minden pontjára kiterjedő voltáról; ugyanakkor azonban kételyeket ébreszthet aziránt, hogy a problémák szakszerű elemző kutatásában is megállja-e a helyét? Nyilvánvaló tehát, hogy a kétféle tárgyalási mód egvike sem nélkülözhető akkor, ha a materialista dialektika igazságát kétségtelen módon akarjuk az érdeklődő elé tárni.

Ha a magyar dialektikus irodalom eddigi termését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy általában az előbb említett tárgyalási mód nyert alkalmazást, tehát nem a szélesebb példaszzerű szemléltetés, hanem részint egyes konkrét problémák elemző dialektikus vizsgálata

— aminek kitűnő példája ebben a sorozatban Jeszenszky Dialektikája — részint pedig oly kisebb értékű ismertető munkák keretében, amelyek pusztán az ismert alaptételek többé-kevésbé összefüggő felsorolására szorítkoznak, anélkül, hogy ezeket akár egy problémán elmélyedően, akár sok példán szemléltetően alkalmazzák.

Úgy véljük tehát, hogy nem végeztünk felesleges munkát, amikor e kis könyvben *a dialektikus törvények egyetemes igazságának széleskörű, konkrét példaszzerű szemléltetését* tűztük célul magunk elé. Természetesen vállalnunk kellett egy ilyen feladatnak minden hiányosságát, gyengéjét és kockázatát; így nevezetesen a felületeség, a tárgyismeret kellő alaposága híján könnyebben becsúszó ténybeli tévedések netáni jogos vádját (hiszen a példákat az anyagi valóság sokféle területéről kellett vennünk) és végül azt a legsúlyosabb vádat, hogy a dialektikus alapigazságokat csak üres formulák módjára használtuk, melyeket külsőlegesen erőszakoltunk rá a valóságnak erre vagy amarra a nyilvánulására. Ily vádak ellen a könyv tartalmának kell önmagát megvédenie; ha erre nem képes, úgy kell hogy alávesse magát — mint minden szocialista írás — a valóban dialektikus társadalmi kritika módosító ítéletének.

A dialektikának mint ismerettani és gondolkodási módszernek ellenőrző kritériuma csak a *gyakorlat* lehet (*Engels*). A hétköznapi élet gyakorlatának dialektikus felfogása és irányítása azonban különleges feladat, mely csak a dialektikus elmélet talajából nőhet ki. Amikor itt első kísérletet teszünk (a könyv második részében) az egységbe foglalt dialektikus alapelveknek és módszereknek az élet gyakorlatában való konkrét alkalmazására, akkor egy elengedhetetlen kiegészítéssel élünk. De ugyanakkor, tekintve a feladat kényes és bonyolult voltát, különös mértékben rá vagyunk utalva a mértékadó szocialista gondolkodók értékelő bírálatára és több vonatkozásban talán elnézésére is.

A szerző.

I. rész: Elméleti dialektika

Alapvetés

A dolgozó embernek, ha meg akarja állni helyét az életben, ha hasznos és értékes tagja akar lenni a közösségnek és öntudatos harcosa osztályának, világosan kell maga előtt látnia az emberi élet két legtöbb feladatát. Ez a két feladat: *megismerés és cselekvés*.

Ismeret és cselekvés nélkül egyetlen lépést sem tehetünk az életben. Már a legegyszerűbb mozgáshoz is szükségünk van bizonyos ismeretre. Ha csak meg akarjuk fogni kezünkkel az előttünk levő tárgyat, már ismernünk kell egy csomó dolgot, például a tárgynak tőlünk való távolságát, nagyságát, alakját, anyagát és így tovább. Ha ezekről nincs kellő tapasztalatunk, mindenféle hibát követünk el, hasonlóan a gyermekhez, aki meg akarja fogni a lángot, vagy kinyújtja kezét a hold után.

Bonyolultabb cselekvéshez bonyolultabb megismerésekre van szükség. Aki egy ipari munkát, mesterséget, sportot vagy egyéb műveletet el akar sajátítani, annak meg kell ismernie a tevékenység tárgyát, eszközeit, módját és szabályait.

Ha *társadalmi síkon* akarunk cselekvő lényekké válni, hogy az emberiség jövőjének magasabb céljait és eszményeit szolgálhassuk, akkor meg kell ismernünk az embert, az egyes ember helyét a társadalomban, a társadalom életét, szerkezetét és fejlődését.

Mihelyt megtanultuk kezdeti ismereteink alapján a cselekvés kezdeti formáit, magasabb ismeretekre kell törekednünk, hogy eljussunk a tevékenység magasabb formáihoz és ezzel magunkat még fejlettebb tudásra képesítsük. így halad előre az egyes ember és a tár-

sadalom élete a megismerésnek és a cselekvésnek egymásba kapaszkodó fokain keresztül, mindig emelkedettebb célok felé.

A fáradtságosan dolgozó munkás és paraszt megtanulta egy magasabb — a társadalom fenntartásához szükséges cselekvés, a termelő munka formáit. Ez a tény kifejezi a társadalomban és a természetben elfoglalt helyének fontosságát. De ma újabb és magasabb fokú ismeretekre van szüksége, hogy új és felsőbb rangú cselekvéssel — gazdasági és politikai aktivitással — kivívja méltó helyét a jelen társadalmában.

Ennek ösztönös megérzése hajtja a dolgozó embert, amikor könyvet vesz kezébe. Nem elég ismernie a földet, a szerszámot, a gépet és a munka módját, mert ennek a tudásnak a birtokában csak munkáját végezheti el, de fejét magasabbra nem emelheti. Ami őt szélesebb, öntudatos szociális cselekedetre kvalifikálja, az a szélesebb tapasztalat, *a természeti és társadalmi valóság mélyebb megismerése.*

Többféle kérdés merül fel itt. Először: mi a valóság? Másodszor: mi a megismerés? Harmadszor: hogyan történik a megismerés?

Az első kérdés csak látszólag egyszerű, tulajdonképpen nagyon is bonyolódott és szövevényes. Különböző korszakokban, változó termelési és társas viszonyok alapján változó kultúrákban mást és mást neveztek valóságnak. De az emberiség egész újabb történetén keresztül két ellentétes felfogás (és az ezek közt közvetítő felfogás) állt egymással szemközt. Az egyik felfogás szerint minden valóság (azaz minden létező dolog, minden test tárgy, élőlény, égitest vagy egyéb, de minden mozgás, folyamat, jelenlét is): anyag, vagy az anyagnak mozgása, változása. Ez a *materializmus*. A másik felfogás szerint minden valóság (minden létező dolog) az emberi *szellemből* vagy *lélekből* ered, abból áll, annak a megjelenési formája vagy változása, illetve külső visszatükröződése. Ez a felfogás az *idealizmus* (idea=eszme, szellem). A kettő között áthidalni törekvő harmadik

felfogás a valóság egészét, a világot *anyagra és szellemre* osztja fel.

A megismerés, történetében, mely nem más, mint az emberi művelődés története, egyszer a materialista, máskor az idealista vagy az ezzel rokon spiritualista, szellemhivő irányzat került felszínre. A haladás ennek a két ellentétnek szakadatlan harcában érvényesült, egymásba kapaszkodó és egyre emelkedő fokozatokban. úgy amint azt fentebb az elmélet és gyakorlat egymásba kapcsolódó fejlődésében láttuk. Vagyis az alsóbbrendű materializmust idealizmus váltotta fel az ismeretfejlődésben, majd ennek magasabbrendű materializmus lépett a helyébe, ezt egy fejlettebb idealizmus próbálta leküzdeni és így tovább. A dolgozó emberek mai modern — dialektikus — materialista szemlélete egy évszázad előtt indította meg eszmei harcát, hogy a jelenleg sokféle formában uralkodó idealista valóság szemléletet végkép legyőzhesse.

Ez a harc azonban nem elszigetelten és valami „felsőbb szellemi szférában” folyik, hanem visszatükrözi a termelési-gazdasági, társadalmi és politikai fejlődések menetét. Valahányszor a történelem során életerős, de gátolt osztályok, rétegek, tömegek léptek a küzdőterre, hogy általános emberi jogokért harcoljanak, mindig a materializmus gondolatát írták zászlajukra; míg hanyatló gazdasági rendszerek ösztönösen a metafizikai idealizmusban, a misztikum mindenféle formájában keresték erős támaszukat, mert hiszen mindenkor ez volt az a szemlélet, melynek segítségével a meglevő fennmaradását, hibáinak elködösítését és megörökítését, vagyis *a konzerváló és nem a megújító erőt* lehetett táplálni a széles rétegek tudatában.'

Így állunk tehát a valóság kérdésével. Második kérdésünkre; mi a megismerés? a materializmus és az idealizmus szintén egymásnak ellentmondó választ adtak. A materializmus szerint a megismerés nem más, mint a külső anyagi valóságnak az emberi agyban való (pontos vagy pontatlan, tiszta vagy homályos, de nagy

egészen helyes) *visszatükröződése*.* Ez nem úgy értendő, hogy az agyvelőben valami *optikai* tükrökép keletkezik, hanem átvitt értelemben, vagyis úgy, hogy a helyes ismeret belső *agyélettani* törvényszerűséget a megismert külső dolog objektív, tárgyi törvényszerűségeinek megfelelnek, azokat másolják, ábrázolják, visszatükrözik. Ily módon agyműködéseink a rajtunk kívül létező anyagi valóság megismerését és a szerzett ismeretek sokszerű összekapcsolását teszik lehetővé.**

Idealista ismerettani felfogás szerint azonban a megismerés valami egészen más: nem az anyagi valóságnak a megismerése, mert hiszen ez az idealizmus szemléletében nem létezik; hanem mivel csak szellemi valóság — t. i. az ember tudata, élménye, gondolata, az eszme, a szellem — létezik, ezért az idealista szerint olyankor, midőn azt hisszük, hogy a tőlünk független anyagi valóság dolgait ismerjük meg, tulajdonképp mindig csak a saját érzeteink és gondolataink képezik a megismerés tárgyát.

Középen áll a megismerés *dualista* elmélete, a *Kant* nyomán haladó „neokantiánusok”, az u. n. fenomenológia, *Husserl*, *Wundt* és mások. Ezek álláspontja szerint az egyetemes valóság úgy anyagi mint szellemi lényegű s így a megismerésben is részint az anyag, részint a szellem, lélek, élmény jut az ember tudatára. Ezért a dualisták szerint az ember kétféleképpen férközhetik megismerésével a valósághoz. Az úgynevezett „külső szemlélettel” megismeri az anyagi világ tárgyait, az u. n. „belső szemlélettel” pedig a szellemi világot, elsősorban a saját élményeit, észleleteit és gondolatait.

Materialista álláspont szerint az úgynevezett szellemi vagy lelki működések — mint pl. érzékelés, emlé-

*Iljin: *Materialismus und Empiriekriticismus*, Berlin 1927. — *Zehn Fragen an den Referenten*, 1908.

**V. ö. *Dietzgen: Das Acquisit der Philosophie*, Stuttgart 1903. 43. old.

kezés, gondolkozás, akarás, tudat, öntudat — lényegük szerint agyműködések, vagyis anyagi valóságok (az anyagmozgás magasrendű formái), miért is ugyanúgy ismerjük meg őket, mint a külső anyagi világ tárgyait, azaz megfigyelés, kísérlet, feltevések és következtetések útján.

Harmadik kérdésünkre: hogyan történik a megismerés? itt kell tehát válaszolnunk. A legtöbb felfogás megegyezik abban, hogy a valóság dolgait részint *érzékelés* (érzéki észlelés), részint *gondolkodás* útján ismeri meg az ember. A dualizmus szerint ugyan van ezenkívül egy ú. n. belső szemlélet („introspekció”*) a lélek megismerése számára, ezt azonban most már figyelmen kívül hagyhatjuk és áttérhetünk a megismerés materialista vizsgálatára.

A körülöttünk levő világot agyműködéseink rendszerében részint *érzékleteink* (a hozzájuk kapcsolódó emlékképekkel és fantáziaképekkel együtt) részint pedig *gondolataink* tükrözik vissza. Mindkettő belső, agyélettani mása a valóságnak,** de ezt egymástól lényegesen különböző módon tükrözik vissza az öntudatunkban. Érzéki megismerésre az állat is képes, gondolati megismerésre csak az ember. Érzékképeink nagy pontossággal tükrözik a környezet jelenségeit és sajátosságait; ezért eltekintve egyes szervi hibáktól (pl. rövidlátás, színvaktság, nagyothallás stb.) az érzéki megismerés módja pontosan adva van az ember számára; ennek a módnak a vizsgálatával a lélektan illetve érzéklettan foglalkozik.

Más a helyzet a *gondolkozással*. Ez a lelki (agyműködési) művelet nem ad közvetlen és tiszta képet, főleg azonban nem ad egyértelmű képet a dolgokról. Ha egy házra ketten ránéznek, mindegyiknek az agyában lényegileg ugyanolyan látási érzékkép alakul ki

*Az utolsó két évszázad ismeretelmélete ezzel az „introspekcióval” alapozza meg az anyagtalan lélek teóriáját. L. Gergely: Materialista lélektan, Budapest 1925

**Engels: Anti-Dühring, 1921. 22. old.

róla; a ház nagyságát, alakját ugyanolyannak látják, felületét ugyanoly tapintásúnak érzik és így tovább. Bizonyosága ennek a gyakorlat. De már azok a *gondolatok*, melyek erről a házról egy A és B személyben keletkeznek, nagy mértékben eltérők lehetnek, különféle tartalmúak, egyik esetben helyesek, a másokban tévesek, az egyiknél világosak, a másiknál zavarosak stb. Amíg tehát az érzékek útján való megismerés általában egyértelmű és határozott, addig a valóságban az emberi agyban gondolkodás útján való tükröződése sokértelmű és bizonytalan. Ennek tulajdonítható, hogy külön tudomány alakult ki, a *logika*, mely kizárólag a helyes gondolkodás szabályaival foglalkozik, annak a vizsgálatával, hogy milyen gondolkodási módszerrel tudjuk legjobban megismerni a valóságot; míg a helyes érzéki megismeréshez semmiféle tanításra nincsen szükség. Mivel a gondolat mint a valóságot megismerő eszköz úgy az idealizmus mint a materializmus felfogása szerint fennáll és annak a valóságismeretben való tökéletlensége sem vitás, ezért a logikai tudomány mindenféle szempontból nélkülözhetetlen.

Csakhogy a logika, mint a valóságmegismerés *módszerének* a tudománya, fejlődésében szintén ellentétes erők játékának van alávetve. A *materialista logika* alapelvei szerint gondolkodásunkat úgy kell alakítani, hogy az a külső tárgyi valóságot és annak mozgásait, változásait, fejlődését minél pontosabban *visszatükrözze*. Az idealista logika ellenben nem azokat a gondolkodási törvényeket kutatja, melyek az anyagi valóságot kormányzó, az embertől és gondolataitól független törvényeket tükrözik vissza, hanem azokat, amelyek útján az emberi szellem önmagára irányul és önmagát mint egyedüli létezőt véli felismerni. *Hegel* szerint a gondolkodás törvényeiben a valóság összes törvényei benne foglaltatnak, mert a gondolat, az idea, az eszme („logos”) lönmagából teremti meg azt, amit az átlagos emberi elme anyagi valóságnak nevez; ez utóbbi tehát szellemi lényegű.

Az a tudomány, mely a valóság általános tartalmát egyetemesen kutatja, a *bölcselet*, a filozófia. Az a tudományág, mely arra tanít, hogy mi a megismerés, az u. n. *ismeretelmélet*. Végül ama tudomány, mely a gondolkodás útján való megismerés helyes szabályait tárgyalja, a *logika*.

A *materialista logika* arra oktat bennünket, hogyan, mily módszerrel kell gondolkoznunk, ha gondolatainkban helyesen akarjuk visszatükrözni az anyagi valóság tényeit, jelenségeit és mozgását. E célból gondolatainkat úgy kell alakítanunk, hogy azok szerkezete, összefüggései és változásai hű képhez hasonlatosan kifejezzék a kívülünk (avagy bennünk) létező anyagi világ szerkezetét, összefüggéseit és változásait. Ebből az következik, hogy mielőtt a helyes gondolkodás szabályait leszögeznénk, már bizonyos fokig ismernünk kell a gondolkodástól független anyagi (természeti és társadalmi) valóság szerkezetét, összefüggéseit, változását és fejlődését; mert csak így tudjuk gondolkodásunk módját az objektív létezés módjával összhangba hozni. A helyes gondolkodásnak, a logikának szabályait tehát a ^materiális valóságról kell mintegy leolvasnunk; holott a hegeit idealista logika alapelvei szerint a gondolkodásnak állítólag közvetlenül megismerhető törvényeit kell a szerinte csak látszólagos külső valóságra rávetítenünk.

És mégis *Hegel* volt az, aki a materiális világot mozgató alaptörvényeket, a *dialektikus törvényeket* először ismerte fel helyes alakjukban; jóllehet — befolyásolva a dolgok idealista szemlélete által — ő maga abban a hitben volt, hogy azok lényegükben a gondolat, az Eszme, a szellemi világ törvényei. De a dialektikának általa megrögzített elvei mégis ugyanazok, amelyek a materiális valóságot az emberi ismeret mai állása szerint legjobban tükrözik vissza. Hege! okoskodás útján a gondolati tükörképben ismerte fel az utóbbi által csupán ábrázolt valóságnak a törvényeit, hasonlóan ahhoz az emberhez, aki valamely esemény bekövetkeztét a vele szemben álló tükörben

pillantja meg. De Hegel még nem tudta, hogy tükörrel van dolga és nem fordította tekintetét az abban csupán visszatükrözött külső valóság felé. Ezt a munkát *Marxnak* és *Engelsnek* kellett elvégezniök. akik, saját kifejezésüket használva, a „fejtetőn álló” idealista alapfelfogást a dialektikus materializmusban ismét „a talpára fordították”. Kimutatták, hogy azok a döntő jelentőségű alaptörvények, melyeket Hegei ismertetett s amelyeket ő még a szellem, a gondolat kizárólagos törvényeinek tartott, *nemcsak* ezeknek, hanem az egyetemes anyagi valóságnak is a törvényei. Ily módon az idealista dialektikát materialista dialektikává változtatták át.¹

A dialektikus alaptörvények

Mi tehát a materializmus? Az a tudomány (bölcselet), mely minden valóság anyagi lényegét felismeri és állítja és az egyes konkrét valóságok természetét ebből az alaptételből próbálja egységesen levezetni. Mi a dialektikus materializmus? Az a tudomány, mely a materiális szemléletben a dialektikus logika és ismeretelmélet által felismert törvényszerűségeket juttatja érvényre. Mi a dialektika? Maguknak e törvényszerűségeknél a vizsgálata és lehetőleg helyes gondolati tükrözése.

Minden valóság: anyag vagy anyagnak a mozgása (változása, fejlődése). Ez nem azt jelenti, hogy a valóság néha anyag, néha mozgás; mert anyag és mozgás egymástól különvált! nem létezhetnek. „Nincsen anyag mozgás nélkül és mozgás anyag nélkül.”

* Ugyanakkor továbbfejlesztették a régi materialista bölcseletet, melynek legkiválóbb képviselője, Ludwig Feuerbach a valóság anyagi természetét illetően helyes álláspontot foglalt ugyan el, de minthogy nem ismerte fel a dialektikus alaptörvények lényegét és fontosságát, az anyagelvű világmegismerésnek alacsonyabb síkján maradt.

(Engels). * Ha mégis azt látjuk, hogy az ember általában különbséget tesz anyagszerű, tartós dolgok (pl. kő, asztal, ember, társadalom, földgömb) és mozgás-szerű, folyamatszerű dolgok (a kő gördülése, az asztal mozgása, az ember élete, a társadalom fejlődése, a gyár üzeme, a föld forgása stb.) között, ez csupán onnan ered, hogy az anyagot és a mozgást *gondolko-dásunkban* elkülönítjük, anélkül hogy ez a valóságban lehetséges volna. A valóság — a világegyetem — minden pontján az anyag és a mozgás mint egymástól elválaszthatatlan ellentétek vannak jelen és egymással felbonthatatlan egységet képeznek; de az emberi megismerés, észlelés vagy gondolkozás a valóságnak hol inkább az *anyagi*, testi, tehát tartós, maradandó, sztatikus azaz állapotszerű oldalát, hol pedig inkább annak *mozgásbeli*, azaz múló, változó, dinamikus, folyamatszerű oldalát mutatja tudatunk számára. Ha ránézünk egy mozdulatlan tárgyra, pl. asztalra, akkor csak azt látjuk rajta, ami sztatikus, merev, látszólag változatlan, de nem észleljük rajta azt, ami anyagmozgás, változás, történés, múló folyamat: például molekuláinak belső mozgását, mely mint meleg, atomjainak mozgását, amely talán mint szag, elektronjainak mozgását, amely mint az asztal színe, fénye tapasztalható érzékeink által. Nem látjuk továbbá a mozgásoknak egy magasabbrendű sorát, melyet ugyanez az asztal pl. a földnek tengelye körül vagy a nap körül, vagy a naprendszerrel együtt való mozgásában végez s. i. t. A tárgyat *sztatikusan* látjuk, azaz mint merev anyagot, testet, tárgyat, dolgot. Ha azonban ez az asztal szemünk láttára feldől, akkor az anyagmozgásnak *ezt* az esetét már úgy észleljük mint mozgást, azaz *dinamikus*an, változás, történés formájában.

Ha egy gyárról, annak nagyságáról, szerkezetéről, összetételéről beszélünk, a benne levő gépi berende- „Az anyag létezési módja a mozgás“ (Anti-Dühring 49. o.)

zéseket, dolgozó embereket stb. említjük, úgy a gyárat mint anyagot, testet, dolgot azaz sztatikusan fogtuk fel; ha azonban a gyár üzemével, ennek menetével, fejlődésével foglalkozunk, akkor dinamikus szemléletet alkalmaztunk. A zoologia (állattan) mint az állatfajok és formák kutatása a valóság egyik területét sztatikus módszerrel vizsgálja; ellenben az állati test élettana, biológiája, fiziológiája ugyanezeket a valóságokat mint mozgást, funkciót, történést tanulmányozza; jóllehet nincsen élőlény mozgás és működés nélkül, másrészt nem létezik életműködés (vagy lelki működés) sem olyan anyagi, szervi alap nélkül, amelynek az a mozgása vagy funkciója.

Anyag és mozgás tehát a megismeréstől független tárgyi valóságban elválaszthatatlanok, de a valóság hol az anyagi, hol a mozgásszerű arcát mutatja inkább felénk és ennek megfelelően az egész emberi megismerés anyag- (test-, tárgy-, dolog-) megismerésre és mozgás- (folyamat-, történést-, működés-, élet-, változás-, fejlődés-) megismerésre tagozódik. Amaz a sztatikus, emez a dinamikus megismerés. Később látni fogjuk, hogy a dialektika megértéséhez szükség volt erre az alapvető megkülönböztetésre; hiszen a dialektikus szemlélet legfőbb lényegét a metafizikai szemlélettel szemben éppen abban szokták kifejezésre juttatni, hogy az utóbbinak merev, sztatikus nézletmódjával ellentétben a dialektika a természet és a társadalom összes dolgait mozgásukban, fejlődésükben ismeri fel.* A tudomány haladása is ilyen irányt mutat. így a biológiai tudományban a merev formák rendszeres alaktani kutatása (*Linné*) jóval megelőzte a dinamikusabb vizsgálatot, mely az élőlények fiziológiájában csak a múlt század folyamán kezdett széles körben foglalkozni az élőlények belső *működésével* azaz mozgásaival, majd pedig csak a

*L. Botos V.: A történelmi és dialektikus materializmus, Budapest, 1941.

század közepetáján *Darwin* munkássága kapcsán figyelt fel teljes mértékben az élet egyetemes *fejlődésére* is. Nyilvánvaló, hogy az emberi megismerés először mindig a sztatikusra irányul és csak később veszi észre a dolgok dinamikus oldalát.

Kitűnik ez akkor, ha szembeállítjuk egymással a modern dialektika két legfontosabb alaptételét: egyrészt az *ellentétek egységét*, másrészt a valóság fejlődésének a *tézis-antitézis-szintézis* szakaszaiban való tagozódását. Mindkettőt külön kell vizsgálnunk, hogy azok értelmét megvilágíthassuk.

Miben áll az *ellentétek egysége*? A dialektikus materializmus azt állítja, hogy a világegyetem minden pontja anyagi mozzanatoknak egymással szembenálló, egymásnak ellentmondó, de egymást feltételező egységét mutatja s hogy az egész anyagi valóság ilyen belsőleg ellentmondó egységekből épül fel. Ez az állítás a polgári filozófia számára egészen valószínűtlennek és idegenszerűnek tűnik fel. A most letűnő korszak embereinek gondolkodása és megismerése tudomást vesz ugyan az ellentéteesség létezéséről a természetben és a társadalomban, és azt a különféle tudományokban hol antagonizmusnak, hol polaritásnak, hol reciprocitásnak stb. nevezi; tudomásul veszi azt is, hogy ellentétek összetartozhatnak (mint például a fény és árnyék, a férfi és nő, a pozitív és negatív elektromosság stb.); de határozottan tagadja az alaptételek egész sorát, melyeket a dialektika az ellentéteesség törvényéhez és tényállásához fűzni szokott. Tagadja pl. azt, hogy az ellentétek *egymást feltételezik* (azaz csak egymástól függően létezhetnek, az egyiknek a létezéséből következik a másiknak a léte), hogy *ugyanakkor egymást kizáróan léteznek* (vagyis az egyik ellentét bizonyos tekintetben kizárja a másikat), hogy az ellentétek egymással azonosak,* tehát az

*Ebben a tételben a polgári tudomány u. n. formális logikája abszurd ellentmondást, álokoskodást lát, holott alább ki fog tűnni, hogy a józan ész által letagadhatatlan törvényről van szó.

egységnek a mozzanatai *egyszerre azonosak is és ellentétesek is*, hogy az ellentétek egymásba folyamatosan és fokozatosan átmennek, egymást áthatják, egymással harcolnak, egymásba szüntelenül átcsapnak és így tovább. Legelsősorban pedig tagadja a konzervatív filozófia azt, hogy az ellentéteknek ilyen módon jellemezhető egységei a *világegyetem minden pontján* megtalálhatók és az univerzum, a mindenség ezekből áll.

Lássuk azonban, mit ismer el a konzervatív tudomány és gondolkodás? Mindössze annyit, hogy a természetben vannak ellentétek és ellentétességek s ezek sokszor össze is függenek egymással, mint például a fehér és fekete szín ellentétei egy olyan skálában, mely a fehéret az összes szürke árnyalatokon keresztül összeköti a feketével. Elismeri, hogy pl. a férfi és nő bizonyos vonatkozásokban ellentétesek, de hozzáteszi, hogy más vonatkozásokban csak éppen különböznek egymástól, egyéb tekintetben pedig hasonlóak vagy megegyeznek; nem lát tehát okot arra, hogy a kettő közti viszonyt összes formáiban az ellentétesség alaptörvényére vezesse vissza. A metafizikai vagy mechanisztikus elvű régi tudomány a természet és a társadalom számos pontján észrevesz úgynevezett polarításokat (pl. pozitív és negatív pólus az elektromosságban, csillagászati pólusok, többnyire csak képletesen értett „ellenpólusok” az emberi és társas életben stb.), vagy u. n. antagonizmusokat (például az ember hajlító és feszítő izmait egymással ellentéteseknek, antagonistáknak nevezi stb.); de *semmi okot nem lát arra, hogy ezeket a különféle ellentéteket, polarításokat, antagonizmusokat egybefogja* és úgy tekintse, mint *egyetemes világtörvény* megnyilvánulásait. Ugyanakkor például a Newton-féle gravitációt, mely pedig csak egyike a dialektikusán értelmezhető alaptörvényeknek, univerzális törvénynek tekinti. Elköveti tehát a mechanisztikus, azaz merev és egyoldalú gondolkozásnak azt a szokásos hibáját,

hogy a részt az egészszel, az egészet a résszel felcseréli. A mechanisztikus* gondolatmunka helyesen megragadja a részt és azt helytelenül úgy állítja oda, mintha az egész volna, elfojtva ezzel a többi, még nem ismert vagy elhanyagolt részek vizsgálatát.

Mi ezzel szemben a materialista dialektika feladata? Kimutatni azt, hogy a valóság minden pontja tényleg ellentétes egységekből áll és ezeket fel is mutatja a mélyebben vizsgálódó emberi megismerés előtt.

Mindenekelőtt számolni kell azzal, hogy az *ellen-tétről* és *azonosságról* alkotott régebbi fogalmaknak gyökeresen meg kell változniuk. A ma még uralkodó formális logika tanítása szerint minden dolog azonos önmagával ($A=A$), két dolognak egymáshoz való kölcsönös viszonyát pedig hol az ellentét, hol a különbözőség, hasonlóság vagy egyezés fejezi ki. A dialektika ezzel szemben — a tapasztalatra, a hétköznapi és tudományos értelemre támaszkodva — egészen más dolgokat állapított meg. Mindenekelőtt beigazolta, hogy *A nem azonos* (egyenlő) *A-val*, vagyis egy meghatározott természeti dolog nem azonos önmagával, pontosabban szólva nem abszolút értelemben és minden körülmények között, feltétlenül azonos, hanem a tényállást akkor fejezzük ki pontosan, ha azt mondjuk, hogy *A* (vagyis egy bármiféle dolog, test, tárgy, élőlény, jelenség stb.) *önmagával azonos is és ellentétes is*. Szemünkbe tűnik ez már akkor, ha a formális matematikai kifejezésnél maradunk. Ebben a formulában ($A=A$) szereplő két *A* (amit bármilyen konkrét,**

*E n g e l s nyomán mechanisztikusnak nevezzük a régi egyoldalú tudományos és általános gondolkozást, melyből a dialektikus rugalmasság és a belső ellentéteség elve még hiányzik. A név onnan ered, hogy a múlt évszázad fizikája az anyagi élet összes törvényeit a fizikai mechanikából akarta levezetni, holott ez utóbbinak a törvényei a századforduló nagy tudományos felfedezései folytán az anyagi valóságnak csak egy szűkébb területén bizonyultak érvényesnek.

**konkrét=határozott, kézzelfogható.

valóságos anyagi dologgal behelyettesíthetünk), két-ségkívül nemcsak azonos, hanem ellentétes is egy-mással (vagyis A önmagával), mert hiszen azok a kettő viszonyát jelző egyenlőségjelnek két ellentétes oldalán állnak. Az első A azonos ugyan önmagával (mint látni fogjuk, csak bizonyos értelemben, más értelemben ellentétes), de nem azonos a második A -val; ez utóbbi pedig azonos önmagával, de nem az első A -val. Ebben az értelemben is tehát a kettő ellen-tétes. „Ez csak játék a szavakkal, pusztán szofizmus” — mondja erre a formális logika. Próbáljuk meg tehát a mathemaiikai jeleket konkrét dolgokkal be-helyettesíteni. Tegyük fel, hogy A egy meghatározott emberi személyt jelent. Ez az ember a formális logika szerint mindenképpen azonos önmagával és semmi-képpen sem ellentétes; a dialektikus logika szerint azonban mindkét viszony fennáll. Ezt a tényt maga a természettudomány bizonyítja, mely kimutatta, hogy az emberi test szerveinek, szöveteinek és sejtjeinek az anyagi tartalma szüntelenül változik (anyagcsere). Eszerint ma (anyagilag és működésileg tekintve) más ember vagyok, mint tegnap voltam és holnap más leszek mint ma. De már a következő pillanatban is más leszek, mint az előző pillanatban voltam, azaz minden pillanatban *változom*. Mit jelent ez? Azt, hogy az, ami előbb voltam, *megszűnök* lenni és az amivé válók, *keletkezik, létrejön*.* Ebben az értelem-ben tehát az élő ember lénye (valósága) minden pillanatban ellentétes az előző pillanatban (ill. idő-pontban) fennállott lényével; de ugyanakkor kétség-telenül azonos is vele; csak az azonosságnak más logikai feltételei, kritériumai vannak.

Még feltűnőbb ez a tényállás, ha nem egy dolog-nak az időbeli változását, hanem két teljesen egyező, de a térben külön létező dolognak a viszonyát vesz-

*Az ember minden pillanatban tudományos bizonyossággal meghal és újjászületik, ahogy ezt költők és ösztönös elmék már többször kifejezték.

szük, például feltételezzük két *teljesen* azonos nagyságú, színű és anyagú billiárdgolyó létezését (a valóságban ez nincs). Ez esetben a két golyó *tartalmilag* azonosnak mondható ugyan, de azok *térisleg* ellentétesek, mert bárhogy fekszenek is egymáshoz, mindig egy bizonyos köztük fekvő területnek két ellentétes oldalán vannak, ahhoz képest ellenkező irányban helyezkednek el, erre a területre vonatkoztatva tehát ellentétesek. Eszerint úgy azonosságuk mint ellentétesességük fennáll, de különböző vonatkozásban.

Tegyük fel azonban, hogy a két billiárdgolyó nem teljesen egyezik, hanem az egyik valamivel nagyobb vagy kisebb a másiknál, esetleg más színű stb. Ebben az esetben a két golyó közti azonosság és ellentétesesség aránya megváltozott, eltolódott; az előbbi esethez képest *az azonosság kevesebb, az ellentétesesség több,** mert a puszta téri ellentéteségen kívül ellentétek lehetnek a formában, színben s. i. t. A hétköznapi nyelv ilyenkor vagy „különböző” vagy „hasonló” billiárdgolyóról beszélne, aszerint, hogy inkább az azonosságokat vagy inkább az ellentéteségeket veszi észre. A „hasonlóság” és „különbözőség” szavak elemző vizsgálat mellett semmi mást nem jelölnek, mint *az azonosság (egyezés) és az ellentéteség különböző arányát a dolgok közti viszonylatokban.* Amíg tehát a formális logika az ellentétet és az azonosságot másodlagosnak tekinti a különbözőséggel és a hasonlósággal szemben — amennyiben az ellentétet maximális különbségnek, az azonosságot pedig maximális hasonlóságnak fogja fel — addig a dialektika pontosan fordítva jár el és a hasonlóság valamint különbözőség fogalmait az ellentétre, illetve azonosságra vezeti vissza.

*Itt tehát az azonosság és ellentéteség egymással is ellentétes viszonylatot képeznek, mely azonban nem sztatikus, állandó, hanem dinamikus, változó, azaz harc. A világ dolgai hol inkább azonosulnak illetve hasonulnak egymáshoz, hol ellentétbe kerülnek, illetve elkülönülnek egymástól.

Fentiekből az következik, hogy a világegyetemben minden dolog minden más dologgal (nemkülönbön önmagával) azonos is meg ellentétes is. Bár ez a beállítás nem téves, de mint látni fogjuk, még *egyoldalú*, merev, mechanisztikus. És pedig mechanisztikus azért, mert az azonosság az anyag világában — vagyis a természetben és a társadalomban — nem egyenrangú, *nem egyenlő értékű az ellentétességgel*. A dialektika ugyanis bebizonyította — s erre később még rátérünk — hogy *minden fejlődés forrása az ellentétesség*. Ugyanakkor az ellentétek harca azonosságot is teremt, de ez az azonosság, ez az egyezés vagy hasonlóság inkább csak eredménye, lerögzítése a fejlődésnek s annak egyik nélkülözhetetlen előfeltétele; de nem okozza, nem „csinálja” a fejlődési. Az ellentétesség *aktív*, az azonosság *passzív* tényező a világegyetemben.

Lássuk ennek a törvényszerűségnek egy világo-példáját. Hazánk egyes területei az Árpádokat követő korban még különböző Csák Máté-féle feudális nagyurak birtokában voltak, akik külön hadseregekkel rendelkeztek. Oly területek, melyek ma már az ország határai között békésen együttélő megyék, akkor még egymással katonailag küzdő hatalmi tényezők voltak. E harcok, melyeket a főurak saját hadseregeikkel részint egymás között, részint a király központi hatalma ellen folytattak, végül a központi hatalom győzelmével végződtek, amely az ország egész területét egyesítette jogara alatt. Hasonló folyamat játszódott le az újkori Németországban, Olaszországban és egyebütt. Dialektikusán nézve ez a változás azt jelenti, hogy míg az egyes területek és népcsoportok viszonyában korábban túlsúlyban volt az *ellentét* tényezője, a fejlődés folyamán ebben a viszonylatban az *azonosság* tényezője került túlsúlyra; mert hiszen ma két szomszédos megye között nagyobb arányú az összetartozás, egység, együttműködés, hasonlóság és azonosság, mint annak idején az ugyanott fennállott két ellenséges tartomány között volt.

Itt azonban ügyelnünk kell arra, hogy mechanikus felfogásba ne essünk (ami a dialektikán belül is lehetséges, sőt nagyon könnyen lehetséges) és azt ne állítsuk, hogy a fejlődés eszerint azonosságot törekszik létrehozni, hogy az azonosság a fejlődésnek célja és eredménye stb., stb. Sokan vannak, akik megállnak ezen a ponton és innen kiindulva az *azonosság elvének túlhangsúlyozásával* végzetesen hibás tudományos és társadalmi következtetéseket vonnak le.*

Ezek szent elől tévesztik azt a körülményt, hogy pl. ugyanakkor, amidőn a tartományok ellentétei beolvadtak a nemzeti állam egységébe és így kölcsönös azonosságuk túlsúlyba jutott a korábbi ellentétesség fölött, ugyanakkor *magasabb síkon új és magasabb fokú ellentétek keletkeztek az ily módon létrejött nemzeti egységek között*. A városok és apró államcskák, fejedelemségek közti versengést és harcot későbbi századokban a nemzeti államok közti vetélkedések, majd katonai küzdelmek váltották fel. Majd pedig, legújában, ott ahol több nemzeti állam is egyesült egymással, tehát amikor az államok közti ellentétek helyébe is túlnyomó azonosság lépett: államközösségek, államrendszerek alakultak ki. Ilyen volt az eset az Egyesült Államokban és Szovjetországban. De egyidejűleg és ennek következtében megteremtődtek a feltételei *még magasabb fokú gazdasági és politikai ellentmondásoknak*, melyek azután a tőkés imperializmus teljes kifejlődésével a jelen évszázad világháborús konfliktusaihoz vezettek.

Látjuk e példán, de számtalan más példával is igazolható módon, hogy az anyagvilág (=a világ) fejlődésében úgy az azonosság, mint az ellentétesség

*Minden gazdasági és társadalmi reformizmus, mint az Adler-, Bernstein-, Kautsky-féle, ösztönösen vagy tudatosan olyképen jár el, hogy a társadalom fejlődésében ható erők ellentétességét elburkolva vagy leértékelve, ezeknek azonosságát hangsúlyozza ki és „világnézeti” tételeit ezen a mechanisztikus alapon leszűrve, azokat a munkásosztály harcának gyengítésére használja fel.

princípiuma (elve) érvényéül ugyan, de nem egyenlő módon, hanem úgy, hogy a túlhaladott, alacsonyabb fejlődési fokon (— síkon, nagyságrendben, 1. később) az ellentétesség csökken és az azonosság uralomra kerül, míg ugyanakkor az alább ismertetendő minőség-mennyiségváltozás és szintétikus kialakulás folytán az ellentétek és ezek harca a felsőbb síkon lépnek fel, ahol viszont az azonosság (az egyezés, a hasonlóság) mértéke lecsökken és az ellentétesség felfokozódik. Ezáltal a *fejlődés is a magasabb síkon jön létre*. míg „belül”, vagyis az alsóbb síkon ellanyhul. Például egy ország két tartományának a kölcsönös közigazgatási és egyéb viszonyában már csak jelentéktelen részletváltozások, súrlódások lehetségesek, míg két *ország* viszonyában döntő változások történhetnek, melyek új fejlődéseket eredményeznek.

Látjuk tehát, miben áll az azonosság (csökkent fokban: egyezés, hasonlóság) szerepe és miben áll az ellentétesség (kisebb fokban: különbözőség) szerepe az anyagi valóság fejlődésében. A mozgásnak és fejlődésnek alsóbb fokon bekövetkező csökkenése — mely ugyanott az ellentét csökkenésével jár — ezen az alacsonyabb evolúciós fokon az azonosságot erősíti; de ugyanez a mozgás és fejlődés (amelynek mechanizmusáról szintén alább lesz szó) az új és magasabb fejlődésfokon szélesebb ellentétességnek, tehát harcnak válik a forrásává. *Az ellentét minden fejlődésnek a hajtóereje.*

Az egységek azonossága és ellentétessége

Az anyagi valóság megismerésünkben *egységekre* bomlik. *Egység* alatt minden olyan, a valóság elemét képező dolgot értünk, amely megismerésünkben, tapasztalatunkban elkülönül más dolgoktól, elhatárolódik, önmagában észlelhető és vizsgálható. Ebben az

értelemben háromféle egységről beszélhetünk, amelyeknek megkülönböztetése később fog beigazolódni. Először *anyagszerű* azaz *sztatikus*, állandó jellegű, nyugvó, tartós, testi, tárgyi egységekről, amilyen egykristály, egy molekula, egy kődarab vagy földterület, egy növény, állat, ember, család, gyárvállalat, ország, világrész, égitest stb., stb. Másodszer *mozgásszerű*, vagyis folyamat, változás, történés, működés vagy esemény jellegével bíró azaz *dinamikus* egységekről lehet szó, amilyen — fenti példákhoz igazodva — egy molekula *mozgása*, egy kristály belső molekuláris *mozgásai*, egy növény, állat vagy ember *életműködése*, egy család *életfolyása*, gyárvállalat üzemi *tevékenysége*, egy ország vagy világrész történelmi *fejlődése*, egy égitest csillagászati mozgása stb., stb.

Harmadszor az egység lehet *jelenségszerű*, ami annyit jelent, hogy sem tisztán statikus-anyagszerűnek, sem tisztán dinamikus-folyamatszerűnek nem látszik, hanem a kettő között bizonyos átmenetet képez.*

Az anyagi egység példája: egy ember.

A mozgásegység példája: egy ember életműködése.

A jelenségegység példája: egy ember valamely tulajdonsága (az u. n. lelki tulajdonságok is!).

*Hogy az anyag és a mozgás ellentétei között á t m e n e t e k vannak, ez a dialektika ismerői számára nem lehet meglepetés. Az átmenet értelme itt az, hogy az úgynevezett jelenségek — melyeket itt nem a lián t-féle ismeretelmélet értelmében, hanem inkább köznapi értelemben veszünk — két különböző síkon vizsgálhatók s ezek egyikében anyagszerűnek, a másikon pedig mozgásszerűnek mutatkoznak. Ilyen jelenség például a tárgyak színe. Ha a színt az ember megszokott nagyságrendjében, méreteiben tekintjük, akkor az állandónak, merev és sztatikus valaminek látszik. De ha a legkisebb anyagrészek fizikájának a szempontjából tekintjük, akkor mozgásnak, mégpedig elektronok helyváltoztatásának, hullámmozgásának bizonyul. Ilyen a tárgyak tapintási jellege pl. simasága vagy érdessége is, de idetartozik a dolgok u. n. jegyeinek, jellegeinek, tulajdonságainak legnagyobb része. A jelenségfogalomnak ezt az értelmezését egyébként külön tapasztalati vizsgálatok sokaságának kell még igazolnia.

Mivel nem akarunk elkanyarodni a dialektika már ismert vonalától, ezért az egységek vizsgálatánál csak az anyagi és mozgásbeli pólust vesszük figyelembe.

Minden létező egység *dialektikus* egység tágabb értelemben, azaz oly értelemben, hogy *belső ellentmondást* tartalmaz. Ilyen belső ellentmondás az, hogy miként jeleztük, minden egység azonos és egyidejűleg nem azonos (=ellentétes) önmagával. Ezt az ellentétes azonosságot az a körülmény szabja meg, hogy az egység térileg és időileg *elhatárolódik* (Hegel). Téri elkülönültsége azt jelenti, hogy mint fentebb láttuk, más téri pontokhoz képest ellentmondóan viselkedik. Idői elkülönültsége pedig azzal a következménnyel jár, hogy bizonyos idői pontokhoz — így a megelőző és követő időpontokhoz — viszonyítva viselkedik ellentétes módon.

Fenti értelemben minden anyagi vagy inozgás-egyed dialektikus egységnek tekinthető. Azonban ezzel a névvel *szűkebb értelemben* mást szoktunk jelölni, mint amiről előbb volt szó, azaz nem minden egységét a valóságnak kivétel nélkül, hanem olyan sztatikus-dinamikus egységeket, melyek bizonyos különleges követelményeknek megfelelnek. E követelményeket legvilágosabban az „ellentétek egysége” kifejezés jelzi. Ugyanis a valóság különböző egységei nemcsak egyféle módon és mértékben kapcsolódnak egymáshoz; hanem a valóság egységei között két ellentétes módon létesülhet összefüggés: még pedig vagy egy *alsóbbrendű* összefüggés az *azonosság* elve alapján, vagy pedig egy *felsőbbrendű*, magasabb valóságsíkon létesülő összefüggés az *ellentét*, az ellentmondás elve alapján. Ennek a kétféle összefüggésnek a szemléltetését fentebb abban a példában láttuk, hogy a korábbi történeti szakban még egymással harcoló tartományok, miután megyékké, kerületekké váltak, azaz egymással nagymértékben *azonosultak*, egyúttal a fejlődés *alsóbb* rendjébe kerültek (egy megye alacsonyabbrendű egység, mint egy állam); míg ugyanakkor az ellentétek kiküszöbölése útján kelet-

kezett magasabb szintétikus síkon ismét *ellentétek révén létesül a még magasabb egység* (az államkapcsolatok, kontinentális egységek). Ki lehet mutatni, hogy az anyagvilág bármely pontján az azonosság révén ugyanígy csupán alsóbbrendű kapcsolatok, összeolvadások, tömörülések, integrációk,* összegeződések, halmazképződések jöhetnek létre. Ezzel szemben az ellentétesség mozzanata mindenkor felsőbbrendű egységet, szűkebb értelemben vett dialektikus egységet hoz létre.

A dialektikus materializmus elsősorban ezeknek a szorosán vett azaz *ellentéti egységeknek* a boncolásával foglalkozik.

Mindenekelőtt rámutat arra, hogy az ilyen egység nemcsak belsőleg ellentétes — azaz egymásnak ellentmondó mozzanatokból áll — hanem *azonos is*, mindenkor hangsúlyozva, hogy az ellentétmozzanatok** azonossága a fenti értelemben másodrendű azok ellentétességével szemben. Mégis tisztában kell lennünk azzal, hogy mi ennek az azonosságnak a lényege.

A legegyszerűbb hétköznapi példák dialektikus kezelése elvezet az ellentét-azonosságnak a megértéséhez. Tegyük fel, hogy kinyújtott balkaromat félig behajlítom, úgyhogy alsókarom a felsőkarhoz képest kb. derékszöget alkot. Itt fel lehet tenni azt a kérdést, vajjon a kar behajlított vagy kifeszített állapotban van-e? Erre a kérdésre igennel is meg nemmel is lehet válaszolni, mert ha kinyújtott állapotból indultam ki, akkor félig behajlítottam; ha pedig teljesen behajlított állapotból kiindulva érem el ezt a helyzetet, akkor karomat félig *kifeszítettem* (kinyújtottam). Ebben az

*Spencer H. ismert differenciálódási (elkülönülési) és integrálódási (összegeződést) elméletének egyik alapvető hibája, hogy az azonosság törvényének döntő jelentőséget tulajdonított és annak az ellentétesség elve melletti másodrendű szerepét nem ismerte fel.

**Az „ellentétmozzanat” (gegensätzliches Moment) kifejezést már Hegel (Logik, Lasson-kiadás, 1932. 110. old.) alkalmazta s azt a materialista dialektika tőle vette át.

esetben tehát a kar ki is van nyújtva és be is van hajlítva: itt tehát a behajlítás és kifeszítés ellentétei azonosnak bizonyultak.

A formális logika itt is szoiizmust emleget és jelenti, hogy ez csak játék a szavakkal; az igazság az, hogy a kar bizonyos tekintetben, bizonyos irányban ki van feszítve és más tekintetben, más vonatkozásban be van hajlítva. De ha ezt az ellenvetést teszi, ezzel már elismerte a dialektika igazságát, mert hiszen ez sem állít egyebet. Nyilvánvaló, hogy a kar nem pontosan ugyanabban az értelemben van kifeszítve mint behajlítva; ha így volna, akkor a nyelv itt és mindennütt csak egy kifejezést használna és nem két ellentétes kifejezést. Épp ezért tekinti a dialektika a félig behajh'tott kar egységét *belsőleg ellentmondónak*, míg ilyesmi a formális polgári logikának nem jutna eszébe. A formális logika alapján álló úgynevezett józan ész vagy mereven azt mondja: „a kar félig be van hajlítva”, vagy ezt: „A kar félig ki vau nyújtva”, de képtelen a kettőt együtt mondani vagy megérteni, mert így megtagadná azt az alaptételt, hogy két dolog egymással vagy csak azonos lehet, vagy csak ellentétes, de nem mindkét viszonyban egyszerre. Ámde a dialektika éppen ezt teszi, amikor az adott helyzetet ellentétek azonos egységének fogja fel.

Vagy vegyünk egy másféle esetet. Arra a kérdésre, hogy a szürke szín fehér-e vagy fekete, a hétköznapi józan elme fölényesen azt feleli, hogy egyik sem, hanem egy harmadik színárnyalat. De már a fizikai tudomány régen kimutatta, hogy egy szürke színfolt a fehér pontok és fekete pontok* különböző arányú keveredéséből ered; a világosabb szürke felület több fénypontot és kevesebb fénytelen pontot tartalmaz, a sötétszürke megfordított arányban. Eszerint a szürke nem más, mint a fehér és a fekete ellentéteinek egy-

*Fehér pont=intenzív kevert fényt visszasugárzó felületpont; fekete pont=fényt nem, vagy csak minimálisan visszaverő felületpont.

sége. Ámde ez nemcsak a közönséges szürkére vonatkozik, hanem azokra a színárnyalatokra is, melyeket általában fehérnek vagy feketének neveznek. Ezt optikailag úgy lehet kifejezni, hogy abszolút fehérrel vagy feketével a gyakorlatban nem találkozunk, mert a legtisztább fehér felület fényerőssége is fokozható és a legsötétebb fekete felületről is verődnek vissza még fénysugarak. Bármelyik pontját vesszük tehát a fehér-szürke-fekete színskálának, mindegyiket úgy foghatjuk fel, mint a fehér és fekete ellentéteinek meghatározott arányú egységét. Az ellentétek azonban valamennyi árnyalatnál *azonosak*, azaz nem ellentétes jellegükben, hanem közös, azonos, egységes homogén jellegben tűnnek fel előttünk. Hogy ellentétességük kifejezésre jusson, már egy fehér *felületet* egy fekete *felülettel* kell összehasonlítani, vagyis *a pont nagyságrendjéből át kell lépni a felület nagyságrendjébe*. így azt is mondhatjuk, hogy a fehér és fekete szín a pont nagyságrendjében azonosak (egységet alkotnak), a felület nagyságrendjében pedig ellentétesek. Itt kiviláglik az a közelebről nem tárgyalható törvényszerűség, amely szerint valamely belsőleg ellentmondó anyagi egység mozzanatai egymással nem ugyanabban az értelemben azonosak, mint amely értelemben ellentétesek. A jelen esetben például a fehér és fekete szín csak mint téri pontok, csak a pont nagysági rendjében azonosak, a felület nagyságrendjében azonban ellentétesek. (De más nézetben kimutathatjuk ennek ellenkezőjét is, hogy t. i. fehér és fekete a pont nagyságrendjében ellentétesek, a felület rendjében azonosak.)

Ha ezt a példát az előbbivel (kar behajlítása és kifeszítése) összehasonlítjuk, feltűnik, hogy az *ellentétes egységeknek alapvetően különböző formái* lehetségesek. Ezeket az alapformákat már előbb megkülönböztettük, amikor az anyagi valóság mozzanatait mint *sztatikus*, vagyis anyagszerű és *dinamikus* vagyis mozgásszerű dolgokat állítottuk egymással szembe. A kar behajlítása és kifeszítése dinamikus azaz

mozgásellentétek; a fehér és fekete szín inkább anyag-szerű, sztatikus ellentétek. Még határozottabban sztatikus ellentéteség jelentkezik akkor, ha nem a kait két ellenirányú mozdulatát, hanem magát az alsókart és felsőkart mint szerveket állítjuk egymással szembe. Társadalmi síkon szemlélődve, például más értelemben beszélhetünk a munkásosztály és tőkésosztály közti ellentéteségről (*sztatikus* ellentét), mint a munkásosztály politikai tevékenysége és a tőkésosztály politikai tevékenysége közti *dinamikus* ellentéteségről. Két konkurens *üzlet* mint sztatikus ellentétmozzanat áll egymással szemközt, ugyanakkor a két cégnek egymás ellen irányuló üzleti *tevékenysége* már dinamikus, mozgásszerű ellentét.

Minthogy anyag és mozgás a valóságban elválaszthatatlanul egybetartoznak, ezért minden anyagi ellentét egyúttal mozgásbeli ellentét is és viszont. Említettük azonban, hogy a világ jelenségeit hol inkább anyagi, tartós, merev, nyugvó, sztatikus, hol inkább mozgásszerű, múló, dinamikus oldalukról ragadhatjuk meg. Ugyanez érvényes az egységek belső ellentéteire nézve is. Az emberi nyelv és a logika, általában a gondolati megismerés lehetővé teszi, hogy valamely anyagi egység belső ellentéteségét inkább sztatikus, vagy inkább dinamikus oldaláról szemléljük. Az ellentéteség külsőleges, nyilvánvaló jellege majd inkább az egyik, majd inkább a másik szemléletnek nyit utat. Ha például visszatérünk az alsókar és a felsőkar viszonyára, itt inkább a mozgást látjuk ellentétesnek (hajlítás-kifeszítés) mint az annak alapját képező anyagot (testrészt). A formális logika erőltetettnek találja az alsókar és felsőkar kölcsönös szembeállítását, mint egymásnak „ellentmondó” szerveket; de ugyanakkor a behajlítás és kinyújtás *mozdulatainak* ellentéteségét minden további nélkül elfogadja. Két egymással szemben álló hadsereg sztatikus ellentéte dinamikusán megnyilvánul azok kölcsönmozgásának, a harcnak belső ellentétes egységében. A kettő egymással azonos, de egymástól mégis különböző és

gondolkozásunkban elkülöníthető. Amíg a két hadsereg csak szemben áll, de még nem harcol, az anyagi, sztatikus ellentétesség van túlsúlyban; ha összeütköznek, túlsúlyra jut a két mozzanat dinamikus ellentétessége. Ha a mezőgazdaság és az ipar ellentétéről beszélünk, akkor ez alatt érthetjük akár sztatikusan a megfelelő termelő *üzemek* ellentétviszonyát, akár pedig dinamikusan magának a kétféle termelési *folyamatnak* a kölcsönös ellenhatását stb., stb.

Néha a mozgás-ellentét ismeretünkben egészen élesen elkülönül a megfelelő anyag-ellentétől és viszont. Ha pl. egy házat felbontunk a belső elhatárolt terek (szobák, helyiségek) és külső elhatároló terek (falak, ablakok stb.) ellentétes mozzanataira, akkor itt a sztatikus oldal kifejezetten előtérbe nyomul, mert, különösen hétköznapi értelemben, nehéz beszélni a ház belső mozgásáról vagy működéséről, ha csak nem akarunk leszállni a molekulák világába. Fordított a helyzet — vagyis a dinamikus momentum lép élesen előtérbe — ott, ahol egy anyagi egység bonyolultabb, pl. ritmikus mozgásokat végez anélkül, hogy ezek az anyagszerőség feltűnő változásaival járnának együtt. Ha a lengő órainga mozgását figyeljük, azonnal felismerjük a *folyamatban* rejlő belső ellentétességet, ami két egymásra következő lengés között irány és egyéb tekintetben érvényesül; viszont itt nem tűnik ki oly könnyen a testszerű, tárgyszerű anyagi ellentéteség, mert hiszen az ingát egységes és belső ellentmondás nélküli testnek *látjuk*. Ha persze közelebből megvizsgáljuk a dolgot, itt is rá kell bukkannunk valahol a mozgás-ellentét alapját képező anyag-ellentétre, mely az ingának, a felfüggesztő szerkezetnek és a nehézkedési erőt képviselő földgömbnek a viszonyaival függ egybe. Az emberi test ellentétes mozgásai — pl. a testhez közelítő (hajlító) és az attól távolodó (feszítő) kar- és lábmozdulatok ellentétessége — mögött felületesen nézve nincs anyagi ellentét-egység, csak a test szilárd egysége; közelebből vizsgálva azonban az anyagi alapot is felleljük a kétféle izom-

működést megalapozó, ellentétesen működő izomcsoportokban.

Nyilvánvaló, hogy az anyagi egység belső ellentéteinek vizsgálata másféle feladat, mint a mozgásegység belső ellentétességének a kutatása. A két szemléletmód, az *anyagszemlélet* és a *mozgásszemlélet*, egymással ellentétes de azonos is, éppúgy mint az a valóság, melyre irányulnak. Azonfelül a két szemlélet egymást áthatja és egymásba átmegy; mert a sztatikus anyagi ellentétek és a dinamikus mozgási ellentétek közötti átmenetként ismerjük a keverten anyag-mozgásjellegű *jelenségek egységét** és ennek megfelelően a jelenségek belső ellentétességét. Háromféle egység és háromféle belső ellentétesség létezik tehát megismerésünk számára: az anyagi, a jelenségszerű és a mozgásszerű egység és ellentéteség. Az objektív valóságban ezek azonosak.

Amidőn tehát ellentétek egységéről beszélünk és nem maradunk meg az általános dialektikus okfejtésnél, mindig szükségessé válik legalább is annak a megkülönböztetése, hogy sztatikus vagy dinamikus ellentétről (t. i. így vagy úgy *mutatkozó* ellentétről), azaz anyag- vagy mozgásellentétről van-e szó; helyesebben, mivel a valóságban mindig mindkettőről van szó, a konkrét esetben el kell döntenet, hogy egy adott anyagmozgási ellentétnek az anyagi, szubstanciális ellentétoldalát, avagy annak mozgásbeli, kinetikus ellentétoldalát vesszük-e szemügyre. A gazdaságban lehet tanulmányozni pl. a pénz és az áru

* L. fentebb 23. old. A jelenségek példái: a lény, szín, hang, íz, szag, tapintási jelleg, a testek nagysága és formája, a dől- ' goknak, élőlényeknek, intézményeknek mindenféle jellege, vonása, oldala, tulajdonsága, jegye, határozománya, ha azt sem kifejezetten anyagnak, testnek vagy tárgynak, sem kifejezetten mozgásnak, működésnek vagy történésnek nem fogjuk fel, mint pl. erő, jószág stb.

ellentétességét, sztatikusan szemügyre véve az egyiknek vagy a másiknak a jellegzetességeit; vagy pedig lehet vizsgálni dinamikusán a pénz társadalmi mozgásának az áru mozgásával való ellentétességét, ami az előbbitől különböző feladat. Ha a férfi és nő társadalmi viszonyát mint ellentétviszonyt tanulmányozzuk, akkor fordíthatjuk figyelmünket akár a férfi és női szervezet alaki-anatómiai különbségére, akár a férfi és nő testi-szellemi nyilvánulásainak, magatartásának összehasonlítására; az első esetben sztatikus, a másodikban dinamikus szemléletet alkalmaztunk. ismerünk tudományokat, melyekben az anyagi-testi oldal kutatása a döntő (bonctan, alaktan, növénytan, kristálytan stb.), másrészt olyanokat, melyekben a dinamikus oldal vizsgálata kerül előtérbe (fiziológia, biológia, mozgáskutatás stb.).

Azzal, hogy a belsőleg ellentétes valóságegységeket sztatikus és dinamikus alapformára különítjük el, nem eszközöltünk elvi módosítást a *Hegel* tanulmányozása alapján *Iljin* és mások által már megrögzített ama dialektikus alaptétel formáján vagy lényegén, mely szerint a *valóság minden pontja ellentétek egységében létezik*; hanem csak ezen a tételen belül két ellentétes mozzanatra való *hasadást* mutattunk ki. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a gondolat-hasadás az alapkérdések megítélésében inkább termékeny, mint zavarónak bizonyul.

Maga az „ellentétek egysége“ kifejezés főként sztatikus, bizonyos fokig merev értelemmel bír. Dinamikus történelmi mozzanatot viszünk bele akkor, ha felidézzük az ezzel kapcsolatos másik dialektikus alaptételt, mely *az ellentétek mozgását, állandó feszültségét, összefüggéseinek változását, harcát, esetleges felbomlását vagy szintézisre jutását mondja ki*. Ezekben a tételekben már az ellentét-egység fogalmának nem merev-anyagszerű, hanem változó-mozgás-szerű sajátossága domborodik ki. Valójában egy és

ugyanaz a dolog szerepel, akár „ellentétek egységéről”, akár „az ellentét-egység belső változásairól” beszélünk, mert hiszen sztatika és dinamika, anyag és mozgás, egymástól elválaszthatatlan, azonos ellentétek. De sajátos szempontból nézve a dolgot, bizonyos fokig elfordulhatunk a sztatikus szemlélettől és a dialektika újabb, Hegel-marxi törvénye értelmében figyelmünket a dolgok mozgására, sajátképpen az *anyagi egységek belső ellentétes kölcsönhatásának* fejlődésére fordíthatjuk.

Maradjunk meg azonban egy ideig a sztatikus szemléletnél és tegyük fel a kérdést, hogy valamely anyagi egység két belső mozzanatát, pólusát képező ellentétek hogyan viszonylanak egymáshoz? A dialektika válasza erre többirányú: az ellentétek egymást *feltételezik*, de egymást ugyanakkor *kizárják*, egymásba *átmennek*, egymást *áthatják*; egymással úgy minőségileg mint mennyiségileg azonosak, de ellentétesek is.

Mindezek a tételek üres szócséplések maradnának, ha nem a közvetlen tapasztalás, az élet és gyakorlat lényein és jelenségein volnának kimutathatók. *Minden ponton* való kimutatásuk a fejlődő tudomány feladata; magunk meg kell hogy elégedjünk a példászerű szemlélettel.

Vegyük a közgazdaságtan egyik alapvető ellentétét, mely modern tőkés termelés mellett a *pénz* és az *áru* között áll fenn. Ezek mindenekelőtt egymást *feltételezik*, vagyis mindegyik csak a másiktól függően, a másik által létezik: ha nem volna áru, úgy nem volna pénz sem és megfordítva, a pénz, a csereérték létezése teremti meg a használati értékek árujellegét. Továbbá az áru és a pénz egymást létükben és jellegükben *kizárják*, mert a pénz a gyakorlatban sohasem áru, hanem mindig szemben áll az áruval, annak ellentéte és megfordítva. Ugyanakkor azonban ez a két mozzanat *azonos* egymással, mivel bizonyos értelemben a pénz is áru és megfordítva az áru a pénznek a „vásárlóeszköze”; bár nem szokásos, de éppoly jog-

gal mondhatjuk azt, hogy áruért veszünk pénzt, mint hogy pénzért veszünk árut; amikor árut pénzért eladunk, ez annyi mintha a másik fél pénzt adna el áruért. (Az eladás és vétel ellentéteinek azonossága.) De az áru és a pénz *ellentétesek is*, mert az előbbi a használatnak, az utóbbi a cserének az eszköze; fejlett gazdasági fokon a pénz mindig áruval és az áru mindig pénzzel kerül szembe. Ugyanezek az ellentétek *átmennek egymásba*, mert az árujelleg csökkenhet és fokozatosan pénzjellegé változhatik át. így történt ez az emberi gazdálkodás régebbi korszakaiban, ahol a pénznek bizonyos fajta csereárukból való kifejlődését látjuk, olyként, hogy egyes árufajták mint pl. a marha, melyek sokféle más dologgal voltak kicserélhetők, lassankint kivetköztek használati értékükből és végül meghatározott formaváltozatokon keresztül a vert pénzben tiszta csereérték formáját nyerték el. Viszont néha a pénz is válhatik áruvá, pl. az értéktözsde, vagy ott, ahol egy ország pénzügyi csődje következtében annak pénzürméit már pusztán a bennük rejlő nemesfém értékén fogadják el, amidőn tehát a pénz csak mint nyersanyagszerű árucikk kelendő. Végül a pénz és az áru *áthatják egymást*, mert a pénz ércből és papírból készül, amely anyagok az életben és kereskedelemben mint használati cikkek és áruk is szerepelnek. A pénz anyaga tehát bizonyos körülmények között áru, az áru anyaga bizonyos feltételek közt pénz lehet.

Mindezekben a pénz-áru ellentét egységének az inkább sztatikus, anyagi, maradandó oldalát vizsgáltuk és az így mutatkozó viszonylatokat próbáltuk meg rögzíteni. Ha most figyelmünket a *dinamikus oldalra* irányítjuk, a dialektika magasabbrendű elveihez, a *változás- és fejlődéselvekhez* jutunk el.

Az ellentétek dinamikus egysége

Az egység belső ellentétei közt fennálló, fentebb az áru és pénz példáján — talán részletekben vitatható, de konkrét módon — szemléltetett sztatikus jellegű vonatkozások a valóságban adott összefüggéseket még egyoldalúan, tehát mechanisztikusan tüntetik fel. Olyan relációk (vonatkozások) mint ellentét, azonosság, egymást feltételezés és kizárás, egymást áthatás stb. még semmit sem mondanak nekünk az *egység változásáról és fejlődéséről*, hanem csak annak belső sztatikus összefüggéséről; olyasmi ez, mintha egy mozgásban levő emberről pillanatfelvételt, állóképet készítünk. Ténylegesen azonban minden anyagi valóság egység szakadatlan belső mozgást, változást és fejlődést mutat, amelynek megvannak a maga dinamikus törvényszerűségei.

Amikor mozgásról, változásról és fejlődésről beszélünk, e fogalmakat nem véletlenül csoportosítjuk a fenti módon, hanem azokkal az *egységen belüli történéseknek három különböző rendű fokozatát* jelöljük; és pedig olyan értelemben, hogy „mozgás” alatt az aránylag legegyszerűbb, legelemibb történéseket értjük, ehhez képest a változásokat mozgásokra, a fejlődéseket pedig változásokra vezetjük vissza (lásd alább). Egy embernek a változásai például számtalan egyes mozgásból tevődnek össze, melyek részint az egész test és izomrendszernek külsőleges, részint a szövetek és sejteknek belső rendezett és szervezett mozgásai. Egy ház *változása*, például öregedése, elhasználódása az anyagi részecskék sajátos mozgásaiban jut kifejezésre. Társadalmi egységek változásai tömérdek és mérhetetlenül bonyolult emberi és természeti változásokon keresztül végül szintén egyes *mozgásokra vezetődnek vissza*.

Ami a fejlődéseket illeti, e szóval jelölik meg már vulgárisán is a változások hosszabb, meghatározott irányú sorozatait és rendszereit. Ha pl. egy ember fejlődéséről szólnak, akkor a benne végbemenő testi

vagy lelki változások hosszabb és sajátos irányú menetét értik alatta, s ugyanígy vonatkozik a társadalmi fejlődés fogalma az egyirányban haladó társadalmi változások sorozatára.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mozgás, változás és fejlődés fogalmai is mindenképpen átmennek egymásba és áthatják egymást. Minden mozgás bizonyos értelemben változás és fejlődés,* minden változás egyúttal mozgás és fejlődés, minden fejlődés ugyanakkor mozgás és változás is. De ez mégsem jelenti azt, hogy e fogalmakat tetszés szerint felcserélhetjük és összekeverhetjük egymással; bár ez ma még gyakran megtörténik. Épp ezért azonban szükségesnek véljük, hogy e három fogalom viszonya a dialektikusabb logikában tisztázódjék; s ezt a célt törekszik szolgálni a fent ajánlott megkülönböztetés, mely az általános szóhasználatnak is aránylag legjobban megfelel.

Próbáljuk meg az *áru és pénz egységének* vizsgálatában ezt a dinamikus szemléletet érvényesíteni. Úgy az áru, mint a pénz az adásvételnél tényleges mozgást végez, azaz helyét a térben változtatja, amikor az előbbi az eladó kezéből a vevőébe, az utóbbi pedig a vevő kezéből az eladóéba megy át. Ez a konkrét mozgás az egyes adásvételnél jelentkezik, amely így két ellentétes mozgásnak az egysége. Több egymással összefüggő adásvételnél azonban már *változásról* beszélhetünk, amennyiben azt látjuk, hogy az ellentétes mozgás állandóan változó módon, mindig újabb feltételek között játszódik le. Ilyen változást mutat pl. az áru útja a mezőgazdasági vagy ipari termelőtől a fogyasztóig, amely útnak a során az egyes közvetítők között lezajló adásvételek az áru árának folytonos emelkedését tüntetik fel. Ez a változás az egyes moz-

*Hogy milyen értelemben, annak elméleti vizsgálatára itt nem térhetünk ki. Ez a kérdés a valóság szintétikus síkjainak (formáinak, különleges területeinek) fokozati elrendeződésével függ össze.

gást (adásvételt) is magában foglalja, de ahhoz képest felsőbbrendű történést jelent. Ha pedig azt látjuk, hogy a pénz-áru viszony változásai meghatározott irányban haladnak — pl. a pénz értéke folyton emelkedik, az áruké csökken — akkor már sajátos *fejlődésről* van szó. Eszerint a változás a megjelölt értelemben nem más, mint a mozgás minőségi változása, a fejlődés pedig a változásoknak minőségi változása. Ebben az értelemben mutatta meg korábbi példánk az egyes ember mozgása, változása és fejlődése közti fokozati különbséget. Vegyük itt példának az ember testmozgását, u. n. motorikáját. A legalsóbb, időileg legkorlátozottabb fokon csak egyes mozdulatokról és ezek képleteiről van szó. Ha most valaki rendszeres testmozgás, sportolás útján gyakorolja testének a motorikáját, akkor mozgása idővel bizonyos *változáson* megy keresztül. Ha azután ez a változás következetesen egy irányban haladva bizonyos fokot elért, akkor már azt mondhatjuk, hogy az illetőnek a mozgása *fejlődött*. De számtalan más példán is kimutathatók a mozgás, változás és fejlődés fogalmának egymásból való kialakulását. A társadalom élete szakadatlan fejlődés, de ez a fejlődés felbontható gyorsabban vagy lassabban lefolyó változásokra és minden egyes változás a maga részéről elemi mozgásokra, aktusokra hasad szét; aminek pontról-pontra való kimutatása egyébként, úgy itt mint másutt, a megfelelő szaktudomány feladata.

Hogyan érvényesül ez a dinamikus szemlélet az egységek belső mozgására nézve a dialektika által már megállapított tételeknél? Látni fogjuk, hogy akkor, amidőn a természeti és társadalmi mozgások általános fogalmát felbontjuk a (speciálisabb értelemben vett) mozgásnak, az ennél szélesebb értelmű változásnak és a legszélesebb jelentésű fejlődésnek a részfogalmaira, akkor nem módosítjuk az eredeti elvet, hanem csak egy egységen belül finomabb fokozatokat különböztetünk meg.

Kérdés tehát, hol keressük e vonatkozásban az

ellentétek kifejlődésének, mozgásának, változásának, harcának (Ulj.), kölcsönös átcsapásának, szintézisre jutásának, továbbá esetenkénti felbomlásának, a mennyiség-minőségváltozásnak és a tagadásnak illetve a tagadás tagadásának alapvető elveit? Ebből a fogalmi felsorolásból is kitűnik, hogy a materialista dialektika az egységek belső összefüggését szakadatlanul változó történésnek fogja fel, folyamatszerűen észleli, vagyis a korábban csoportosított sztatikus elveket (egység, azonosság stb.) dinamikus síkra viszi át.

Beosztásunk szerint azok az összes történések, amelyek anyagi valóság-egységek keretében lejátszódnak s ezek létét alkotják, három kategóriába oszthatók: először mozgások szűkebb értelemben, másodsorban változások, harmadszor fejlődések.

Mozgás alatt elsősorban az anyagvilág elemeinek

egységeknek vagy egységmozzanatoknak — téri helyváltoztatásait értjük. Itt azonban nem csupán a látható mozgásokra, tehát a mechanikai tömegmozgásokra gondolunk, hanem olyan anyagi-testi helyváltoztatásra, mely a valóság bármelyik nagysági méretében, annak bármely síkján végbemehet. Hogy melyek az *anyagvilág legfőbb síkjai* (minőségi, megvalósulási formái), azt itt nem részletezhetjük; a természettudomány eddigi eredményei alapján általában szervetlen világról, szerves életről, társadalmi körről és kozmikus eseményekről beszélnek, a speciálisabb egyedi fejlődés figyelembevételével pedig elektronok, atomok, molekulák, kristály, sejt, növény, állat, ember, család, osztály és társadalom között lehet különbséget tenni, amely síkok vagy fejlődési fokozatok mindegyikét sajátos mozgások jellemzik. A mozgások világának e különböző síkjai az anyagi világ kialakulása során egymásból fejlődtek és egymással lépcsőzetesen összefüggő rendszert alkotnak, melynek közelebbi vizsgálata a dialektikus materialista *tudomány* feladata.

Ha az egység belső ellentéteinek kölcsönös „mozgásáról” beszélünk, úgy a fenti különböző rendű moz-

gások valamelyikét kell rajta értenünk. Az *atom* anyagi egységét például a pozitív atommag és az e körül keringő negatív elektronok kölcsönös ellentétes mozgása jellemzi. Egy működő *izomban* ellentétes mozgás egyfelől az izomrostok *összehúzódása*, ami mozgató idegimpulzusra történik, másfelől a működő izom tápláló ereinek *kitágulása*, ami a működéshez szükséges oxigénnek és tápanyagoknak az izomba való beáramlását biztosítja. Két verekedő *ember* harcában az ellentétes mozgásokat saját szemünkkel figyelhetjük meg. Két *család* viszálykodásában azaz társadalmi síkon lezajló harcában az egyes elemi mozgásokra való felbontás már bonyolultabb feladat, mely a lélektanra és szociológiára hárul. Végül az egész társadalom belső mozgása számtalan fokozaton (síkon) keresztül vezethető vissza olyan elemibb mozgásokra, melyekre már a „helyváltoztatás” szót használhatjuk. Ezt a csodálatos szellemi teljesítményt hajtotta végre *Marx* a „Tőké”-ben, ahol a legbonyolultabb társadalmi-gazdasági viszonylatokat számos minőségi fokon* keresztül az emberi munkára, konkrét fizikai tevékenységre, azaz testi mozgásra, mint azok forrására vezette vissza.

Ha tehát bármely ellentét-egység áll előttünk, dialektikus módszerű gondolkodásnál fel kell ismerünk mindenekelőtt az annak pólusai között végbe menő *konkrét mozgásokat*. E mozgásokra lényegileg ugyanazok az összefüggés-elvek érvényesek, melyeket már az egységek merev-sztatikus-anyagi szemléleténél felhoztunk. Eszerint 1. az egység belső, egymással ellentétes mozgásai egymást *feltételezik* (pl. az inga kilengése feltételezi annak visszalengését, az izom összehúzódása az erek kitágulását stb.); 2. az egység belső ellentétes mozgásai egymást *kizárják*, vagyis az egyiknek lejátszódása lehetetlenné teszi a másiknak egyidejű lejátszódását, illetve azt gátolja; 3. az ellen-

*A Hegel-féle „minőségi csomópontok” ezek, amelyek mennyiségi változások végén fekszenek.

tétes mozgások *azonosak* (pl. az inga kilengése és visszalendülése egyaránt ingalengés, továbbá a kilengés egyúttal — más vonatkozásban — visszalengés is; általában minden hatás (azaz mozgás) a természetben egyúttal ellenhatás (ellenmozgás) és minden ellenhatás ugyanakkor hatás is, amiről alább a gyakorlati részben lesz szó. 4. Az egység belső mozgásai *ellentétesek*, ellentett irányúak, mikép azt az olvasó az eddig említett példák bármelyikén konstatálhatja; nemkülönbön azt is, hogy az ellentétes mozgások egymásba átmennek és egymást *áthatják*. így hatja át egymást például a polgárság és a proletariátus egymással szemben érvényesülő ellentétes gazdasági, társadalmi és politikai mozgása; vagy áthatja egymást az a kétféle mozgás, melyet a földgolyó egyrészt a saját tengelye körül, másrészt a nap körül, tehát két különböző (ellentétes) természeti nagyságrendben végez és így tovább.

Látjuk a fentiekből, hogy ugyanazok az elvek érvényesek a valóság egységeinek belső kapcsolataira, akár a merev sztatikus, akár a folyamatos dinamikus nézletmódot alkalmazzuk; hiszen lényegileg ugyanazt a dolgot — az egységes és elválaszthatatlan anyagmozgást — csak két ellentétes oldaláról fejeztük ki. De a dinamikus valóságot közelebbről is vizsgálhatjuk, amikor is kitűnik, hogy az egységen belüli történéseket hiányosan határoztuk meg, ha csak az egyes konkrét mozgásokat vettük figyelembe. Ez esetben ugyanis az egység történéseit csak szűk idői határok között észleltük. Aki csupán egyes mozgásokra, aktusokra, eseményekre ügyel, az még nem ismerheti fel az egység belső összefüggésének ama *változásait*, melyek szabály szerint több vagy sok egyes konkrét mozgásnak az eredményei. Fentebbi példánkban említettük, hogy egy-egy emberi testmozdulatban az izmok összehúzó-dásának (működésének) és az izmot tápláló erek kitágulásnak (elernyedésnek) ellentétes kölcsönmozgása fedezhető fel. *Egyszeri* alkalommal még az izom és a tápláló érhálózat eme ellentétes viselkedése

az *ellentétek mozgásának* szűkebb fogalma alá esik. Ha azután az illető mozdulatot gyakoroljuk, akkor ebben az egységviszonylatban *változás* áll be: az izom gyarapodik, rugalmasabbá és erőteljesebbé válik, az erek tágulékonyabbak lesznek és rugalmasságuk szintén növekszik; az izmok erőteljesebb összehúzódásra, az erek erőteljesebb, feszes kitágulásra válnak képessé. Ha végül ez a változás bizonyos mértéket elért, a történésben újabb minőségi átalakulás megy végbe: az izom belsőleg ellentétes egysége *fejlődött*, magasabb szintézisre jutott.

Mivel azonban fenti példa a *dialektikus élettannak* képezi egyik, ma még hipotetikus mozzanatát, ajánlatos az egység belső dinamikájának három fokozatát köznapi példán is szemléltetnünk. Két iparvállalat üzleti versenyében azok ellentétessége abban jut kifejezésre, hogy szűk és közös elhelyezési piacot feltételezve, az egyik cégnek az erősödése a másiknak a gyengülését idézi elő és viszont. Itt is azonban különbséget kell tennünk az ellentétek mozgása, változása és fejlődése között. Ha az egyik vállalat egy nagy üzletet köt s ezzel a konkurrenciát bizonyos előnytől megfosztja, ezt még az ellentétek konkrét *mozgásának* számíthatjuk, melyre a másik oldalról rendszerint hasonló ellenlépések következnek. Ha több ilyen eset hatásaképpen az egyik cég tartósan előnybe kerül a másik felett, úgy ez az ellentétmozzanatok összefüggésében fellépett *változást* jelent. Amennyiben végül ily változások sorozata oda vezet, hogy pl. a gyengébb vállalat beolvad az erősebbe, úgy az ellentétek kölcsönviszonya *fejlődésen* ment keresztül.

Mindhárom mozgásszakaszra mondhatjuk azt, hogy az ellentétek mozgása, vagy mindháromra azt is, hogy az egység ellentétei összefüggésének a változása és végül az egység mindhárom esetben fejlődik is. A régebbi dialektika tehát nem járt el tévesen akkor, midőn a három kifejezést vegyesen és felváltva alkalmazta. Előbbre jutunk azonban a dialektika rendszerének felépítésében akkor, ha az egységek belső éle-

tében a történéseknek ezt a három fokozatát vagy szakaszát fogalmilag is különválasztjuk egymástól. Ezt úgy eszközöljük, hogy az ellentétek feszültségviszonyának egy mozzanatát még *mozgásnak*, ily mozzanatoknak az időben egymásra következő, mennyiségileg összegeződő többségét, illetve ennek eredményeit *változásnak* s az ily értelemben vett változásnak a minőségi változását, szintézisbe való átcsapását *fejlődésnek* nevezzük.

Vizsgáljuk meg most e három kategória* mindegyikét kissé közelebbről.

1. Az ellentétek mozgása

Minden egységen belül a két ellentétpólus szakadatlan kölcsönhatása egyszeri konkrét lefolyásokban, *aktusokban* nyilvánul, melyeket úgy foghatunk fel, mint az ellentétes pólusoknak egymással szembeni mozgását. Ilyen mozgásaktus például az inga lengésében az egyszeri átlendülés, a fizikából ismert rezgő vagy hullámmozgásoknak egy-egy grafikailag jellemezhető szakasza, — két ember verekedésénél egy ütés (avagy ütés és visszaütés együtt), — az izom egyszeri összehúzódása valamely mozdulat kivitelénél, ugyanekkor a hajszalerek elernyedése, két család társas viszonyában pl. egy látogatás vagy egy levélírás, az állam életében egy új törvény meghozása, a társadalmi harcban pl. egy gyűlés megtartása vagy annak betiltása, két állam kölcsönviszonyában egy hadüzenet vagy szövetségkötés, csillagászatilag pl. a föld egyszeri megfordulása a nap körül stb., stb. Általában véve tehát az ellentétek összefüggésváltozásának egy, az illető egységre nézve még sajátosan jellemző *elemét*, az *anyagi egységnek egy belső mozgásegységét* értjük akkor, amidőn az ellentétek moz-

*kategória = alapfogalom.

gásáról szűkebb értelemben beszélünk s ezt a változás, illetve fejlődés fogalmainak alárendeljük. Persze az ilyen mozgásegységek különböző formájuk és rendűek lehetnek, kezdve az elektron egyszeri körforgásától egészen, mondjuk, egy hadüzenetig. De ami a magasabb anyagi és mozgásformák szempontjából csak egyszeri mozgásaktus, az az alsóbbrendű mozgásformák egész sorozatait, változásait, sőt fejlődéseit foglalhatja magában. Kitűnik ez, ha pl. a hadüzenet tényét az azt közvetítő okirat valamelyik molekulájának egy rezgés-egységével összehasonlítjuk, vagy egy iparvállalat egész fejlődését az egyik tisztviselő napi munkájával vetjük egybe. Amikor tehát inozgásaktusokról szólunk, ezt mindig egy meghatározott valóságsíkra (nagyságrendre, fejlődési fokozatra, létformára) vonatkoztatjuk.

Amennyiben ebben az értelemben mozgásegységről beszélünk, úgy az ilyen aktusban, vagyis a szüntelen ellentétmozgásnak egy időileg elhatárolt kis szakaszában is mindig két egymással ellentétesen ható mozgásmozzanatot különböztetünk meg. így már az ingának egyszeri átlendülése is a nyugalmi középhelyzethez viszonyítva két ellentétes mozgásszakaszból, mégpedig a középvonalhoz közelítő gyorsuló és a középvonaltól távolodó lassuló mozgásszakából tevődik össze. A földgolyó egyszeri, mintegy elliptikus vonalú megfordulása a nap körül szintén két ellentétes mozgásfélre bontható fel. Karunk behajlításánál egyszerre következik be az agonista (működő) izomcsoport összehúzódása és az antagonista (ellentétes) izomcsoport elernyedése, azaz két egymás ellenében ható mozgásművelet. Párbajban a felek egyszeri össze, csapása olyan dialektikus mozgásegység, melyen belül a két ellentétes mozgásszak időileg egybeesik, míg az ingalengésnél és a föld forgásánál időileg elkülönül. Vitában egy állítás és egy arra vonatkozó tagadás képeznek ilyen egyedileg összefüggő mozgásszakaszt.

Fenti példacsoportozat már némi képet nyújthat arról, hogy mit értünk az anyagi egységek belső moz-

gása alatt, ha annak egyes szakaszait önmagában, a huzamosabb változástól és fejlődéstől elvonatkoztatva tekintjük. Két egymással ellentétes elemi mozgásaktusról van itt szó, melyek időbelileg vagy egybeesnek, vagy közvetlenül követik egymást.

Az anyagi (valóság-) egységek egész belső élete ilyen mozgásegységek, sajátos történelemek idői egymásra következéséből áll. Bármely anyagi egységet veszünk szemügyre, annak összes belső változásait felbonthatjuk ily egységes mozgásaktusokra,* például az egyes ember életét alvásra és ébrenlétre, a járást lépésekre, a fényt egyes rezgésszakokra, a hőt molekuláris rezgésekre, a sejt életét izgalmi és gátlást szakokra,** egy állam életét az államvezetés, a közigazgatás rendelkező és cselekvő aktusaira s. i. t. Minden anyagi valóságegységre érvényes tétel az, hogy az annak belső életét alkotó egyes sajátos mozgásaktusok az időben *változóan* követik egymást; az ellentétek egyszerű kölcsönmozgása ezzel magasabb dinamikus rendbe lép át, változássá alakul.

De maradjunk egyelőre az elemi mozgás vizsgálatánál. Láttuk, hogy ez mindenütt két ellentétes irányú, egymás ellen ható részmozgásból áll. Láttuk azt is, hogy a két dinamikus ellentétmozzanat idői viszonya nem egyforma, mert hol az egyidejűségnek, hol az egymásutániságnak felel meg. Mindkét esetben ellentétes hatásról van szó. Ha azonban az egyes példákat vizsgáljuk, kitűnik, hogy ez az ellenhatás igen különböző módon és mértékben nyilvánul. Egyik esetben a két mozgásfél — nevezzük őket A és B mozgásnak — egymást kiegészíteni és mintegy segíteni látszik. Ilyen a hajlító és feszítő izmok játéka, ahol az antagonist izom elernyedése teszi éppen lehetővé az agonista azaz dolgozó izom munkáját; így viszonylik egymáshoz az ingának egy oda- és visszalengése is,

*Éppen úgy, ahogy — sztatikus nézetben — mind kisebb és kisebb anyagi elemekre bonthatjuk fel azt.

**V. ö. Ver worn: Erregung und Lähmung, Jena 1916.

ha ezt tekintjük az egész ingamozgás alkotó egységének. Más az eset már pl. a párbajnál. Itt a szembe-mozgással a felek korántsem erősítik vagy tartják fenn egymást, mint az előbbi esetekben, hanem ellenkezőleg, károsítják, gyengítik egymást. Az előbbi példánál az A és B mozgások egymást inkább *feltételezik*, a legutóbbinál inkább *kizárják* (az egymást feltételezést és egymást kizárás ellentéte!). Amott erősebb az *egység momentuma*, itt fokozottabb az *ellentét, a harc momentuma*, a feszültség kiélesedik *vagy* mint mondani szokás „antagonisztikussá” válik.

Eszerint már az anyagi valóság egységei belső történéseinek egyetlen rövid szakaszában is felismerjük azt a törvényszerűséget, hogy az ellentétek, ill. ellentétes mozgások viszonyában hol az egymást kölcsönösen feltételezés, hol a kölcsönös kizárás, azaz hol az egység, hol az ellentét kerül túlsúlyba. Sőt ez a túlsúly már egyetlen mozgásszakban döntővé válhatik, vagyis az egységnek a teljes minőségi átalakulását idézheti elő. A halálraítélt és a hóhér rövid ideig tartó ellentétes egységében a hóhér egyetlen mozdulata elég ahhoz, hogy ezt az egységet a hóhér javára megbontsa, és hasonló, hirtelen ható döntő mozgásaktusok számos más vonatkozásban is előfordulnak. Mégis rendszerint úgy áll a helyzet, hogy az anyagi egység belső folyamatai az elemi A—B kölcsönmozgásnak többszöri, illetve sokszori ismétlődéséből állnak, miért is ezen a nyomon kell vizsgáldásunkban tovább haladni.

2. Az ellentétek változása

Az elemi mozgások (egységes mozgásszakok) ismétlődése, mint egyes példákon már láttuk, az egység ellentéteinek összefüggésében *változást* idéz elő. Ezt rendszerint az illető dolog változásaképpen külsőleg is észleljük, vagy legalább is feltételezzük. Példakép említettük már az egyszerű

testmozgásnak a mozgások gyakorlásához (sport) való viszonyát, mely utóbbi már az izmok szerkezetében és teljesítőképességében idéz elő szemellátható változásokat, míg egyszeri mozgás után ez még nem konstatálható.

Itt kapcsolódik be a *mennyiség és minőség törvénye* észrevehető módon az egységek belső folyamataiba. Az egyes mozgási aktus már maga is bizonyos mértékben megváltoztatja az egység alkatát, jellegét, szerkezetét, azaz változást idéz elő benne. Ez a változás minden esetben *úgy minőségi, mint mennyiségi természetű*, ami *minden* természeti vagy társadalmi változásra egyképen érvényes.* Azonban a mennyiség és a minőség egymással ellentétes tényezői az egység változásának folyamatában nem mindig egyenrangú tényezők gyanánt szerepelnek. A változásban aránylag kevesebb lehet a minőségi változás; vagy pedig megfordítva, aránylag több lehet benne a minőségi és kevesebb a mennyiségi változás. De az egységek belső ellentéti összefüggéseinek (feszültségének) ebben a változásában a minőség-mennyiség arány maga is szüntelenül módosul (a változás változása); így nevezetesen hol a minőség jut túlsúlyra a mennyiség fölött (=a minőségi változás a mennyiségi változás fölött), hol viszont a mennyiség illetve a kvantitatív mozgás kerül előtérbe.

Mit mond erről az élő dialektika? „Az egységek fejlődésében a mennyiségi változások egy bizonyos ponton minőségi változásokba csapnak át.” Ez a helyes tétel azonban fenti gondolatmenetünk alapján a dialektikus gondolatfejlődés értelmében ellentéteire hasad. A továbbfejlesztett (kifejtett) tétel következőképpen hangzik: „Az anyagi egységek ellentéteinek belső összefüggésében (feszültségében, kölcsönhatásában, ellentmondó mozgásában, harcában) történő

*Mód Aladár: Materialista lételmélet, Bpest 1934. 48. old.
Engels: Anti-Dühring 33. old.

változások során megkülönböztetünk egy olyan szakaszt, melyben a mennyiségi változás van túlsúlyban a minőségi változás fölött (ezt röviden „mennyiségi változásnak nevezhetjük) és egy másik, sokkal rövidebb olyan szakaszt, melyben a minőségi változás tényezője nyomja el a mennyiségi változás tényezőjét; az utóbbit „minőségi szakaszának nevezhetjük. Eszerint az egységfejlődés *mennyiségi* szakasza nem más, mint minőség-mennyiségváltozás mennyiségi túlsúllyal; ugyanannak *minőségi* szakasza pedig nem más, mint minőség-mennyiségi változás minőségi túlsúllyal. Ennyiben tehát a mennyiségváltozás és a minőségváltozás egymással szintén azonos ellentétek.”

Le kellett ezt szögeznünk, mert az eddigi fogalmazások merev értelmezése azt a téves benyomást kelthetné, hogy a mennyiségi változásnak nevezett lefolyási szakokból a minőségváltozás mozzanata *absolute* hiányzik, illetve mintha a minőségi változásnak (ugrás, átcsapás, szintetizálódás) nevezett szakasz egyáltalán semmi mennyiségi elemet nem tartalmazna. Ez azonban már antidiálektikus értelmezése volna az egységek fejlődésének.

Általában és alapvető módon az egység ellentétei összefüggésének változásában szembeállítanak egymással egy lassúbb és kiterjedtebb szakaszt, melyet a mennyiségi változás jellemez és egy gyorsabb, rövidebb, ugrásszerű lefolyási szakaszt, melyre a minőségi változás nyomja rá a bélyegét. Ebben az értelemben beszélnek *a mennyiségnek minőségbe való átcsapásáról*. Példája ennek fizikai téren a parázsra helyezett fadarab, mely egy bizonyos időn keresztül átmelegszik, átizzik (mennyiségi lefolyási szak, a fadarab molekuláinak rezgésgyorsulása), majd hirtelen lángrobban (minőségi lefolyási szak, a molekulák felbomlása és a szabaddá vált atomoknak oxigénatomokkal való egyesülése). Biológiai téren idevág az egyideig lappangó betegségnek gyulladás alakjában való hirtelen kitörése; társadalmi síkon a sokáig lefojtott tár-

sadalmi feszítőerők kirobbanása, technikailag a túlhevített kazán esete stb., stb.

Azonban *minden* anyagi, természeti vagy társadalmi fejlődés ilyen irányú kéttagú változások útján megy végbe. A mennyiségi változásszakot már az elmúlt korok ösztönös dialektikája „evolúció”-nak, azaz aránylag lassú, fokozatos fejlődésnek hívta, a minőségi szakot pedig „revolúció”-nak (azaz gyors, ugrásszerű, átcsapás^szerű fejlődésnek) szokás nevezni. *.4 minőségi átcsapás az egység gyökeres megváltozásához vezet*, melynek során az egységet korábban alkotó ellentétek feszültsége feloldódik, az ellentétmozzanatok egymást, helyesebben az ellentétet megsemmisítik, kiküszöbölik, de azt ugyanakkor fenntartják,* úgy, hogy az egységet, valamint az ellentétet *új, magasabb síkon* hozzák létre.

Hogyan viszonylik a fentiekben részletesen jellemzett *változás* folyamata — vagyis az egység belső ellentéteinek huzamosabb kialakulása — a korábban vizsgált elemi ellentétes *mozgásaktusokhoz*? Minden egyes ilyen aktus (pl. a hajlító és feszítő izmok ellentéti egységében az izom egyszeri összehúzódása) mint mondtuk, már egymaga is bizonyos, rendszerint csekélyebb fokú változást idéz elő az egység szerkezetében. Amint az aktusok ismétlődnek, ez a változás fokozódik vagy csökken, de mindig mennyiségi irányban fejlődik tovább. Ugyanakkor a változást minőségileg is jellemzi az a körülmény, hogy az mindig az *ellentétes mozzanatok, a pólusok egyikének erősödését, a másiknak gyengülését jelenti*. Ha tehát képet akarunk alkotni magunknak az egységen belüli ellentétváltozások természetéről, úgy tisztában kell lennünk annak *irányával* éppúgy, mint a változás *mértékével*. A dolgozó osztály és a társadalmi előnyöket élvező osztály dialektikus harcában nem mindegy az,

*„Der Gegensatz und sein Widerspruch ist... im Grunde so sehr aufgehoben als erhalten.” (Hegel, Sämtl. Werke Bd. 4. S. 53.)

hogy a dolgozók politikai mozgása erősödik-e az élvezők politikai erejének rovására, vagy a megfordított helyzet játszódik-e le. Immár közel száz éve az előbbi mozgásirány érvényesül a társadalom fejlődésében és az utóbbi csak mint időleges visszacsapás jelentkezik, mely a dialektikus alaptörvények értelmében újra és még fokozottabb mértékben vezet el a fejlődés alaptendenciájának, a proletariátus előretörésének fokozódásához. De a fokozódás vagy időleges csökkenés mindenkor változó mértékű; és ez a *menyiségi* tényező határozza meg az egység — esetünkben a társadalom egységének — belső ellentmondásában előálló időnkénti *minőségváltozásokat* azaz átcsapásokat.

E ponton a minőségváltozásoknak két főtípusát állíthatjuk szembe egymással. Mindkettőt, az ugrás-szerűség, az átcsapás ténye jellemzi ugyan, de a minőségváltozásnak, vagyis az *ugrásnak*, *átcsapásnak* az *értelme kétféle lehet*. Történhetik az átcsapás az egység életének egy fázisán belül és anélkül, hogy az egység alapszerkezetében minőségi átalakulás, döntő módosulás következne be. Ez a helyzet ott, ahol csupán az ellentétek pillanatnyi erőviszonya csap át önmagának az ellentétébe, ahol pl. az A és B ellentét-mozzanatok között fennállott A-túlsúly átcsapás útján B-túlsúlyos helyzetbe fordul. A konkrét esetet véve, ez történik akkor, ha a szocialista mozgalom visszaszorítása útján a tőkés irányzat, pl. a fasizmusnak valamelyik formájában, időlegesen felülkerekedik. Élettani példánkban ilyen átcsapás következik be akkor, ha olyan mozgást végzünk, mely felváltva a kar behajlításából és kinyújtásából áll; ilyenkor a hajlító izom dinamikus túlsúlya először (a kinyújtásnál) átcsap a feszítő izom dinamikus túlsúlyába, majd pedig behajlításnál az ellenkező átcsapás áll be. Vagy ha az inga mozgását tekintjük, itt egy balról-jobbra való átlendülés után az ellentétes irányú kilengés ugyancsak az egység alapszerkezetének megváltoztatása nélkül jön létre.

Ellentétben áll ezzel az átcsapás másik, magasabbrendű formája, ahol már nem az egység ellentétmozanatai csapnak át egymásba az egész összefüggésnek lényegi megmaradása mellett; hanem az *egész ellentéti összefüggés* és vele az egység ugrásszerűen más, szintétikus formát ölt fel. Ez utóbbi az a jelenség, melyre az érvényes dialektika a mennyiség minőségbe való átcsapásának elvét alkalmazza s amelyre *Engels* óta többnyire a víz halmazállapotváltozásainak, vagy *Marx* alapján a tőke keletkezésének („a pénz. felhalmozódásának egy bizonyos pontján, tőkévé változik át”) példáit szokták említeni. De a korábbi dialektikus vizsgálódás is ismeri az ellentétek egymásba való átcsapásának előbb említett alsóbbrendű eseteit, melyek anélkül mennek végbe, hogy akár az egység magasabb szintézisére, akár annak felbomlására vagy megmerevedésére (1. alább) kerülne sor. A kétféle minőségváltozást legegyszerűbb módon mint „*belső átcsapást*” (vagyis az egység életén belül lejátszódó ugrásszerű minőségváltozást) és a „*külső átcsapást*” (vagyis az egység teljességének lényeges minőségváltozását, megújulását vagy megszűnését) különböztethetjük meg. E kifejezéseket az alábbiakban még gyakrabban lesz alkalmunk használni s így azok dialektikus kezelhetőségét mintegy kipróbálni.

Már a *belső átcsapást* is mennyiségi változásoknak kell előidézniök, illetve előkészíteniük. Vagyis az a törvény, hogy *minden minőségváltozás mennyiségváltozásból születik*, éppúgy érvényes az átcsapás *belső* (horizontális), mint *külső* (vertikális) formájára.* Képletesen ezt úgy mondhatjuk, hogy az ingának bizonyos mértékig ki kell lendülnie az egyik irányban, hogy a másik irányba átlendülhessen. A kart annál jobban tudjuk behajlítani, minél jobban ki van már feszítve és viszont. Ez bizonyos értelemben minden anyagi valóságegység *belső mozgására* érvényes sza-

*V. ö. Mód A.: id. m.

bály. Ahhoz, hogy belső vagy horizontális átcsapás következhesse be az A-ellentétoldaláról a B-ellentétoldalra, az A oldalnak nem csökkennie, hanem fokozódnia, nem gyengülnie, hanem erősödnie kell. Minderről a gyakorlati részben még kimerítően lesz szó. A valóság egységei *rugalmas kölcsönhatásban* vannak egymással, ami az emberi gondolkodásban, cselekvésben és annak kihatásaiban döntő módon megnyilvánul.

Midőn azonban a belső minőségváltozást (átcsapást) mennyiségváltozásokból eredőnek tekintjük, ezt másképp értjük, mint amikor a külső vagy vertikális átcsapás útján történő minőségváltozást, a szintézisre jutást ugyancsak mennyiségi változásokból vezetjük le. A mennyiségi változásnak ebben a két esetben különböző, illetve ellentétes értelme van. A belső átcsapást előidéző összefüggésváltozások rendszerint *két belső átcsapás között* játszódnak le és abban állnak, hogy az egyik ellentétoldal erősödik, a másik ennek megfelelően gyengül. Az erősödésnek illetve gyengülésnek egy bizonyos pontján következik be a belső minőségváltozás azaz átcsapás. Más értelmű az a kvantitásváltozás, amely új szintézisbe való külső kvalitásváltozást (átcsapást) eredményez. Itt már nem két belső átcsapás között, hanem *belső átcsapások sorozatában*, tehát mintegy magasabb rendben zajlik le a két ellentétmozzanat összefüggésének kifejlődése. A kétféle minőségváltozás különbsége olyanféle, mint ahogy az élet két napjának egymásrakövetkezése különbözik két életév egymásra következésétől. A kar hajlító és feszítő izmainak „harca” pl. számtalan egyes átcsapásban megy végbe. Ez átcsapások során pillanatnyilag, hol az egyik, hol a másik izomcsoport van dinamikus mennyiségi túlsúlyban; de az átcsapások hosszabb sora oda vezet, hogy végül az egyik oldal „sztatikusan” is túlsúlyba jut, például a hajlító izomcsoport (biceps) jelentősen megerősödik az illető

egyénnél, míg az ellentétesen működő feszítő karizmok aránylagosan elsatnyulnak.*

Két bajvívónál minden vágás és visszavágás egy-egy belső minőségi átcsapást jelent az egységen belül. Minden egyes ilyen át-„csapást” is finom mennyiségi (élettani, izomerőbeli) változások alapoznak meg; de az ilyen horizontális átcsapásoknak hosszabb sora vezet el csupán a magasabb, vertikális minőségi átalakuláshoz, szintézishez, az egyik ellentétmozzanat győzelméhez és a másiknak leküzdéséhez. Minden egyes átcsapás átalakítja, módosítja az ellentétek — itt az ellenfelek — erőviszonyát, azaz mennyiségi viszonyát. Ha azután ama sok kicsiny mennyiségi változás, mely az átcsapásokkal mint alsóbb fokú minőségváltozásokkal együttjár, bizonyos mértékig összegeződött, úgy e ponton már nem újabb belső átcsapás, hanem külső átcsapás azaz szintézis, felépítés (esetleg deszintézis, lebontás) következik be. A proletariátus és a polgári osztály dialektikus küzdelmében kisebb változások a két társadalmi réteg erőviszonyában csupán az egységen — t. i. a fennálló termelési-társadalmi renden — *belüli* azaz horizontális átcsapásokat eredményeznek. Ilyen pl. a fasizmus fellépése, mely az adott termelési rend egységét nem változtatja meg, hanem csak azon belül a politikai erőviszonyok átcsapásszerű eltolódását hozza létre.

3. Az ellentétek fejlődése

Ezen a ponton már átléphetünk az ellentétmozgás dialektikus vizsgálatának magasabb síkjára, amennyiben az egyszerű mozgás és a változás alacsonyabb

* Jellemző körülmény e tekintetben, hogy ha férfiaknál a felsőkarizmok fejlettségét megfigyeljük, hol az egyik, hol a másik említett izomcsoport aránytalan erőbeli és fejlődésbeli túlsúlyát vehetjük észre. Bizonyos embertípusoknál a hajlító izmok rendszere, más, ellenkező típusoknál a test feszítő izmainak rendszere alakult ki tökéletesebb módon.

rendjein keresztül eljutottunk az ellentétek harcának harmadik, legmagasabbrendű lefolyási szakához t. i. az ellentétes valóságegység *fejlődéséhez*.

Minden fejlődés változásokból születik, mint ahogy minden változás egyes mozgásoknak a terméke. Eszerint a fejlődés oly *szintézisnek* a kialakulását jelenti, mely az ellentétek közt végbemenő egyes mozgásokból, az ezek nyomán fellépő átcsapásokból s az utóbbiak által az ellentétek mennyiségi viszonyában feltételezett magasabb változásokból alakul ki. Az új *szintézis*, — melyet új *minőségnek*, magasabb *fokozatnak*, fejlődéssíknak vagy *valóságsíknak*, bizonyos értelemben felsőbb *nagyságrendnek** tekinthetünk, — megszünteti, felfüggeszti, azaz hegeli szóval élve *tagadja* (negálja) azokat a kisebbrendű alakulásokat, melyek az ellentétek között még az egység alapszerkezetének, dinamikus egyensúlyi szerkezetének megváltozása nélkül játszódtak le és csak mozgásban vagy átcsapásban nyilvánultak. De ugyanakkor fenntartja őket magasabb, minőségileg változott értelemben, mivel a fejlődés, vagyis a szintézisek keletkezése egyszerre mennyiségi és minőségi változás alakjában megy végbe.

A szintetizálódás példjaként vehetjük az emberiség történetének azt az utolsóelőtti nagy fejlődési fázisát, mely a XVIII. század második és a XIX. század első felében a polgárságnak a feudalizmus fölött aratott győzelmével a tőkés termelési rendnek, vagyis a napjainkban lezáródó gazdasági-társadalmi fejlődésformának a kialakulásához vezetett. A kialakult tőkés termelési mód akkor még szintézist jelentett, amelyben a feudalizmus életfenntartó harcának mint *tézisnek* és a polgárság feltörekvő gazdasági-politikai

*Utalunk itt azokra a nagyságrendi megkülönböztetésekre, melyeket már a polgári matematikában, úgyszintén az egész természettudományban mint az elektrontól az atomon, molekulán, kristályon, sejten stb. keresztül a világegyetemig terjedő anyagi fokozati elrendeződést már részben felismertek.

mozgásának mint *antitézisnek* a küzdelme nyert magasabb síkon lezárást. Utóbbi *tagadta az* előbbi, azaz tényleges értelemben véve azt leküzdötte, megszüntette, hatástalanította; majd pedig az ellentétek harcában, mely számtalan mozgással és átcsapással (polgári forradalmak) játszódott le, e mennyiségi változásnak meghatározott pontján a polgárság, történelmileg véve ugrásszerűen, a haladott országokban politikai hatalomra jutott és a tőkés polgári társadalom rendjét szentesítette. E szintetizálódás kapcsán a feudalizmus gazdasági és politikai rendszerével egy önmagának ellentmondó folyamat ment végbe, amennyiben azt egyszerre *megszüntették és fenntartották*,* hiszen a feudalizmus létformái, mint alárendeltebb gazdasági, társadalmi és politikai tényező ma is tevékenyek a modern (és még inkább az elmaradott) kapitalista államok életében. A feudalizmus bizonyos értelemben és vonatkozásban — t. i. mint uralkodó gazdasági és társadalmi rendszer — megszűnt ugyan, de egy másik értelemben és vonatkozásban — mint túlhaladott, de alárendelten beilleszkedő rendszermozzanat — továbbra is fennmaradt.

Mivel a dialektikának ez a pontja *Engels* óta igen részletes, sőt egyoldalúan kihangsúlyozott megmunkálást nyert,** megelégszünk annak még egy példán való szemléltetésével. A XIX. század folyamán kialakuló közgazdaságtanban, mely a filozófiából sarjadt

*H e g e l ezzel kapcsolatban a német „aufheben” kifejezésre utal, mely tudvalévőén éppúgy jelent megőrzést, fenntartást mint megszüntetést.

**A dialektikát is lehet mereven, egyoldalúan, tehát mechanikusan és metafizikusan művelni. Ezt teszik egyebek közt azok, akik több, egyformán nagyfontosságú dialektikus tétel közül egyeseket kiemelnek és azokat kizárólagos érvényűeknek tüntetik fel. Így jártak el újabban bizonyos politikai vagy ezek szolgálatában álló tudományos irányok, melyek az egész dialektikát a tézis-antitézis-szintézis mozgásban látták és egyéb alapvető dolgokat elhanyagoltak. Már Hegel is tiltakozott ennek a „triásznak” a merev túlhangsúlyozása ellen.

ki (de mindig bizonyos termelőmódok szellemi kiszolgálója volt), két ellentétes irány került egymással szembe. Az egyik az u. n. fiziokraták iskolája (*Quesnay* stb.), elméletükben a mezőgazdaság fontosságát és ezzel kapcsolatban a földtulajdon társadalmi értéktermelő szerepét hangsúlyozták ki az előretörő polgári tőkés rétegek által egyre erősebben kifejlesztett *ipari termeléssel* szemben. Szembeszálltak velük az ipari és technikai fejlődés során kialakult tőkés polgári rend tudományos zászlóhordozói (*Smith, Ricardo* stb.). Ezek tagadásba vették a fiziokraták egyoldalú mechanikus felfogását, de az ellenkező végletbe estek és a mezőgazdaság fontosságának aránylagos lebecsülésével minden társadalmi hasznot, értéket és fontosságot az ipari vállalkozásnak, az ipar *tőkeképző* erejének tulajdonították. Ezután lépett fel *Marx*, aki műveiben kimutatta, hogy mindkét irányzat tévedésben volt, mert a közgazdászok figyelmen kívül hagyták a kérdésnek a lényegét, t. i. azt, hogy minden érték és minden társadalmi haszon *emberi munkából* származik. Ebben az egész tudományfejlődési szakaszban a fiziokraták szellemi működése mint *tézis* fogható fel, amellyel a *Smith*-féle polgári közgazdászok tanai *antitézisként* álltak szemben; s ennek a tagadásnak a tagadásából született meg a dialektikus materializmus alapján álló marxi közgazdaságtan szintézise, mely úgy a tézist, mint az antitézist tagadja, de az azokban foglalt helyes részletfelismeréseket fenntartja, azaz túlhaladottan magában foglalja.

A valóság belsőleg ellentétes egységeinek fejlődése keretében három olyan elvi megfogalmazást, illetve kifejezésmódot ismerünk, melyek a materialista dialektika által még nem nyertek mindenki számára teljesen egyértelmű meghatározást: ezek az „ellentmondás”, a „tagadás tagadása” és a „tézis-antitéziszintézis” elve szerinti fejlődő mozgás. Azok számára, akik a materialista dialektikát nem ismerik közelebből, mindezek a kifejezések az ember logikus gondolkodásának egyes viszonylatait vagy folyamatait jelen-

tik. A materialista dialektika azonban *ellentmondás* alatt nem csupán azt érti, hogy valamely vita során az egyik ember ellentmond a másiknak, vagy hogy két gondolat között ellentmondás áll fenn. Ezek csupán egyes esetei a valóság minden területére, sőt minden pontjára kiterjedő ellentmondás-törvény anyagi-tárgyi érvényességének. Korábban láttuk, hogy minden dolog a világon ellentmondásban áll önmagával, azaz belső ellentmondást rejt magában, azáltal hogy térileg és időileg létezik, azáltal hogy változik, tehát van is nincs is egyidejűleg, vagy azáltal hogy mozog, tehát valahol van és mégis ott, azáltal, hogy önmagával és mással azonos is meg ellentétes is s. i. t. Mindezek az ellentmondások megvannak a külső természetben és megvoltak már az ember és bármiféle megismerő lény fellépése előtt is, tehát nem foghatók fel úgy, mint csupán az emberi megismerés vagy gondolkodás mozzanatai. Az emberiség fejlődése folyamán ellentmondás alakul ki pl. a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás egyéni jellege között. Ellentmondó folyamatok a gazdagság összpontosulása és a szegénység kiterjeszkedése is.

„Tagadás“ alatt a materialista dialektika nem csupán azt érti, hogy egy ember (vagy tétel) tagadja azt, amit egy másik ember vagy tétel állít; hanem ezt a fogalmat érvényben kiterjeszti az egész anyagi világra, míg a szavakban vagy gondolatokban történő tagadást csak ezen egyetemes törvényszerűség egyik esetének tekinti. Tagadás (negáció) bárminek a *megváltoztatása* vagy *megszüntetése*, mert mindkét folyamatban az illető dolog *valóságának és érvényének el nem ismerése nyilvánul meg*. Éppen így *igenlő* lehet nem csupán egy kijelentés, hanem egy cselekvés is. Ha valamit egyszerűen megőrünk, változatlanul fenntartunk, konzerválunk, úgy azt a dolgot nem tagadjuk, hanem „igeneljük“ azaz elismerjük, *elfogadjuk*, jóllehet ez nem gondolatilag, hanem valóságos tevékeny külső aktus útján történik. Ha valamit teljesen kiküszöbölünk, kiírtunk, megsemmisítünk,

akkor azt *mereven tagadjuk*, e szónak tárgyi-anyagi, tehát dialektikus értelmében. Ha végül valamit céltudatosan megváltoztatunk, tervszerűen fejlesztünk, úgy azt tagadtuk és elismertük, azaz egyidejűleg megszüntettük (régebbi formájában) és fenntartottuk (új tartalommal). Ebben az értelemben tehát nemcsak az ember tagadhat valamit, hanem az állat, sőt a növény is, — egyáltalán minden olyan dolog, mely mozgása, működése útján az anyagra megváltoztatóan hat.

Ha az árpaszemet magtárban őrizzük, úgy azt „elismerjük” (általános tárgyi értelemben). Ha azt széttaposva megsemmisítjük, úgy mereven tagadtuk.¹ Ha a magot elültetjük és a növényt belőle kitermesztjük, úgy tagadtuk, de el is ismertük; megsemmisítettük, de mégis fenntartottuk. Ez az eljárás a negáció negációja anyagi-tárgyi értelemben, ami szintézist teremt, vagyis az anyagi világot annak valamelyik pontján új fejlődési fokra emeli, ezáltal az egész anyagi valóságot (a világegyetemet) is negálja és tagadja annak tagadását is.

Itt találjuk meg a történelmi és társadalmi *konzervatívizmus* helyes dialektikus értékelését. A konzervatív szemlélet a régit (régi gazdasági rendet, régi hagyományt, kultúrát) változatlanul elfogadja, azt *mereven igenli*. Ennek ellenpólusa az *anarchisztikus* gondolkodás és világnézet, mely a társadalmi bajokat a fejlődés eddigi eredményeinek lerombolása útján kívánja megszüntetni (mint pl. a géprombolók — luddisták — a kapitalizmus korai szakában). Alapelve a merev tagadás. Mindkettőt tagadja a *szocializmus*, mely a *meglevőt* olyképen szünteti meg, hogy azt magasabb síkon alárendelten *megőrzi, felhasználva belőle* mindazt, ami a felsőbbrendű kollektív emberi és társadalmi lét számára *értékesíthető*.

Ami harmadszor a tézis (tétel) — antitézis (ellentétel) — szintézis (magasabb tétel) összefüggést illeti,

*Engels: Anti-Dühring: 1914. 145. old.

ezek a fogalmak is elvesztik hegeli idealisztikus alapjelentésüket és a dialektikus materializmus rendszerében gyökeres átalakulást szenvednek. A „tézis” szó itt már nem csupán egy logikai tételt, az antitézis nem csupán logikai ellentételt és a szintézis nemcsak gondolati végeredményt jelent; hanem *tézisnek nevezük az anyagi valóságnak minden olyan egységét, amely változást szenved, amely belső hasadás útján antitézist állít szembe önmagával (Hegel), ellentéeteire hasad* (pl. a megtermékenyített petesejt, vagy az anyagforgalom és mozgásforgalom itt nem boncolható ellentéeteire hasadó állati szervezet, a társadalomnak dolgozó és nemdolgozó — birtokló — rétegekre, osztályokra való hasadása stb., stb.), amely tehát *továbbfejlődik*, mert a belső hasadás útján keletkező ellentéti mozzanatok kölcsönös viszonyában mozgás, változás., harc lép fel s ez azután többrendű mennyiség-minőségváltozás során egy bizonyos ponton bekövetkező átsapás útján szintézisbe fejlődik. Tézis volt a múlt században győzelemre jutott polgári társadalom, mely belső hasadás útján a dolgozó osztályokban és ezek politikai mozgásában kialakította az önmagának ellentmondó tényezőt, vagyis az antitézist. E tézis és antitézis küzdelméből születik meg a szocialista társadalmi és termelőmód, mint legközelebbi magasabb szintézis.

A tézis-antitézis-szintézis szavakat érthetjük *sztatikusan* vagy *dinamikusan*. Sztatikusan, vagyis a dolgokat merev anyagszerűségükben tekintve, tézisnek nevezhetjük a polgári társadalmi réteget, antitézisnek a proletariátust, szintézisnek a szocialista rendszerben felsőbb síkon egységessé vált emberiséget. Dinamikusan szemlélve, ugyanebben a vonatkozásban tézisnek mondhatnák a polgárság ill. a tőkés osztály társadalmi *létét* és önfenntartó *tevékenységét*, antitézisnek az osztályharcot és szintézisnek a társadalom szocialista *kifejlődését*. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben sem beszélünk másról mint előbb, hanem csak kifejeztük ugyanannak a dolognak a dinamikus oldalát, amit az

imént sztatikus oldaláról szemléltünk. Mindenesetre tisztázatlan még a materialista dialektikában az a kérdés, vajjon a szóbanlevő fogalom-háromságot inkább téri-anyagi jelentésében vagy inkább idői-dinamikus-mozgásszerű jelentésében, avagy mindkét értelemben kell-e használnunk, illetőleg hol jogosult az egyik, hol a másik értelmezés használata.

Arra a kérdésre, hogy *mi a szintézis*, többféleképpen felelhetünk aszerint, hogy azt a fejlődés menetével összefüggő alapfogalmak közül melyikkel hozzuk közelebbi vonatkozásba. Elsősorban a szintézis mindig egy bizonyos tézisnek és a belőle kifejlődő antitézisnek kölcsönös mozgásából, összefüggésváltozásából, változó feszültségviszonyából és túlsúlyából, egyszóval az ellentétek harcából származó végeredmény. Az ellentétek *feszültsége* a szintézisben feloldódik, azoknak alsóbbrendű dinamikus egyensúlyi szerkezete a szintézis magasabb egyensúlyi szerkezetében küszöbölődik ki;* az ellentétmozzanatok *harcát* a keletkezett új magasabb egységen belül „*béke*” váltja fel, az ellenséges tartományok pl. békésen együttműködő megyékké szelődülnek, (bár az együttműködés, a „szinergizmus” soha abszolút értelemben teljessé nem válhatik, mert ha azzá válnék, megszűnne minden fejlődés, sőt minden mozgás.) Az ellentétesség elve, mely a harc folyamán az azonossági elv rovására fokozódott, a szintézisben háttérbe szorul, de csak az egymással harcban állott mozzanatok között, míg ugyanakkor a létrejött új egység keretében újabb hatékony érvényre jut és a további mozgás főforrását képezi. A szintézis *tagadja* az antitézist a tézissel együtt, amidőn mindkettőt megváltoztatja („den Inhalt verändern, die Form abstreifen”**) s egyben mindkettőt magasabb síkon megvalósítja, tehát a negációnak egy olyan negációját alakítja ki, amely

*Mód A.: Id. m. 45. o.

**Uljanov jegyzetei H e g e l logikájához.

egyúttal pozíciót, igenlést, állítást, új „tételt” (tézist) jelent az anyagi valóságban. Ááennyiség-minőségt szempontból a szintézis *új minőséget* jelent a természetben, amely az ellentétmozzanatok mennyiségi fejlődésszakának minőségi ugrás, átcsapás útján keletkező terméke. De a szintézis mennyiségileg is fejlődést jelent, aminek szemléltető példája az állatvilág szaporodása; vagy látjuk a *nagyobbodást* az elektron-tól az atomon, molekulán, sejten, állaton, emberen át a társadalomig való fejlődésben is.

A szintézis továbbá *egységet* jelent. Nem úgy érteendő ez, mintha a tézis és antitézis küzdelme még nem alkotna egységet; azonban fentebb láttuk, hogy az anyagi valóság elemeiben az egység és ellentétesség (ill. azonosság és ellentétesség) kölcsönös viszonya is változó, mert a fejlődés különböző szakaszaiban hol az egyik, hol a másik viszonyforma kerül túlsúlyba. A tézis és antitézis küzdelmének időszakában az ellentétesség van túlsúlyban, majd ez antagonisztikusan kiélesedik és a szintézisben viszonylagosan, magasabb fokon kiküszöbölődik. Itt, a szintézisben viszont az egység momentuma „győzött”, de csak relative, a kisebb nagyságrendben, míg ugyanakkor az új egység magasabbrendű ellentétesség csiráját rejt magában és belső önmozgása útján kifejleszti, *Hegel* szavaival élve „szembeállítja magával” önmaga tagadását, saját antitézisést, ezáltal az ellentétek mozgását, változását és fejlődését magasabb síkon hozva létre. Ebben az összefüggésben tehát a szintézis maga is tézissé vált (felsőbb fejlődésrendben), mint ahogy az a tézis, melyből kialakult, maga is szintézis volt alsóbbrendű vonatkozásban.

A szintézisek összefüggése

A legutóbb mondottak elvezetnek bennünket a dialektikus logikának olyan még kifejletlen területeire, melyekhez csak óvatosan közeledhetünk.

Hogy mit értünk a szintézisek összefüggése alatt, kitűnik az ismert Engels-féle példából. Ha az árpamagot tézisnek, a belőle kifejlődő növényt antitézisnek s az ebből kitermesztett magokat szintézisnek tekintjük, akkor nyilvánvaló, hogy 1. már az első mag is szintézis volt, mert egy még korábbi magból korábbi növényen keresztül fejlődött ki; 2. az új mag nem csupán szintézis, hanem ugyanakkor tézis lehet oly árpamagokkal szemben, melyeket a belőle kitermesztett növény produkál. Amikor tehát egy mag és a tőle közvetlenül származó magvak közti dialektikus mozgást így elhatárolva (mag-növény-virág-mag) szemléljük, bizonyos absztrakciót, elvonatkozást hajrunk végre, vagyis a fejlődés egy szakaszát kiragadtuk egy beláthatatlanul hosszú dialektikus fejlődés-sorból és a többi szakasszal való összefüggést figyelmen kívül hagytuk. Azonban már *Engels* utalt arra,* hogy az új magvak az eredetihez képest csak látszólag jelentenek puszta mennyiségi fejlődést (szaporodást) s hogy ismételt továbbtermesztés után az árpamag minősége is szintétikusan módosul. Itt tehát *a szintéziseknek időben egymásból fejlődő sorozatát* vette számításba.

Válasszunk egy másik példát. Ha azt mondjuk, hogy az ösközösség, mint a társadalom egyik fejlődési szaka „tézis”, a magántulajdonon alapuló társadalmi berendezkedés antitézis, a magasabb közösségi társadalom pedig szintézis, ezzel is csak egy szakaszát emeltük ki és rögzítettük meg egy hosszú fejlődési sornak, melyben a tézis-antitézis-szintézis folyamata megszámlálhatatlan sorban ismétlődik. Egyrészt a primitív osztály nélküli társadalom előtt is voltak az emberi együttélésnek más, fejletlenebb formái, másrészt pedig a magasabb osztály nélküli társadalom után további még fejlettebb alakulások következnek majd. Minden szintézis előretekintve tézis, viszont minden

*Anti-Dühring: 138. old.

tézis szintézis akkor, ha a megfelelő korábbi fejlődési szakokra vonatkoztatjuk. Az anyagvilág fejlődése nem egyetlen, hanem számtalan dialektikus mozgásszakban játszódik le. Egyre magasabb szintézisek hosszú sora követi egymást, a változások változnak, a fejlődések továbbfejlődnek s így előáll az a hosszú időre kiterjedő egyetlen történet, amelyet a polgári tudományban is evolúciónak neveznek, s amelyet *Darwin* az élő szervezetek biológiai kialakulásában először dolgozott fel tudományosan egységes módon. Ez a fejlődés, ha azt minden pontján az egymást követő szintetikus mozgásszakokon keresztül visszafelé nyomom követjük, nem más, mint az anyagi világ története, mely korántsem csak a biológiai léttel kezdődik, hogy az emberi közösségekben folytatódjék és a legmagasabbrendű társadalomban betetőződjék; hanem az anyagvilágnak ez az univerzális fejlődése megkezdődik már az elektronnal és az atomon, molekulán, kristályon, sejten, növényi és állati szervezeten, emberi tömörüléseken, hordákon, családokon, törzseken, államokon, az osztály nélküli és osztálytársadalmakon keresztül, a társadalom és a természet magasabb egységén át kozmikus naprendszerbeli és még további evolúciókhoz vezet, melyeknek végpontján *az egész világegyetem egységes fejlődése* áll. A mindenség *idősi léte* tehát végtelen sokaságú egyes fejlődési szakokra bontható, melyek mindegyikét tézistől-szintézisig terjedő és fentebb különféle vonatkozásban jellemzett mozgások, változások és részfejlődések határozzák meg.

Ennek az idősi evolúciónak során az anyagi valóságnak különböző *értékrendjei, nagyságrendjei, minőségei, létezési formái, fejlődési fokai* állnak elő. A materialista dialektika ezeket rendszerint a valóság — az anyag és mozgás — formáinak vagy „síkjainak” nevezi.

Két eset lehetséges itt. Egyrészt valamely anyagi egység — pl. növény, állat vagy társadalmi képlet — *belső fejlődésen* megy át s ennek keretében a maga

sajátos fejlődésének különböző fokait, síkjait, nagyságrendjeit, azaz szintéziseit produkálja, anélkül azonban, hogy az anyagvilág hierarchikus lépcsőzetén — mely nagyságfokokban az elektrontól az univerzumig* terjed — előre vagy visszafelé lépne, tehát hogy pl. atomból molekulává, sejtből szövetté, egyénből családdá stb. fejlődnek át. Ilyen belső fejlődés az, amelyen pl. »egy növény, a magtól a virágon át a gyümölcsig, majd újabb magvakig s. i. t. keresztülhalad, vagy amelyen az emberi egyén születésétől haláláig, vagy az emberi társadalom egésze a történelem során megy át. Az egyén pl. születése és halála között változatlanul egyén marad, nem változik át szervetlen anyaggá, vagy társadalmi képletté; mégis a gyermekkor, érett kor és az öregedés korszakaiban a szintézisek egy sorát csinálja végig, melyek ilyképen belső szintézisek, egy adott egység változatlan keretében követik egymást. Ennek a belső — anyagi egészen belül lefolyó — fejlődésnek is vannak síkjai és rendjei azaz rész-szintézisei, azon belül is többször, esetleg igen sokszor lejátszódhatik a tagadásnak és a tagadás tagadásának, az ellentmondás kifejlődésének, kiélesedésének és magasabb síkon (szintézisben) való feloldódásának majd újrakeletkezésének a folyamata. Ha pl. az emberi egyént vesszük, ennél a gyermekkor, vagyis a gyermeki egyéniség, formák, jellem, mozgás stb. magasabb szintézist jelent, ha azt a csecsemő testi és lelki alkatával vetjük össze, ha tehát az utóbbit tézisként fogjuk fel. Vagy észrevevessük például, hogy a serdülőkorban levő ember merev és szögletes mozgása, testformái, félénkséggel vegyes merészsége, kedélyi merevsége vagy szaggatottsága nem más, mint a 3—4 éves gyermek harmonikus mozgásának, lágy

*hierarchikus= rangsor, rangfokozatok szerint tagolt.
univerzum=világegyetem.

elektron = az atomnak része, az anyagi világ legkisebb ismert alkotó eleme.

temperamentumának, naiv biztonságának és kerekded testformáinak a *tagadása*; hogy azután a felnőtt embernél normális esetben felleljük ennek a negációnak a negációját, vagyis a szintézist az érett embernek ismét, de magasabb fokon, kiegyensúlyozottabb, gazdaságosabb mozgásában, testalkatában, egyenletesebb kedélyvilágában stb.* Ilyen dialektikus mozgásszakaszokat (fejlődési szakokat, mozgás-egységeket) az egyes ember életében gazdag változatosságban találhatunk.**

Ugyanígy *belső fejlődési szakaszok* egy során megy keresztül az emberi társadalom, így pl. az ősközösségből a rabszolgakorszakba, innen a feudalizmusba, majd a tőkés polgári termelési és társadalmi rendbe való átmenetek oly egymásután következő evolúciós „síkokat”, értékrendeket, fejlődési nagyságrendeket jelentenek, amelyek a tézis-antitézis-szintézis elve szerint lezajló mozgásnak meghatározott anyagi valóságegységen (t. i. a társadalmon, emberiségen) belüli, annak életszakait képező megnyilvánulásai, hasonlóan mint a növénynél a szárba és virágba való fejlődés, embernél a gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor stb. E belső fejlődéseknél az új szintézisek mindig úgy állnak elő, hogy az egységen belül *hasadások* útján ellentétek keletkeznek — pl. a kisgyermek harmonikus mozgása a kamaszfiú hol túlgyors, hol túlgátolt mozgásának ellentétjeire hasad, avagy a tőkés rendszer kitermeli önmagából az ipari munkás proletárságot mint a saját antitéziséét — majd pedig az ellentétek közt kiélesedő harc folyamán az ellentmondás fokozódik és végül átcsapás útján maga-

*L. Kretschmer: Orvosi pszichológia, Budapest 1943. 65. old.

**Szigorú dialektikával tekintve, az egyéni élet minden új pillanata egy-egy új szintézist jelent. De a tudomány módszeres és gazdaságos fejlődése arra szorítja az embert, hogy eleinte megelégedjék a kiemelkedő fejlődésszakoknak bizonyos mértékben még mechanisztikus vizsgálatával.

sabb síkon minőségileg kiküszöbölődik, anélkül, hogy az egység általános jellege, egyensúlyi alapszerkezete (pl. az egyénnek egyénjellege, a társadalomnak társadalomkaraktere, a növényegyednek ez a meghatározottsága) módosulna.

Más az eset az u. n. *külső fejlődésnél*. Itt arról van szó, hogy az egység belső ellentéteinek összefüggés-változása s e változás változásai olyan szintézist szülnék, mely az illető egységet nem csupán belsőleg helyezi magasabb szintre, hanem azt az anyagvilág nagysági rendszerében, hierarchiájában, az elektron-tól a világmindenségig terjedő anyagi fokozatok sorában is felsőbb síkra juttatja. Külső fejlődés példái: ha atomokból vegyi összekapcsolódás útján molekulák (elemekből vegyületek) keletkeznek; ha a megtermékenyített állati petesejt fokozatos osztlás útján szövetté, majd szervekké és végül az embrióban szervezetté épül ki, ami *több nagyságrenden át való kifejlődést* jelent; ha az egyes ember megházasodik és gyermekek nemzése útján családot alkot; ha egy győztes állam gyengébb államok egy csoportját bekebelezi és velük államközösséget alakít s. i. t. A külső fejlődés jellemzője tehát egy alacsonyabb anyagi (anyagmozgási) létformáról egy magasabb létformára való átlépés, átfejlődés. Ilyen *átfejlődések* éppúgy szintézishez vezetnek, mint a belső fejlődés, reájuk a negációnak, a belső ellentmondásnak, a mennyiség-minőségrelációnak, az ugrásszerű átcsapásnak a törvényei ugyanúgy érvényesek. Mindamellet a szóbanlevő dialektikus mozgástörvények másként nyilvánulnak a külső, mint a belső fejlődésnél; s az új logikai rendszer még adós annak kimutatásával, hogy miben különbözik (mennyiben ellentétes) az ismert alaptörvényeknek *egységen belüli* és egységek közti lefolyásokban való érvényesülése. A szocialista tudománynak tekintetét elsősorban még a belső fejlődésekre kell irányítania, hiszen az emberi élet újjászervezésével kapcsolatos két legfontosabb tudományág — a materialista történettudomány és a bio-

lógia — főképen belső fejlődések megértését és megértetését tűzi ki céljául.

Nem mélyedhetünk el tehát annak megvitatásában sem, hogy az anyagi világ külső fejlődései, a materiális egységek nagysági rendjei miképpen mozognak a valóság síkrendszerében „felfelé” és „lefelé”, hogy miképpen teremt a külső fejlődés új anyagi egységeket, a szervetlenből szervest, a szervesből élő, az élő egyedekből közösséget, s ebből egyre kiterjedtebb közösségi formákat. Megállapíthatjuk, hogy amit az imént külső fejlődésnek neveztünk, az nem más, mint az *anyagvilág téri kialakulása*, a legalsóbbrendű téri (sztatikus) egységektől, aminő az elektron és atom, a legfelsőbbrendű téri anyagi egységekig, aminő a társadalom és a csillagvilág. Viszont a korábban és legfőképen vizsgált belső fejlődés nem más, mint az anyagi világ *idői kialakulása*, a legalsóbbrendű idői, azaz mozgási (dinamikus) egységektől, aminő egy atom belső mozgása, egészen a legfelsőbbrendű dinamikus lefolyásokig, aminő az emberi társadalom belső életfejlődése. Külső evolúciók teremtik meg a nyugvónak, tartósnak látszó *anyag* egyre fejlettebb szerkezeti formáit, míg a belső evolúciók a *mozgás* természeti formáinak tökéletesedéséhez vezetnek. Mindennek mélyebb kifejtése azonban kitűzött tárgyunk határait és adott terünket túlhaladná, miért is ilyen irányú elméleti próbálkozásra csak külön munkában kerülhet sor. Az eddigiekben arra törekedtünk, hogy a dialektikus logika eszmekörének egy vázlatát adjuk, amely éppen azért, mert az egységet meg kellett őriznie, vázlatos és töredékes maradt.

A következő részben megkíséreljük a *hétköznapiak*, illetve az *ember gyakorlati magatartásának dialektikáját*, amennyiben az az elmélet mai állása mellett felvázolható, közérthető példák egv során az olvasó elé tárni.

II. rész: Gyakorlati dialektika

A dialektikus gondolkozás néhány alapelve

Azt a ma még nagyrészt uralkodó gondolkodási módot, mely a dialektikus ismeretelméletben és logikában kerül kiküszöbölésre, de amely, túlhaladottan és bennfoglaltan (alárendelt mozzanatként) továbbra is érvényesül, *mechanisztikus* vagy „metafizikai” vagy egyszerűen „antidialektikus” gondolkodásmódnak szokás nevezni. Annak jellemzése szükségszerűen hozzátartozik az új gondolatirányok ismertetéséhez, hiszen ezek értelmét éppen az elavult és életképtelenné vált szellemi működésirányokkal való ellentétessége adja meg.

A dialektikus *ítélőképesség*, szemben a mechanisztikus ítélőképességgel — bármely elméleti vagy gyakorlati kérdés elbírálásáról legyen is szó — kerül minden merevséget, kerüli a feltétlen, abszolút, minden ellentmondást kizáró megállapításokat, a dogmaszerűséget,* tehát rugalmas, ellentétek között mozgó jelleggel bír. Ennek következtében észreveszi az árnyalatokat és átmeneteket ott, ahol a mechanisztikus elme csak szélsőségeket, erőszakos elhatárolásokat lát. Megnyilvánul ez például az embertársak jellemének megítélésében. A mechanikus ítélet csak „jó” és „rossz embereket” ismer és az így ítélő ember egyéni életviszonyainak alakításában is megfelelően jár el. Figyelmen kívül hagyja azt az alaptényt, hogy minden ember (egyebek közt) a jó és rossz ellenté-

*Dogma = minden ellentmondást kizáró kinyilatkoztatás, eredetileg egyházi értelmű szó.

teinek egysége (amidőn azonban a „jóság” és „gonoszság” fogalmait a valóság különböző síkjainak megfelelően értelmezni kell, mert valaki lehet pl. rossz családapa és jó polgár vagy megfordítva) és hogy épp ezért a helyes ítélet legfeljebb a két ellentétmozzanat egyikének vagy másikának a túlsúlyát állapíthatja meg a másik fölött, nem pedig az egyiknek abszolút jelenlétét s a másiknak az abszolút hiányát.

Ez az antidialektikus felfogásmód egyik fő forrása és tápláló ereje az *egyének és családok közti viszálkodásnak*. A primitív ember, ha valakire haragszik, úgy ennek csak rossz tulajdonságait veszi észre; még erényeit is bűnökre magyarázza, szavait rosszindulatúan félreérti és így tovább; ez a szellemi magatartás kiélezett és kóros mértékben a paranoiás (üldöztetési rögeszmés) elmezavarban jelentkezik. Intelligens egyén — aki tehát gondolkozásában ösztönös dialektikával él — adott esetben elismeri az ellenfél vagy az ellenség értékeit vagy előnyeit, anélkül hogy ez a körülmény harcos készségét és energiáját gyengítene.

idevág ugyancsak a családi életből az anyai „majomszeretet” példája, oly anyáké, akik gyermekükben minden eszményi tulajdonság megtestesülését látják, róla semmi kedvezőtlen dolgot elhinni nem hajlandók, minden ellene irányuló kritikát gyűlölettel fogadnak és akár rabulisztikával, szócsavarással is megsemmisíteni törekszenek. Gondolkodásuk tehát, amennyiben gyermekükről van szó, éppoly egyoldalú és merev, éppúgy kettészakítja az ellentétek valóságnyújtotta egységét, mint az elvakult gyűlölködőé, de ellenkező irányban. Hasonló értelmi beállítódást látunk az írónál vagy művésznél a maga alkotásaival, zsarnoki államrendszereknél pedig a bírálat mindenféle megnyilvánulásával szemben.

Az orvosi lélektan ezt a gondolkodásmódot „kathathym”, azaz érzelmektől befolyásolt gondolkodásnak nevezi.* Ez jellemzi az alacsonyabb lelki kultú-

*Kretschmer: Orvosi lélektan, Budapest 1943.

rával bíró, műveletlenebb és általában az alsóbbrendű ember felfogását. Az *irodalomban* ilyen fajtájú — t. i. az ellentétek egyoldalú kiélezése útján mechanisztikussá váló — gondolkodás uralkodik a *romantikusnak* nevezett irányzat termékeiben, amelynek kiváló képviselői közül a francia Victor Hugo-t és a magyar Jókait említhetjük. Amiképp a katathym-mechanisztikus gondolkodású ember elvakult gyűlölettel szemléli embertársát, vagy más esetben azt éppoly elvakultan eszményíti, ugyanezt a szemléletet tükrözi vissza a túlzó romantikus írónak a műve a társadalommal szemben akkor, amidőn hőseiben majd utolérhetetlen eszményképeket (Aranyember, Lélekidomár), majd minden emberi rossz megtestesítőit, — hol a szépség tündöklő csodáit, hol emberfeletti rátságot (Notre Dame-i toronyőr) állít olvasói elé. Hasonló telfogástnód esetén az egyes embert is „romantikus hajlamú”-nak szokás nevezni, pontosabban azonban a mechanisztikus, illetve nemdialektikus gondolkodásnak előbb meghatározott esetéről van szó.

Realisztikusnak nevezik azt az irodalmat, mely úgy a történetek, mint az emberi karakterek rajzában a valósághoz, a realitáshoz tartja magát. A valóság pedig ritkán mutat kiélezett szélsőségeket; az ellentétes mozzanatok egymásba átmennek, egymást át-hatják, egységet alkotnak benne. így a realisztikus irodalmi szemlélet valóban dialektikus szemlélet, mint ahogy dialektikusán és reálisan gondolkodni egyet jelent.

Nemcsak az irodalom és költészet, hanem a *tudomány* is rendkívül gyakran esik áldozatul az emberi gondolkodás fenti hibájának. Sőt joggal állíthatjuk, hogy a tudományos megismerés azért került fejlődése folyamán oly gyakran tévútra, mert egyes általa — egyébként helyesen — felismert igazságokat túlértékelt; bizonyos értelemben ugyanúgy eszményítette őket, mint ahogy az anya gyermekét eszményíti; s épp oly kevéssé látta meg a másik pólusát annak az ellentétes egységnek, melynek ezek a

„félígazságok“ csupán egyik mozzanatát alkották Mert ahogyan az egyes ember jellemsajátosságai mindenkor ellentétes pólusok között mozognak, úgy áll ez a tudományos felismerésekre és megállapításokra is. Innen eredt az a számtalanszor ismétlődő visszás helyzet, hogy bizonyos, önmagukban véve hasznos és értékes felfedezéseknek és új gondolatoknak a tudományos szemléletben érdemtelen módon monopolizált helyzetet biztosítottak. Minden nagy filozófus úgy érezte, hogy az összes világproblémákat sikerült lényegükben megoldania, s így vélekedtek rendszerint követőik is. Minden vallás eszményíti és kizárólagosítja önmagát, elvben visszautasítva az összes többieket. Vagy hogy egy gyakorlatibb példát válasszunk: az orvostudomány története azt mutatja, hogy a betegségek gyógyításában időnkint felmerülő új ideákat, módszereket és gyógyeljárásokat gyakran viharos lelkesedéssel fogadják, azokat csodaszerként könyvelik el és derűre-borúra alkalmazzák. Az első időben tényleg tömeges gyógyulások jelentkeznek, akár Kneipp-kúráról, akár homöopathiás (hasonszenvi) gyógymódokról, hipnózisról vagy „modern“ hormonkezelésről* van szó. Ez eredmények jelentős része persze ugyanarra az okra vezethető vissza, mint a Lourdes-ben (francia zarándokhely) eleinte megfigyelt csodaszerű gyógyulások. Mihelyt azonban az új orvosszerbe vagy gyógymódba vetett általános hit és bizalom csökkenni kezd, a gyógyulások száma is leszáll arra a minimális mértékre, mely az illető gyógymód tényleges használhatóságának megfelel.

Általános tapasztalat, hogy egyes mechanisztikus — azaz egyoldalúan helyes, de „másoldalúan“ vagy sokoldalúan téves — tudományos tételek valósággal bálványokká lettek; mindenki leborult előttük és minden ellentétes véleményt tekintélyi alapon, gúnyos

*hormonok = az emberi test bizonyos mirigyei által termelt különleges anyagok, melyek a szervezet anyagcseréjében fontos szerepet játszanak.

lenézéssel elutasítottak. Egyes „igazságok“ a kutatás bizonyos szakaiban szinte egyeduralkodók voltak és azok nevében minden ellentétes véleményt elfojtottak. Ilyenféle helyet foglalt el néhány évtizeddel ezelőtt a *Freud-féle pszichoanalízis a lélektanban*, főként pedig a pszichológia iránt érdeklődő rétegek tudatában. Ez a disciplina (tudományszak) a tudattalan lelki étellel foglalkozik és az idegbajokat elfojtott nemi élményeknek az úgynevezett tudattalanból a tudatra gyakorolt visszahatásával magyarázza. Ez a felfogás nem volt általánosságban téves; de az akkor uralkodó szellemi divatáramlat következtében oly éles kihangsúlyozást nyert, hogy a kívülálló és egyes „hívők“ szemében lassankint már az egész pszichológia kezdett felolvadni a lélekelemzésben. *A tudatos lelki élet vizsgálata merőben háttérbe szorult a gátlások, az elfojtások és a tudattalan részletproblémáival szemben*; ugyanekkor a nemi ösztön szerepe is túlságosan előtérbe került a lelki élet más ugyanoly fontos kérdéseihez képest. Mára persze kiderült, hogy a lélekelemzés módszere és elmélete mindössze az élmények elfojtásának mechanizmusához és az ily alapon keletkezett idegbántalmak kezeléséhez szolgáltatott fontos segédeszközöket, valamint számos intuitív felismerést az ösztönfejlődésről és egyebekről. Mindez nem indokolja azonban azt a minden kritikát ledönteni akaró rajongó tömegkultuszt, mely ezt a tudományos elméletet bizonyos időn át körülvette. Hasonló módon uralkodott a mechanisztikus materializmus a múlt századközép tudományos életében és bölcséletében, vagy a dualisztikus metafizika a mai tudományban és így tovább.

Ily példák sokaságával lehetne bizonyítani, hogy a tudományos gondolkodás menete a fejlődés folyamán számtalanszor mechanisztikus egyoldalúságokba torkollik; és mélyebb elemzéssel ki lehetne mutatni azt is, hogy ilyenkor rendszerint az *ellentétproblémák egységének erőszakos szétszakítása*, az egyik ellentét-

pólus túlhangsúlyozása s a másiknak elhanyagolása játszott főszerepet.

Nem csupán a szavakba ültethető emberi élményre áll a fenti szabály érvényessége, hanem a *művészi* élménykifejezésre, illetőleg kultúrára is. Ami például a festészetet illeti, itt évszázadokon át a művészi látás két ellentétes sajátossága állt harcban egymással, melyeket legegyszerűbben *naturális* (természethű) és *absztrakt* (elvont) látásmódnak nevezhetünk. Amaz a természet jelenségeit úgy látja és úgy iparkodik ábrázolni, amint azok *érzéki* szemlélete előtt feltűnnek; vele szemben az absztrakt látás az égvén *képzeletvilágát* is erősebben beleviszi az élmény kifejezésébe, vagyis a formaábrázolásba. Aszerint, hogy a műalkotás mily mértékben a tiszta érzéki szemléletnek és ugyanekkor milyen arányban az egyéni képzeletvilágnak a visszatükrözése, a kép (vagy szobor) hol a naturális pólushoz, hol az absztrakt pólushoz fog közelebb állni. A képzőművészetek fejlődése — többek között — ennek a két ellentétes optikai nézletnek kölcsönös mozgásában, összefüggésbeli, feszültségbeli változásaiban áll. Az ellentétek időnkint átcsapnak egymásba — így a naturálisabb látást az absztrakt látás válthatja fel, ami különböző átmeneti fázisokon keresztül történhetik. Ily változatos átmeneteket jelentenek az egyes korszakokban uralkodó *művészeti stílusok*, mint például a klasszikus, a barokk, a romantikus, a realiztikus stílus stb. A fejlődés folyamán az egymással harcoló ellentétmozzanatok közül az erősebb leküzdí a gyengébbet és azt túlhaladottan magában foglalja, így egy magasabb naturális stíluskorszak a megelőző klasszikus vagy romantikus iskolák formai eredményeit is értékesítheti. Mi azonban a mechanisztikus egyoldalúság példáit keressük és ebben a vonatkozásban rámutathatunk például a századeleji absztrakt művészet (kubizmus, futurizmus) egyoldalú merevségére. Ez a művészet az érzéki szemléletet — s a valóságból azt, ami ennek megfelel — már csaknem teljesen kikapcsolta és az egyéni képzeletvilág-

nak az alkotásban úgyszólván kizárólagos szerepet juttatott. Másik, s ezzel ellentétes merev szélsőség az egyes népek és korok művészetében megnyilatkozó *fényképszerű hűség* az ábrázolásban (régii holland festészet).“ Ez utóbbi művészi felfogás az érzéki oldalt túlzottan monopolizálja, a képzeletvilágot erőszakosan félretolja** és minden kifejezési lehetőséget az érzékiéből szeretne kihozni.

Egv másik alapvető viszony a művészetben a *forma* és a *tartalom* (lényeg) közti ellentétesség, ami egyébként a valóságnak más területein is döntő módon érvényesül. Itt elég ha röviden arra utalunk, hogy az igazi művészet vagy irodalom sem a „tisztá forma“, sem a „tisztá tartalom” alapjára nem helyezkedhetik, mert ezáltal a forma-lényeg dialektikus egységét szét szakítja és az egyik ellentétet romboló módon kijátssza a másik ellen. A tisztá formaművészet nem más, mint a sokat emlegetett „elefántcsonttorony” írói és művészi munkája. A századunk elején hangoztatott „kart pour kart” elve a forma egyeduralma felé irányította a művészeket. Az úgynevezett formaművészek, akik közül nálunk Babitsot és a prózában talán Múrai Sándort, a festészetben esetleg Aba-Novák Vilmost hozhatjuk fel példa gyanánt, — elkápráztatnák azzal a biztonsággal, ahogyan a tollat vagy az ecsetet kezelik; de az egyetemes emberiség mélyebb problémáit, vagy ezeknek a problémáknak mélyebb megragadását hasztalan keressük náluk. Ragyogók és felszínesek, a túlművelt forma és a jórésztben mellőzött tartalom (=emberi és társadalmi alapproblémák) megtestesítői ők, akik a forma-lényeg egységet szél-

*Ezt az irányzatot figyelhetjük meg a múlt század második felének magyar képzőművészetében, pl. Borsos, Benczúr és másoknak a Szépművészeti Múzeumban látható képein.

**Dialektikusan is fennáll T a i n e mondása, amely szerint a művészi alkotás „egy művész egyéniségén átszűrt természet”; ahol természet alatt lélektani oldalon a tisztá érzékletet, egyéniség alatt pedig a belső képzeletvilágot kell érteni.

sőségesen és mechanisztikusan az első mozzanat javára bontották szét.

Másik oldalon a *formanélküli tartalmat* (pontosabban szólva a mellőzött forma mellett kiélezett tartalmat) megtaláljuk minden olyan irodalmi vagy művészeti alkotásban, mely kirívóan propagandisztikus, azaz primitív vagy éppen silány formában közöl olyan eszméket, melyek adott esetben méltók volnának magasabbrendű formai képviselőre. Nyilvánvaló, hogy a túlsúlyra jutott tartalomnak ez a mechanizmusa csak árthat annak az eszmének, melyet propagálni kíván. Bár az életképes és győzelemre hivatott eszmék — elsősorban a szocializmus — legtöbbször megtalálják a maguk adekvát (illő) kifejezési formáit, mégis a dialektika nyomatékosan figyelmeztet bennünket arra, hogy ha az új társadalomátformáló gondolatot akár szóban, akár képben *művészi* úton kívánjuk szolgáltatni, úgy annak csak árthatunk akkor, ha művésziellen vági' éppen ízléstelen formával övezzük. Más dolog természetesen a gyakorlati propaganda. De a szocialista művészi írásnak és képalkotásnak dialektikusnak kell lennie, vagyis a magasrendű lényeg magasrendű formával kell egyesítenie; mert máskülönben a „lényeg-forma” ellentétei egységének egyik oldalra való erőszakos átcsapása a másikat s ezúttal az értékeesebbet csak károsíthatja.

Magasabb társadalmi síkon ugyanezt az antidialektikus mozgást a sovenizmusba túlhajtott — önmagában véve jogos — nemzeti érzés példája állítja elénk. Az elvakult nemzeti gyűlölet minden idegennel szemben éppúgy forrása, vagy jobban mondva segéd-eszköze lehet háborús viszályoknak, mint a mechanisztikus egyéni gondolkodás a személyek közti viszálykodásnak. A sovenizmus magasabb síkon ugyanazt a dialektikátlan merevséget mutatja, mint az anya betegesen túláradó rajongása gyermekéért. Ilyen mechanizmus fűtötte már az ókorban is a római biro-

dalom polgárait, akik, bárhová mentek, felsőbbrendű emberekként fölényes lenézést tanúsítottak a kisebb népek és országok egyéneivel szemben; de ugyanezt a magatartást figyelhettük meg még az utolsó évtizedekben is bizonyos gazdag és erős nagyhatalmak polgárai részéről, akik mindenütt az egész világon a „civis romanus” dölyfével jártak-keltek. Ebben a példában antagonisztikusan eltolódik az az ellentéti egység, melyet minden nemzet mint rész a *társadalommal mint egésszel* alkot. Az egyoldalú kiélezés ebben az esetben a nemzet oldalát kizárólagosítja a társadalommal, tehát a magasabb nagyságrenddel szemben, ahelyett, hogy az *ellentét* elve mellett az *egység* elvét is kellően érvényesítené. Ellenkező szélsőség ugyanitt a teljesen nemzetietlenné vált világpolgár típusa, aki úgy értelmileg, mint érzésbelileg végkép kiszakadt ama szűkebb közösségből, melyhez gyermekkorá élményei, anyanyelve, az ebben tükröződő sajátos hagyomány és kultúra, valamint számos más tényező normális esetben szükségkép belsőleg hozzákapcsolják. *4 szocialista gazdasági és társadalmi mozgalomban* efajta merevséget mutat minden olyan gondolkodás, mely a szocializmust a munkásosztály kizárólagos ügyének tekinti és úgy gondolja, vagy úgy kívánja, hogy a dolgozó osztályok úgyszólván a saját privát érdekeiket érvényesítsék a ma fennálló egyéb osztályok tagjainak végleges fél retol ásával vagy megsemmisítésével. Ezzel szemben a dialektikus szemlélet csak arra az álláspontra helyezkedhetik, hogy a szocializmus céljainak kiküzdésével az emberi társadalom egyetemes céljai valósulnak meg; tehát a rész (munkásosztály) és az egész (társadalom) ellentéteinek egysége nem toódik el egyik oldalra sem, hanem magasabb szintézisben új „dinamikus egyensúlyhelyzet”-be jut, mely eredményt az összes haladó rétegek együttes harcával éri el és ahol új ellentétek harcának veti meg az alapját.

Az egység és ellentétesség küzdelme

Látjuk tehát, hogy a *Hegelt* tanulmányozó *Iljin* dialektikus tanítása, mely szerint „észre kell vennünk a természet minden dolgában az ellentétek egységét”, korántsem pusztán elméleti megállapítás, hanem az élet gyakorlatában lépten-nyomon érvényesíthető igazság. Épp oly szükséges, hogy az egységekben észrevegyük a belső ellentétességet, az ellentmondást, mint ahogy elkerülhetetlen, hogy az ellentétes mozzanatoknak egységes összetartozását, egymást kölcsönösen feltételezését, egymást áthatását, szóval egységét és azonosságát is világosan magunk elé állítsuk. Ha csak az egységet látjuk, de nem az ellentétességet, akkor a dolgoknak túlságosan merev, sztatikus, anyagszerű és dinamikátlan szemléletéhez jutunk el; ha viszont az ellentétek mögött és között nem látjuk meg az egységet, akkor a valóság elemei szétfolynak előttünk.

Merev egység szemléletet árulnak el például azok a közgazdaságtani és társadalomtudományi kutatók, akik a termelőviszonyok megváltozásából szükségszerűen fakadó osztályellentétek létezését kétségbe vonják; vagy akik együttműködést és szövetkezést hirdetnek oly rétegek között, melyeket pedig a társadalmi termelés dialektikus kifejlődése törvényszerűen állít egymással szembe s amelyeknek egymás elleni döntő harca egyedül képes a magasabb társadalmi-gazdasági szintézist kitermelni (reformisták, a „lassú evolúció” szószólói). Az egységnek, illetve azonosságnak az ellentétesség rovására való túlhangsúlyozása a valóság megfelelő elemeinek erőszakos stabilizálódásához, megmerevedéséhez, „kihűléséhez” vezet. A fentebb említett reformisták és utópisták (pl. Adler, Bauer, Grossmann, George, Keynes, magyar viszonylatban Szerdahelyi, Hort és társaik) felfogásának érvényesítése pl. oda vezetne, hogy a társadalom belső erői között a harc lecsökkenne, de ez meggátolná magát a társadalom fejlődését, mely éppúgy

mint minden anyagfejlődés, csak ellentétek feszültségének magasabb síkon való feloldásából állhat elő.

De vehetünk példákat a valóság más területéről is avégből, hogy az ellentéteesség és az azonosság elve közti örök küzdelmet szemléltessük. Bármennyi vízmolekulát halmozunk fel egymás mellett (azaz bármekkora víztömeget alkotunk) — amikor tehát az *azonosság* princípiumát alkalmazzuk — nem keletkezik új dolog, hanem csupán a víz mennyisége gyarapodik, azaz pusztán kvantitásváltozás lép fel változatlan kvalitás mellett. Ha azonban a vizet valamely kémiaiilag *ellentétes* anyaggal hozzuk össze, akkor a molekulák és atomok „harcából” új *kvalitás*^új szintézis, azaz kellő feltételek között magasabbrendű anyag fog keletkezni (vegyi szintézisek).

Általában véve *azáltal, hogy az azonosság törvényét alkalmazzuk, mást mint mennyiségi változást sohasem hozhatunk létre.* Ha nagyszámú ember összegyűlik, hogy valamely közös társadalmi vagy kulturális eszmének hangot adjon, úgy ennek a gyűlésnek a jelentőségét és társadalmi hatóerejét nem az a körülmény adja meg, hogy a sok ember azonos gazdasági vagy eszmei indítékokkal szerepel, hanem az, hogy együtt *küzdenek* valamilyen gyakorlati vagy elméleti célért. A harc olyan tényezők ellen folyik, melyek az illető cél elérésének útjában állnak. Ha nem volna ellentét, ha nem kellene akadályokat leküzdeni, akkor a számos összegyűlt ember egyesített törekvése értelmetlen volna; sőt ezek a törekvések nem is volnának egyesíthetők, hanem mint pusztán *halmaz* léteznének egymás mellett. Egy olyan képzeletbeli állam, melynek polgárai, a fennálló renddel való teljes elégedettségükben, csak azért gyűlnének össze időnként, hogy minden irányú helyeslésüket hangoztassák, eszményi képe volna a teljes és végleges szociális és társadalmi megmerevedésnek: a fejlődés halála volna ez.

Minden *halmaz-, csoport-, tömegképződés*, minden tömörülés, spenceri integráció a természetben és társadalomban — másszóval olyan sokasága a dolgok-

nak, mely egészében nem tekinthető ellentétekből álló egységnek, hanem inkább csak ily egységek rendezetlen felhalmozódásának, — az *azonosság* elve alapján keletkezik és egymagában, vagyis az ellentétesség elvének döntő közreműködése nélkül *nem tényezője a világ fejlődésének*. Csak ha egy halmazon (hasonló dolgoknak azonosságon alapuló együttléte) belül ellentmondások alakulnak és élesednek ki, akkor keletkeznek új egységek, új minőségek, új szintézisek. Egy pohár víz összetétele gyakorlatilag korlátlan ideig változatlan marad az esetben, ha a vele érintkező anyagok és a fizikai környezet feltételei (a víz „lét-feltételei”) nem változnak, tehát ha a pohár víz körülményeiben az azonosság törvénye uralkodik az ellentétesség törvénye fölött. Ha azonban a víz környezetének hőfoka azonos nyomás mellett nagy mértékben emelkedik vagy csökken, tehát ha a víz temperaturája és a környezet hőmérséklete között ellentétesség és harc lép fel, akkor a víz felforr vagy megfagy, vagyis állaga minőségileg megváltozik, új magasabb vagy alsóbb anyagi szintézisre jut.

Két ipari vállalat, mely ugyanazt a cikket ugyanolyan minőségben állítja elő, a tőkés termelés mellett békésen és egymást csupán mennyiségileg („konkurrencia) befolyásolva állanak fenn mindaddig, amíg mindkettő virágzik, tehát hozadékuk viszonyában is az azonosság elve érvényesül. Mihelyt azonban a közös elhelyezési terület összeszűkülése, vagy a konjunktúra romlása miatt az egyik vállalatnak rosszabbul kezd menni, tehát az azonosság (egyenlőség) ezen a ponton megbomlik, a két vállalkozás közti korábbi, alig észrevehető versenyharc ki fog élesedni, ami esetleg oda vezet, hogy az erősebb vállalat a gyengébbet bekebelezi (fúzió), azaz dialektikusán kifejezve azt „megsemmisíti és fenntartja”, túlhaladottan magában foglalja s így a kapitalizmus rendszerén belül egy felsőbb szintézist teremt. E példából is kitűnik, hogy minden azonossági viszonyban bennrejlík az ellentétesség csirája, mint ahogy olyan ellentét sem

képzeltető, mely az azonosságot abszolúte nélkülözi. Minden létező dolog az azonosság és ellentétesség ellentéteinek is az egysége- (1. elméleti részt), olyképen, hogy ez a két törvény a valóságban különböző és változó arányban nyilvánul meg.

Összekapcsolódás, egyesülés csak ellentétek között jöhet létre; azonos dolgok csak egymás mellett — mint csoportok, halmazok, tömegek — létezhetnek. Biológiai példája ennek a törvényszerűségnek a petesejt megtermékenyítése és a fejlődésképes csírasejt keletkezése embernél és felsőbbrendű állatoknál. A sejteknek ez az egyesülése (copulatioja) azok nemi ellentétességén alapul; az ellentétesség a primär (elsődleges) és az dönti el az összekapcsolódás folyamatát, míg az azonosság momentuma — pl. az, hogy az összekapcsolódó egységek mindegyike sejt — e tekintetben másodrendű, mert hiszen *egynemű* sejtek nagy tömegben és bármennyi ideig lehetnek egymás mellett anélkül, hogy fejlődést megindító módon egyesülnek egymással.

Társadalmi síkon ehhez hasonló természetű aktus a *házasság*, amely (az előbbi példához viszonyítva felsőbb nagyságrendi fokon) ugyancsak két, már eredetileg ellentétes anyagi egyed (egyén) összekapcsolódását jelenti. Itt is az ellentétesség, a férfi-nő polaritás a döntő mozzanat, míg az azonosság — pl. az, hogy mindkét házasuló fél ember, mindketten fiatalok stb. — önmagában csak arra volna elegendő, hogy csoportosulásokat hozzon létre.

Éppen a házasság példáján vizsgálhatjuk a legszemieltetőbb módon annak a dialektikus alapelvnek az érvényességét, hogy új anyagi és mozgásbeli szintézisek a valóságos életben csupán *ellentétek Kölcsönhatása, mozgása, összefüggés- illetve feszültségváltása* útján létesülhetnek és maradhatnak fenn. Egy házaspár úgy tekinthető, mint ellentétes elemekből álló magasrendű anyagi egység; a házaseslet pedig nem más, mint e két ellentétes mozzanat szakadatlan kölcsönhatásában megnyilvánuló mozgás, fejlődés. A pri-

mitív és konzervatív szemléletek ebben az esetben is az egységet hangsúlyozzák ki az ellentétességgel szemben. Ha azonban mélyebben vizsgálódunk, kitűnik, hogy az egység és azonosság (megegyezés) itt is csak másodrendű feltételek, melvek nem hiányozhatnak ugyan, amelyek azonban nem forrásai a mozgásnak, változásnak, fejlődésnek. Már tisztán biológiai (anatómiai és élettani) szempontból nézve is a nemi ellentétesség a házasság „motorja”; a testi szerelem szüntelen vonzása és taszítása az, ami különösen a házaselet első szakáiban az egységet és összetartást biztosítja. De az u. n. lelki és szellemi vonzásra nézve is ki lehet mutatni ugyanennek a törvénynek a hatályosságát, amire nézve pl. *Weininger* „Nem és jellem” c. híres munkája számos túlzása mellett értékes bizonyítékokat nyújt.

Ha a házaseletet egyszerűsített kifejezésmóddal mint „férj-feleség ellentét”-et tekintjük,“ könnyen felismerjük annak egyrészt olyan szakaszait, melyekben az *egység* (összetartozás, egymást áthatás, összefüggés) törvénye válik uralkodóvá, másrészt pedig olyan szakaszokat, melyek az ugyancsak sohasem hiányzó *ellentétesség* kiéleződését, fokozódását, antagonisztikussá válását mutatják. A házasság bizonyos típusai és formái — az u. n. harmonikus, belső súrlódásoktól és viszályoktól mentes házasságok, melyeket béke és kölcsönös egyetértés jellemez — oly belsőleg ellentmondó egység gyanánt foghatók fel, melyeknek belső mozgása „dinamikus egyensúly” állapotában van. Mihelyt azonban súrlódások és viszálykodások, nézeteltérések és összetűzések jelentkeznek, a házasság az ellentétesség jegyében fejlődik tovább. Különösen gyakran feltűnik itt az, amit a dialektikus logikában az ellentétek egymásba való átcsapásának, anta-

*A „férfi-nő” ellentét még nem társadalmi, hanem csak biológiai (nemi, illetve szerelmi) vonatkozásnak a megjelölése. Ez a reláció egészében, de alárendelten bennfoglaltatik a fent elemezni próbált házassági viszonylatban.

gonisztikusan változó játékanak neveznek (1. alább). Arra a hirtelenségre gondolunk itt, amellyel úgynevezett szenvedélyes házasságoknál a szerelem fellángolása a gyűlölet lángjának felcsapásaival váltakozik, heves összekülönbözések és túlaradóan gyöngéd kibékülések sorozatában, mint ahogy ez az irodalomban gazdag feldolgozást nyert.

Tudjuk, hogy az ellentétesség tényezőjének döntő túlsúlya itt is az egység teljes felbomlását, vagyis a házasságnak válás útján való megszűnését eredményezheti. Tudjuk továbbá, hogy úgy biológiailag mint társadalmilag nézve a „túlsók azonosság” is inkább árt a házasság belső összhangjának, semmint azt előmozdítja. Tisztán élettani szempontból elég utalnunk arra, mily veszélyben forog egy házasság, ha a házastársak egyike homoszexuális hajlamokat árul el, amidőn tehát a két házastárs nemi beállítódása ugyanaz.* De hasonló a helyzet magasabb valóságssík szögéből nézve is. Oly társadalmi-termelési korszakokban, amikor a férfi és az asszony közti munkamegosztás (pl. a férjnek kenyérkereső, létfenntartó, a nőnek háztartási, otthoni munkával való elfoglaltsága) azok életberendezésében bizonyos ellentétességet alakított ki, ez a körülmény a házasság intézményének *megszilárdulását* jelentette. Hasonlítsuk össze ezzel azokat a mai házasságokat, ahol a férj és feleség *hasonló* társadalmi tevékenysége — pl. a művészházasságokban vagy üzlettársaknál — örökös féltékenykedésnek és egyenetlenségnek a csiráit rejti magában. Itt már a házasság ősi alapja, a termelési rendszerben való ellentétes munkamegosztás felbomlott és éppen az új *azonossági* mozzanat korlátozza az ilyen házasságok életképességét, azáltal hogy túlfeszítve önmaga ellentétébe, t. i. a túlfokozott ellentétesség mozzanatába csap át.

*Itt idézzük Karinthy szellemes aforizmáját: „Férfi és nő hogyan érthetnék meg egymást? hiszen mindkettő mást akar: a férfi nőt, a nő férfit.”

A „dinamikus egyensúlyozás“ elve

Ezen a ponton eljutottunk az alkalmazott dialektikának egy olyan szabályához, amelyről alább rendszeresen lesz szó és amely a dialektika gyakorlati felhasználásának legfőbb alapelve. Nem más ez, mint az *ellentétek kölcsönmozgásának dinamikus egyensúlyozása*.

Honnan ered ez a fogalom és miért van szükség „egyensúlyozásra”?* Már fentebb is láttuk, hogy valamely belsőleg ellentétes anyagi egység életében különböző fázisok lehetségesek, melyek a hangsúlyozott egység (összetartás) és a hangsúlyozott ellentéteség (antagonizmus) között váltakozhatnak. A *túlhangsúlyozott belső egység* megmerevedéshez vezet, aminek példáját a „túlságosan egyetértő” beszélgető felek közt kialakuló egyhangúságban látjuk. Viszont a *túlhangsúlyozott belső ellentét* az anyagi egység szétbomlásához vezethet (atombomlás, barátok összetűzése, házasközösség válása, politikai pártok szakadása stb.). Egyik esetben sem jut az egység magasabb szintézisre és amennyiben az ellentétek folytonos mennyiségi változásai új „minőséget” hoznak létre, úgy csak alsóbb fokra való *visszafejlődésről* lehet szó.* Úgy látszik tehát, hogy bármely anyagi valóság-egység

*Az egyensúly fogalmával a dialektikában óvatosan kell bánni. Abszolút, azaz tökéletes egyensúly a természetben nincs, csupán többé vagy kevésbé múló, de szüntelenül változó labilis egyensúlyállapotok lehetségesek (v. ö. Engels: Anti-Dühring 8. kiad. 1914. 53. old.) E megállapításnak különösen társadalmi-gazdasági konzekvenciái fontosak, melyek a materialista történelemszemlélettel függenek bensőleg egybe.

**A világegyetemben nincs (semiből való) keletkezés, nincs megsemmisülés sem. Amit a formális logika keletkezésnek nevez, az csupán az anyag felfejlődése egy magasabb valóság-fokra; amit pedig megsemmisülésnek nevez, az visszaesés egy alacsonyabb szintre. Ez a tétel érvényes az emberi egyén születésére és fejlődésére, valamint halálára is és ez értelmezi az energia megmaradásának dialektikus szellemben felfogott törvényét is.

kétféleképpen és pedig két egymással ellentétes módon szűnhetik meg (t. i. mint egység): vagy az azonosság törvényének túlsúlyra jutása és megmerevedés (sztatikus irányba való végleges eltolódás), vagy pedig az ellentétesség törvényének túlsúlya és felbomlás (dinamikus irányban való végső eltolódás) útján.

Van azonban, mint láttuk, egy harmadik kivezető útja is az anyagi egységek belső ellentétes mozgásából adódó fejleményeknek és pedig a magasabb *szintézisre jutás*. A dialektika tanítása szerint ez olyképp történik, hogy a tézis és antitézis küzdelmében az utóbbi legyőzi az előbbit, de nem úgy, hogy azt megsemmisíti, hanem, hogy „túlhaladottan”, mint bekebelezett, beszervezett részt magában foglalja. Ily módon az ellentétek harcának állandóan változó feszültsége az alsóbb síkon feloldódik és az új szintézisben magasabbrendű belső ellentéti feszültségek alakulnak ki.

Ha már most gvakorlatilag állunk valamilyen belső ellentétekből alkotott anyagi egységgel (testtel, tárggyal, dologgal, jelenséggel) szemben — legyen az akár egy emberi individuum, akár egy házasság, társadalmi vagy gazdasági reláció vagy szervesetlen anyagi egyed, mint molekula, kristály stb. — úgy önként értetődik, hogy rendes körülmények között annak nem az első két irányban (megmerevedés vagy felbomlás) való változását, hanem a harmadik irányban való *kifejlődését*, új szintézisre jutását kell elősegítenünk. Kivételt csak azok az esetek képeznek, amikor az egység megsemmisítését látjuk szükségesnek valamely *magasabbrendű* egység fenntartása vagy fejlesztése érdekében. Erről a problémapontróiról indul ki a „*dialektikus erkölcsstan*“ gondolati alapvázlata, mellyel itt természetesen nem foglalkozhatunk.*

Ha vaíaminő egységes dologgal igenlőleg és támogatólag állunk szemben, úgy a fentiekből következik, hogy azon bizonyos *dinamikus egyensúlyozó* munkát

*V. ö. Gergely A.: Dialektikus iélektan és nevelés c. könyv pedagógiai fejtegetéseivel.

kell végeznünk. Hogy mit értünk dinamikus egyensúlyozás alatt, könnyen megérthetjük, ha egy felfüggesztett lengő ingára gondolunk, amelyet egy ember kilengési mértékében szabályoz (pl. kézmozdulatok segítségével). Kétféle módon szűnhetik meg az ingalengés: vagy úgy, hogy a túlerősen lengő inga valamelyik oldalon túllendülve fennakad; vagy pedig a lengés lassúbbodik és végül megáll. Ez a két változat *jelképezi* bármely anyagi egység sorsának végső kialakulását akkor, ha ez az egység *nem fejlődőképes*. azaz ellentéteinek belső kölcsönmozgása nem olyan természetű, amely alkalmas volna arra, hogy az egyiséget magasabb szintézisre hozza. Ilyenkor az ellenkező kifejlés, mégpedig az egység megszűnése („alsóbb szintézisre” jutása) következik be. Az inga primitív képe már most azt a lehetőséget szemlélteti, hogy *az ellentétes mozgást beavatkozásunkkal fokozhatjuk vagy csökkenthetjük, serkenthetjük vagy gátolhatjuk*, — miközben arra kell ügyelnünk, hogy az ellentétes mozzanatok játéka se oly szélsőségesen magas, se oly alacsony fokot ne érhesse el, ahol akár a dinamikus megszűnés (felbomlás), akár a sztatikus megszűnés (megmerevedés) veszélye fenyegetné. Kezünk mozgásával az esetleg túlságosan csekély kilengést növelhetjük s így a ritmikus mozgást mintegy magasabb síkra hozhatjuk a dinamikus egyensúlyi viszonyok fenyegetettsége nélkül. Máskor viszont ellenkező mozdulattal az ingalengés szélességét csökkenthetjük anélkül, hogy megállás következne be.

Bár az ingalengés valóságban is az anyag dialektikus mozgásának egyik esete, azt a továbbiakban mégis csupán oly jelképnek kell tekintenünk, mely érzékelhetően illusztrálja azt, amit a „dinamikus egyensúlyozás” kifejezésen érteni kívánunk. Vegyük a házasság példáját. Már említettük, hogy a házasságlet folyamatában hol az egység és azonosság, hol az ellentétesség elve kerülhet túlsúlyra. Ezt az „ingalengést” szabályoznunk kell, feltéve, hogy a házasság eszméjével általában, vagy egy bizonyos házassággal — pl.

a magunkéval — igenlőleg állunk szemben. Ha tehát észre vesszük, hogy az azonosság elve egy házastársi viszonyban túlhangsúlyozást nyert, ha a kölcsönös testi és lelki kapcsolat élénkségét és fordulatosságát egyhangúság váltja fel, — akkor *tudatosan* arra kell törekednünk, hogy az ellentét momentumát erősítsük és fokozzuk: tehát a házastársi viszonyba változatos-ságot, distanciát, több mozgást, dinamikát vigyünk. Megfordítva járunk el akkor, ha az *ellentét túltengését* konstatáljuk, ha a házasság folyamán a súrlódások és viszályok halmozódnak, az „inga” túlságosan „kileng”, a dinamika túlfokozódik és az egységnek (vagyis sztatikusan nézve a házaspárnak, dinamikusan nézve a házaseletnek) felbomlás útján való megszűnése fenyeget. Ilyenkor az ellentétek harcát enyhítjük, a kedélyeket lecsillapítjuk, a viszálykodásokat elsimítani törekszünk, egyszóval a mozgást csökkentjük, olyanformán mint ha a túlságosan erős ingalengést kezünknek a megfelelő ponton való odatartásával mérsékeljük, anélkül, hogy azt megállítanék, vagyis anélkül, hogy a mozgásnak az ellentétes szélsőségbe való átcsapását idéznők elő.

Annak bizonyítására, hogy a *dialektikus mozgás-szabályozásnak* ez a módszere egyetemes, a valóság legkülönbözőbb területeire kiterjedő metódus, egészen másirányú példát is választhatunk a technika területéről. A fűtött kazán (pl. egy gőzműzondonyban) oly ellentétes tényezőknek az egysége, melyeket közelebbről egyfelől a gőz feszítőerejében, illetve kiterjedési tendenciájában, másfelől a kazán szilárd falának ellenállásában, illetve ellenhatásában jelölhetünk meg. Itt tehát a hatás és ellenhatás dialektikus egységének egy fizikai változatával van dolgunk. Ez az egység is elvileg úgy változhatik belső mozgásaiban, mint ahogy az ingalengés vagy a házasság példáján láttuk: vagyis a dinamikus egyensúlyhelyzet kétféleképpen szünhetik meg és sokféleképp fennmaradhat, illetve fejlődhetik. Megszünhetik a gőz feszítő erejének lecsökkenése (kihűlés) útján, amikor is az egység

(kazánmunka) megsemmisülése az azonosság, illetve megmerevedés irányában következik be; vagy pedig túlfeszítés és a kazán felrobbanása útján, ami az egység dinamikus irányú felbomlásának felel meg. E két ellentétes megszűnési mód közé esik a *dialektikus szabályozás* lehetősége, ami a gőzkazánál tudvalevőleg szintén két ellentétes módon, t. i. egyrészt a gőzfeszültség csökkentésével vagy fokozásával (a fűtés szabályozása), másrészt pedig a kazán ellenállásának csökkentésével vagy fokozásával (biztonsági szelep megnyitása vagy elzárása) lehetséges.

Itt azt látjuk, hogy olyan ellentéti egységek dialektikus szabályozása, amelyekben a két ellenmozzanat kölcsönös viszonya mint hatás és ellenhatás jól felismerhető, elvileg négyféle módon megy végbe, melyek közül kettő-kettő egymással ellentétes. Ezek a regulációs eljárások a következők: 1. a hatás fokozása, 2. az ellenhatás fokozása, 3. a hatás csökkentése, 4. az ellenhatás csökkentése. Hogy e négy elvi lehetőség közül melyiket vesszük alkalmazásba, az mindenkor a konkrét esettől függ. Érdekes és jellemző módja a dialektikus szabályozásnak az orvos tevékenysége.* Itt a hatást a külső kórokozó tényező, például az ember szervezetébe jutó Koch-bacillus jelenti, az ellenhatást pedig a szervezet reakciója, védekező magatartása, amely pl. gyulladásban nyilvánulhat. Az orvos eljárhat úgy, hogy *a hatást csökkenti*, például a beteget óvja a fertőzéstől vagy meghűléstől; vagy pedig az *ellenhatást fokozza*, amikor a beteg szervezetét u. n. roboráló szerekkel és eljárásokkal erősíti a külső kórtényezővel szembeni ellenállásban. Sok esetben a gyulladást, mely a szervezet védekező (helyesebben „ellentámadási”) magatartása, még orvosilag

*Az a felismerés, hogy az orvos gyógyító munkája kivétel nélkül minden esetben valamely egységes összefüggés belső ellentétei között végbemenő kölcsönmozgás szabályozásában áll, új korszakot nyithat meg az orvostudomány történetében. Ennek részletes bizonyításával másik munkában foglalkozunk.

kell fokozni; máskor a gyulladás csökkentése kívánatos. Az úgynevezett homöopathia hívei magát a kóros *behatást* módszeresen *fokozzák*, vagyis a beteget épp azokkal az anyagokkal gyógyítják, melyek egészséges embernél az illető betegséget előidézik. Ennek célja a beteg szervezet belső ellenerőinek kifejlesztése. Itt tehát épp azt a hatást erősítik, amelynek következményeit meg akarják szüntetni; s ez csupán azért lehetséges, mert a kóros behatás és a szervezet védekezése közt dialektikus kölcsönhatás, ellentétes mozgás áll fenn, amelynek egyik sajátossága az *átcsapás*. Előfordul tehát, hogy ha az egyik ellentétdalt erősítjük, ezzel *közvetlenül* a másik ellentétdalt gyengítjük ugyan, de az egység belső törvényszerűségeiből kifolyólag ez a változás átcsapáshoz vezet és így végeredményben a közvetlenül erősített mozzanatot gyengítettük, a közvetlenül gyengítettet pedig erősítettük. Ilyen elgondoláson alapul a szérumterápia is, amikor bizonyos fajta baktériumokkal fertőzött állatnak a vérsavóját befecskendezzük egy olyan embernek a vérébe, aki éppen ilyen baktériumoktól betegedett meg. Ezáltal ugyanis a beteg szervezetet a megfelelő védőanyagok nagyobb fokú kitermelésére serkentjük; s így azáltal, hogy a hatást — t. i. a baktériumoknak a szervezetbe juttatását — növeltük, előidéztük azt az átcsapást (az ellenanyagok termelését), mely a hatást végeredményben megsemmisíti, a baciliusokat elpusztítja. *Fokoztuk tehát a hatást azért, hogy megszüntethessük*, ami a formális logika szempontjából bizonyára szörnyűséges megállapítás; de a dialektika számára, mely a valóság minden pontján ellentétek szüntelen változó és egymásba átcsapó összefüggéseit látja, csupán egy természetyszerű és gyakorlati érvényű szabálynak a kifejezése.

Ugyanezek a szabályozási elvek a legmagasabb társadalmi síkokon is érvényesülnek. Két állam viszonyában például az egység túlsúlya, mint politikai vagy katonai szövetség, az ellentétesség túlsúlya pedig mint

ily irányokban való szakítás, esetleg viszály és háború juthat kifejeződésre. Itt a dinamikus szabályozás feladata a politikusok és diplomaták kezében van; s azt a négy lehetőséget, mely alapelveileg számításba jön, például a következőkben jelölhetjük meg: a) a hatás (=agresszív, támadó tendencia az egyik hatalom részéről) erősítése; b) az ellenhatás (=defenzív, védekező tendencia a másik hatalom részéről) erősítése; c) a fenti első hatás gyengítése; d) a fenti ellenhatás gyengítése. E befolyások bármelyike kiindulhat adott esetben egy harmadik hatalom uralkodója vagy államférfiai részéről. Látjuk tehát, hogy a szabályozás alapelvei akár a dialektikus orvostudományban, akár a politikában vagy technikában ugyanazok; s az a gépész, orvos vagy diplomata, aki ezeknek a princípiumoknak a mélyebb értelmét ismeri s azok alkalmazását megtanulta, szuverén biztonsággal ítél és cselekszik ott, ahol a formális logika csak találgat, vagy legfeljebb ösztönösen (intuitív módon) bukkan rá módszertelen dialektikus megoldásokra.

Ha tehát a megismerés a dolgokban mindenütt ellentétek egységét állapítja meg, úgy a *dialektikus cselekvés* mindenütt ilyen egységekkel operál, reájuk hat, őket szabályozza, hol serkenti, hol gátolja,* tudatában annak (a formális logikát ismét csak megdöbbenítő) ténynek, hogy *minden probléma két egymással ellentétes módon oldható meg, minden baj elvben két egymással ellentétes módon orvosolható, sőt bármely gyakorlati cél is legalább két egymással ellentétes úton valósítható meg*. Ennek részletes bizonyítása azonban oly feladat, melyre e kis könyv keretében nem vállalkozhatunk.

*A „serkentés-gátlás“ kettősen ellentétes alaptörvényét egyelőre csak az idegrendszer és a lélektan tudományában ismerték fel, ahol azt P a w l o w, a világhírű orosz kutató több évtizedes kísérleti munkával tisztázta.

Mennyiségi és minőségi szabályozás

Amidőn a dolgok ellentétes egységének egyelőre még felületes felismeréséből levezetni próbáltuk a gyakorlati cselekvés alapelvét s ezt mint „dinamikus szabályozást” jelöltük meg, természetesen nem lehetünk figyelemmel a dialektikus anyagfejlődés mélyebb vonatkozásaira. Mindenekelőtt számításba kell venni azt, hogy az anyagi egységeknek minden emberi szabályozás nélkül is megvan a maguk belső élete, amely — ősi önszabályozások alapján — az ellentétek kölcsönös, egymásnak ellentmondó mozgásában s e mozgás szakadatlan változásában nyilvánul. Emberi beavatkozás, azaz cselekvés nélkül is eljutnak az egységek a korábban említett végkifejlések valamelyikéhez: vagy a sztatikus megszűnéshez, vagy a dinamikus felbomláshoz, vagy magasabb szintézis kialakulásához. Ámde az emberi cselekvés dialektikus belemenyülése az egységek életébe azok fejlődésében *magasabb szintézist* jelent; mint ahogy társadalmilag nézve az emberiség céltudatos munkálkodása a természet életét magasabb szintre emeli. Hogy az egyik korábbi példát újból kiemeljük, a beteg szervezet harca a kórokozóval lezajlik az orvos beavatkozása nélkül is és gyógyuláshoz vagy halálhoz, vagy pedig a középső megoldásnak számító idült (krónikus) lefolyásokhoz vezet. De az orvos beavatkozása az ellentéteknek ebbe a játékába teljesen új momentumot jelent, az ellentéti összefüggések állandó változásainak egy olyan változását, mely által az egység fejlődése *a dolgoknak egy magasabb rendjébe* kapcsolódik bele. Példánkban a betegségnek magában véve *biológiai* lefolyása az orvos tevékenysége révén *biológiai és társadalmi* lefolyássá szintetizálódik. A dialektikus módszerű cselekvés mélyebb értelme tehát az, hogy az ellentétegyeségek mozgását (ami minden eseményre, folyamatra, történésre érvényes megjelölés) magasabb síkra, felsőbb fejlődési fokra, magasabb nagy-

ságrendbe emeli, ami pedig minden természeti és társadalmi fejlődés lényege.

Természetesen a beavatkozás nem szükségképpen és mindig „egyensúlyozás”, vagyis az ellentétek mozgását fenntartó és fejlesztő befolyásolás. Lehet a beavatkozó (—cselekvő) személy célja az is, hogy az illető anyagi egységek életének véget vessen, azokat megszüntesse. Dialektikus cselekvés lehet tehát valaminek a megsemmisítése is; de csak abban az esetben, ha ez a megsemmisítés a valóságnak egy másik pontján létrehozást, vagy ami ezzel egyet jelent, valamely anyagi történésnek magasabb szintézisre hozását, vagy ennek előmozdítását jelenti.

Ám éppen avégből, hogy mindig és mindenütt helyesen nyúlhassunk bele az ellentétek kölcsönhatásába — azaz helyesen cselekedhessünk — jobban meg kell ismernünk az ellentétes összefüggések változásai-ban megnyilvánuló törvényszerűségeket. Ha valamely ponton magasabb szintézist, pl. egy betegségnek a gyógyulását akarjuk létrehozni, úgy ismernünk kell azokat a legfontosabb törvényeket, amelyek szerint a szintézisek általában létrejönnek, ilyen törvényszerűséggel ismerkedtünk meg a mennyiségnek minőségévé való átváltozásában, vagyis a kvantitatív változások folyamatosságának kvalitatív változásba való hirtelen, ugrásszerű átcsapásában. A dolgok minőségi változása azonban két ellentétes irányban lehetséges: vagy *szintézis*, azaz előrehaladás, fejlődés alakjában, vagy pedig mint *redukció*, azaz alsóbb fejlődési fokra való visszasüllyedés (degradáció), más szóval hanyatlás, visszafejlődés, megszűnés. Az emberi egyén születése például szintézis, kifejlődése egymást követő szintézisek sorozata, halála pedig redukció, vagyis visszaesés az anyagi élet egy alacsonyabb lépcsőfokára.

Aki tehát cselekedni, azaz szabályozni akar (t. i. minden emberi cselekvés, akár tudjuk ezt akár nem, ellentétes összefüggések szabályozása, ami persze hol mechanisztikusabb, hol dialektikusabb módon törté-

nik), annak ismernie kell a mennyiség-minőségviszony alaptörvényét; miért is kísérletet teszünk arra, hogy ezt a vonatkozást a gyakorlati élet szempontjából közelebből szemléltessük és lehetőleg szervesen hozzákapszoljuk a már korábban mondottakhoz.

Legismertebb *Engels* példája az anyag halmazállapotának változásáról: ha vizet forralunk, akkor a víz molekuláinak kohéziójában (összetartásában, egységében) végbemenő változások először még lassúak, fokozatosak, alig észrevehetőek, azaz észlelésünk számára nem jelentenek minőségi változásokat. A halmazállapot megváltozása, vagyis a forrás és gőzzé alakulás hirtelen, ugrásszerűen következik be. Hasonló a tényállás a halmazállapot mindenféle változásánál, tehát a gőzök cseppfolyósításánál, a folyadékok megfagyásánál stb. Ezt a tényt a mai fizika jól látja; de sem ez a tudomány, sem pedig más természettudományok vagy társadalmi tudományok nem ismerték fel az előbb megjelölt mennyiség-minőségtörvénynak a *világegyetemben mindig és minden ponton fennálló* érvényességét; nem ismerték fel azt, hogy új dolgok, új anyag, új történelem, a létnek minden új fázisa csupán akkor és úgy keletkezhetik, ha bizonyos ellentét-egységek belső összefüggésében elsődlegesen mennyiségi változások jönnek létre, majd pedig ezek egy bizonyos ponton minőségi változásba csapnak át. Ez egyképpen érvényes valamely növény kicsirázására, egy állat vagy ember születésére, két anyag vegyi összekapcsolódására vagy szétválasztására, két ember közt barátság vagy szerelem fellépésére, államok megszületésére, osztályok kifejlődésére, társadalmi intézmények létrejöttére vagy elmúltára stb., stb.; röviden szólva a mennyiség-minőségi változások törvénye egyetemesen, a természet és társadalom, az anyagi valóság minden területének minden pontján, a világegyetem életének minden pillanatában érvényes.

Könnyű belátni, hogy e törvényszerűségeknek az ismerete lényegesen segítségünkre van akkor, ha tudatos dialektikával próbálunk beavatkozni az esemé-

nyék menetébe. Hogy azonban ezt az állítást szemléltetően bizonyíthassuk, vegyük szemügyre az ember hétköznapi életének egyik sajátos esetét, *a betegség keletkezését.*

Ha a bennünket környező levegő hőmérséklete csökken, úgy — amennyiben a levegő kezdetben langyos volt — egy ideig semmit sem veszünk észre, majd pedig fájni kezdünk. Hosszabb vagy rövidebb ideig tartó fázás után tüsszentési inger lép fel belső borzongással és más tünetekkel: meghűltünk, szervezetünkben hurutos bántalom lépett fel.

Itt egyszerre két esetével találkozunk a mennyiségi mozgás minőségi átváltozásának. Első ízben a levegő lehülésével járó bőrlehülés egy bizonyos ponton — vagyis a mennyileges hőváltásoknak bizonyos fokán — egyszerre váltja ki a hideg érzetét, amely ekkor ugrásszerűen, mint teljesen új minőség jelentkezik öntudatunkban. Másodszor pedig a lehülés további folytatódása már az *új feltételek közti* kvantitatív (mennyiségi) változások sorozatát jelenti és ez a sorozat ismét egy meghatározott további ponton ugrásszerűen vezet el az új kvalitásnak: a betegség tüneteinek fellépéséhez.

Látjuk, hogy a betegség ebben a példában két fokozaton át keletkezett, melyek mindegyike egy mennyiségváltozási szakaszt és egy minőségi átcsapást foglal magában. Később látni fogjuk azt is, hogy minden fejlődés és visszafejlődés a természetben ilyen fokozatokon, vagyis alsóbb és magasabb síkokon keresztül, egymásnak fölé- és alárendelt hierarchikus nagyságrendekben megy végbe, mint ahogy ez a tézis-antitézis-szintézis alapelvéből önként következik. Az anyagi élet minden fokozata külön-külön egy tézis-szintézis mozgásnak felel meg, mindegyiket egy sajátos mennyiségi változás és egy sajátos minőségi álcspás jellemzi, melyek a másik fokozat megfelelő lefolyási szakaitól *minőségükben* különböznek.

De erről később. Vegyük szemügyre a jelen példa második fokozatát, mely a fázás érzésével kezdődik és

a hurutos tünetek fellépésével záródik le. itt, miként említettük, a fázással új mennyiségi változással lépett fel, amely az előző lefolyási szakasztól lényegesen különbözik. A fázás azt jelenti, hogy a szervezet a bőr kis ereinek összehúzódásával védekezik a külső hidegnek a testbe való behatolása ellen. *Harc* indul meg tehát két ellentétes tényező, egyrészt a környező levegő (vagy víz) hidege, másrészt a szervezet védő berendezése között, mely utóbbinál az erek és az ezeket szabályozó idegközpontok játszik a főszerepet. Ez a harc a most megjelölt ellentétmozzanatok kölcsönös összefüggésének szakadatlan változásában nyilvánul, — megfelelően annak a ténynek, hogy amit a dialektikában „mennyiségi változásnak neveznek., sohasem más, mint valamely anyagi egység belső ellentétei közti összefüggésnek a változása. Jelen esetben a külső hőváltozás és a belső, szervezeti önvédelmi aktusok együtt képezik azt az egységet, melyen belül ez a mozgás lejátsszódik.

Ha már most a megjelölt lefolyási szakasszal szemben *gyakorlatilag* állítódunk be, úgy az előző fejezet értelmében elsősorban dinamikus egyensúlyozásra fogunk törekedni. Most azonban már számításba vehetjük azt a további felismerést, hogy az egység belső változásai bizonyos *mennyiségi értékkel* bírnak és ezt a körülményt a szabályozásnál figyelemmel kell kísérenünk. Ha ugyanis a külső hideg és a szervezet közti harc lefolyását mennyiségileg nem értékeljük, akkor nem tudhatjuk, hogy az egyik vagy másik minőségi átcsapás mely pillanatban következik be. De mivel említettük, hogy minden fokozatnál más a mennyiségi változásnak a jellege, tisztában kell lennünk az illető változás természetével és azzal, hogy törvényszerűen milyen nagysági változások indokolják a kérdéses esetben azt a minőségi átcsapást, amelyet gyakorlatilag előidézni vagy megakadályozni kívánunk. Példánkban tehát ismerni kell azt a törvényszerűséget, hogy a külső hidegnek milyen mértéke indokolja átlagosan vagy egyénileg a hurutos

tünetek fellépését, másrészt — az ellenkező oldalon, tehát a szervezet oldalán — a védekező szervi apparátusnak milyen mértékű változásai vezethetnek el az ellenkező eredményhez. így könnyebben számon tarthatjuk azokat a fokozatokat, melyek az adott esetben a meghűlés közvetlen veszélyét jelentik, vagy ellenkezőleg a veszély elmúltát jelzik számunkra.

Nézzük most, hogyan „szabályozta” a meghűléshez vezető folyamatokat az elmúlt idők mechanisztikus, vagy csupán ösztönösen dialektikus gondolkozása („tézis-dialektika”). A megfigyelésen alapuló tapasztalat, de már az állatoktól örökölt életvédő ösztönük is arra indította az embereket, hogy ha fáztak, ennek az állapotnak a megszüntetésére, tehát felmelegedésre törekedjenek. Ily módon a betegséget előidéző külső tényező (a hideg) és a szervezet közti harc kiélesedését gátolták, tompították azáltal, hogy az egyik tényezőt t. i. a hidegbehatást csökkentették, miáltal az egymásnak ellentmondó mozzanatok távolsága, „az inga kilengése” csökkent, az ellentét az egység, azaz dinamikus egyensúly irányában tolódott el (jelen esetben az egységet vagy azonosságot a külső hőmérséklet és a bőrhőmérséklet összhangja jelenti). De a meghűlést nemcsak úgy lehet meggátolni, hogy a külső, exogén ható okot gyengítik, pl. fűtéssel, hanem úgy is, hogy a belső védő apparátust erősítik. Ösztönösen történik ez ott, ahol erős külső környezeti lehűlés esetén a megfázás ellen pl. alkoholos italok fogyasztásával védekeznek. Ez kétségkívül ugyanolyan irányban hat, mint a hideg csökkentése, bár egyben ellentétes módon is, mert nem a külső tényezőt csökkenti, hanem a belsőt erősíti. Ez a módszer azonban csak ott lehet eredményes, ahol a hidegbehatás rövid ideig tart és erre a rövid időre kívánjuk fokozni a test védekező működését, vagy ahol már hosszabb ideje tartó fázást utólag kell ellensúlyoznunk. Ilyenkor célszerűen fokozzuk a test védekező működését az alkohol segítségével a belső szervek vérkeringésének gyorsítása útján. Mivel azonban az alkohol vegyi hatása

gyorsan lezajlik, ezért a külső hideg változatlan behatása esetén visszaáll a régi helyzet, sőt — ami gyakorlati szempontból fontos — *átcsapás* következik be, mert a szervek erei nagy mértékben összehúzódnak és a külső hideg még erősebben behatol a szervezetbe, a meghűlés veszélye tehát fokozódik.

De függetlenül attól, hogy már ily egyszerű dialektikus megfontolások is közvetlen gyakorlati eredményeket nyújthatnak (pl. arra nézve, hogy mikor védekezhetünk szeszes ital fogyasztásával a megfázás ellen), feltűnik itt, hogy mennyire elhanyagolja a mai orvostudomány a mennyiség-minőségváltozás törvényével kapcsolatos tényeket és lehetőségeket. Már évszázadok óta lett volna mód részletes vizsgálatokat eszközölni arra nézve, hogy mi módon zajlik le a meghűlést megelőző állapotváltozás, hogy általában mily mértékű és milyen tartamú viszonylagos hideg-behatás váltja ki a különböző hűléses tüneteket, milyen módon és mértékben lehet erősíteni a belső védekező reflexeket s. i. t. Ezzel szemben azt látjuk, hogy az orvostudomány nagy buzgalommal gyógyítja a *már bekövetkezett* hűlés által okozott különféle légzőszervi hurutokat, vese- és egyéb gyulladásokat, anélkül, hogy a mindezek mögött rejlő közös tényezőt, a *külső inger és a szervezet közti harc* lefolyását figyelemmel kísérené. Figyelmét csak szűkebb körű belső ellentétek kötik le, mint pl. a testben esetleg jelenlevő baktériumok és a szervezetnek *ezekkel* szembeállított védő készülékei közti küzdelem, bár ennek dialektikus törvényeit sem ismeri fel. Innen ered az a helyzet, hogy a hűléses bajoknak, tehát számtalan fertőző betegségnek a profilaktikus (megelőző) kezelése ma még „sehol sincs”; az orvostudomány egyszerűen bevárja, míg valaki meghűlt és a fellépett bajt azután megpróbálja gyógykezelné. Ez az állapot, mely évente sok százezer ember életébe kerül, egyebek közt abból származik, hogy a *betegségek keletkezésének dialektikus előfeltételei* nem ismeretesek s így a módszeres szabályozás tudomá-

nyos kimunkálására sem kerülhetett sor. (Eltekintve a társadalmi okoktól, melyek az orvosoknak sok esetben nem teszik érdekévé a megelőzést.)

Fenti példánkból még egy fontos elv vezethető le és pedig az, hogy *valamely egység belső mozgásának szabályozása két egymással ellentétes módon történhetik*. Önként adódik ez abból, hogy szabályozásra rendszerint akkor van szükség, ha az *egység* belső dinamikus összefüggése valamelyik ellentétmozzanat (pólus) javára eltolódott, vagyis ha az egyik mozzanat túlerőssé, a másik túlságosan gyengévé vált. Ez esetben ugyanis logikus dolog, hogy a túlerős oldalt gyengítsük, *vagy* a gyenge oldalt erősítsük kell, vagyis ugyanazt a célt két egymással ellenkező módszerrel törekszünk elérni. Példánkban a meghülés ellen védekezve csökkenthettük a külső hidegingert (pl. melegebb öltözködés útján), vagy fokozhattuk a szervezet ellenállását (pl. testmozgás útján). Nyilvánvaló azonban, hogy ez a kettősen ellentétes lehetőség nemcsak a most tárgyalt példában áll fenn, hanem úgyszólván a világegyetem minden pontján. *Bármely ellentétviszonyt annak eltolódása esetén oly módon szabályozhatunk, hogy vagy a túlerős oldalt gyengítjük (gátoljuk), vagy a gyenge oldalt erősítjük (serkentjük)*.

E tétel érvényessége tekintetében teljesen mindegy, hogy miféle természetű anyagi egység befolyásolásáról van szó, hogy emberi viszonyok, társadalmi vonatkozások, biológiai, fizikai vagy kémiai összefüggések állnak-e előttünk. Tekintsük meg taláalomra a társadalmi mozgásnak egy mozzanatát, a politikai küzdelmek színterét. Két politikai ellenpárt közti — a közéletben, parlamentben, sajtóban lefolyó — harc hullámzásaira az egységek belső mozgásának eddigi példánkban ismertetett törvényszerűségei teljes mértékben vonatkoznak. Ez a mozgás lehet inkább egységes, egymást feltételező és (az ellentét hatás révén) erősítő, vagy inkább egymást kizáróan antagonisztikus, azaz kiélezett, felbomlással fenyegető. Feltéve

most, hogy egy államférfi ezt a pártharcot *kívülről* szabályozóan befolyásolni akarja, úgy ezt elvileg négyféle módon teheti: 1. az *A* pártot erősíti; 2. az *A* pártot gyengíti; 3. a β pártot erősíti és 4. a *B* pártot gyengíti. Amennyiben azonban egy *meghatározott célt* akar elérni — tehát a gyakorlatban úgyszólván mindig — úgy voltaképpen csak két lehetőség áll előtte, melyek ellentmondó természetűek, de azonos célra irányulnak: t. i. az egyiket erősíteni vagy a másikat gyengíteni. Kétségtől a leghatásosabb eljárás a két ellentétes szabályozó műveletnek egyszerre és együtt való alkalmazása, mivel ez esetben az ellentétes hatások az egészben egymást támogatólag érvényesülnek (ellentétes hatások egysége és azonossága). Azonban a beavatkozás maga is elméletileg két ellentétes cél érdekében történhetik aszerint, hogy az ellentétek egységének *fenntartására*, vagy *megszüntetésére* irányul-e. Ha fenntartás a célja, úgy a beavatkozó politikus a „dinamikus egyensúlyozás” módszerét fogja követni: az erősebbet gyengíti, a gyengébbet támogatni fogja, amivel végeredményben a két párt (múló természetű) egységének tesz szolgálatot.* Ha ellenben az egység megszüntetése, vagyis esetünkben a két párt teljes szétbomlasztása a kitűzött cél, akkor pontosan megfordítva a túlerős pártot fogja támogatni, a gyengét pedig még jobban gyengíteni. A dolog vége többnyire az lesz, hogy a két pártnak úgy az egysége, mint az ellentétessége megszűnik, mégpedig vagy a gyengébb párt teljes megsemmisülésével, vagy annak az erősebbe való beolvadásával (szintézis, az ellentéti feszültségnek magasabb síkon való feloldása).

Látható itt, hogy az ellentéti egységek belső sza-

7 *A n g I i a évszázadokon keresztül azt a politikát folytatta, hogy az európai egyensúlyt fenntartani törekedvén, mindig a katonailag gyengébbik felet támogatta s azzal szövetségben lépett fel az erősebb ellen, ami ösztönös dialektikáról tesz tanúságot.

bályozásának* már a célja, tehát iránya is változó lehet, azaz ellentétek között mozoghat. Ez okból szükséges, hogy alapvető különbséget lássunk *minőségi és mennyiségi szabályozás között*.

A *minőségi szabályozás* módja és iránya a beavatkozó személy vagy személyek céljától vagy szándékától függ és eredetileg kétirányú; vagy *fenntartó*, vagy *megszüntető*. Van azonban a szabályozásnak egy harmadik minősége is, mely az előbbi kettőnek a szintézise: ez a *fejlesztés*, mely nem más, mint valamely dolognak a megszüntetése és egyúttal fenntartása. Hogy itt mindjárt egy gyakorlati példát válasszunk. az asztalos, aki fából kifarag és összeállít egy bútordarabot, az *anyag* és a *forma* ellentéteit szabályozza és pedig fejlesztő módon. Mit jelent ez? Az iparos beavatkozik abba a „sztatikus” ellentéti viszonyba, mely a rendelkezésére álló fának az anyaga és formája között áll fenn. A faragás útján annak korábbi formáját *tagadja*, de az előállított bútordarabban e tagadás tagadása útján magasabb szinten — a bútor magasabbrendű formájában — érvényesíti. Esetleg az anyagot is „tagadja”, például akkor, ha a fát befesti; de már a nyers formának célszerű formákra való kifaragása is bizonyos értelemben az anyag negációját jelenti. Ugyanez érvényes különböző változatokban az anyag ipari feldolgozásának minden elképzelhető fajtájára, akár kézi, akár gépiparról van szó. De ugyanez az elv magasabb síkon érvényesül arra a *művészi* munkára is, melynél az élmény kifejezéséhez bizonyos *anyagok alakítására* van szükség, tehát a képzőművészetekre és az iparművészetre. A festő, rajzoló vagy szobrász az anyag és a forma közti sztatikus ellentétet más irányban szabályozza, mint az iparos — ennek részletes elem-

Minden emberi cselekvés ilyen szabályozás, sőt minden állati mozgás és minden természeti vagy társadalmi hatás egyáltalán. Ez a körülmény jelzi számunkra az alapelv egyetemes fontosságát. (L. alább.)

zése a művészetdialektika feladata, — de szintén oly módon, hogy azt dinamikussá alakítja és antithetikus tevékenységével (elsősorban a forma tagadásával) az anyagi formát megszünteti és magasabb síkon fenntartja. Politikai téren a dolgozó társadalom mozgalmának célja, — ha azt mint szabályozó cselekvést értelmezzük — abban áll, hogy a dolgozó és nem birtokló, másrészt a nemdolgozó és birtokló társadalmi rétegek közti ellentétet és harcot a változások egy bizonyos mennyiségi pontján magasabb szintézisbe (új „minőségbe”) való átcsapás útján megszüntesse, de ugyanakkor az ellentétet a fejlődés magasabb fokán hozza létre.

Ha a gyakorlati cselekvés egyszerű eseteiről van szó, akkor az ellentéti egységek minőségi szabályozásának mindhárom előbb említett esetét számításba kell vennünk. A cselekvés első fokon az ellentétek egységének, illetve ezen egység belső mozgásának *fenntartására*, vagy *megszüntetésére* irányulhat, amely esetekben tehát fejlődés nem következik be. A pártok harcát irányító államférfi eljárhat úgy, hogy dinamikus egyensúlyozással ezt a harcot minél tovább fenntartani törekszik anélkül, hogy egy meghatározott fejlődés célja lebegne előtte. Cselekvése hasonlít ama emberéhez, aki új meg új fahasábokat rakva a tűzre, ezt táplálja. Valóban a tüzelésnél is csupán fenntartó célú dinamikus egyensúlyozásról van szó, ahol mint egymással küzdő ellentétmozzanatok talán az égő anyagot és a levegő oxigénjét lehetne megjelölni. (Általában nem oly könnyű feladat egy jelenségre vagy történésre nézve mindig pontosan megjelölni azt, hogy abban miféle ellentéti pólusok kölcsönhatásával állunk szemközt; ha ez a körülmény az eddig említett példákban mindig világosan kitűnt, ez csak onnan van, mert főleg olyan példákat választottunk, melyeknél kétség alig állhatott fenn. A valóságban azonban a szaktudományok és a dialektikus logika együttes fáradozása vezethet el csak oda, hogy minden elébünk kerülő konkrét esetben jól meg-

határozott ellentéti mozzanatok viszonyát ismerhessük fel.)

De a *fenntartó* célú dinamikus egyensúlyozáson belül is két ellentétes irányú beavatkozás képzelhető el, olyképen, hogy az egységen belül vagy az *azonosság*, vagy az *ellentétesség* momentuma erősíthető. A kívülálló politikus, miközben a két párt erőviszonyait egyensúlyban tartani iparkodik, kétféle magatartást tanúsíthat, amennyiben azokat vagy egymáshoz közelíteni, eszméiket és céljaikat összeegyeztetni, vagy pedig egymástól eltávolítani, elidegeníteni törekszik, széthúzást idézve elő. Az egyik eljárás teljes erőegyensúly mellett összekapcsolódást, szövetkezést, a másik pedig az ellentét fokozását, a harc kiélesedését eredményezheti.

Cél lehet továbbá az egységnek, illetve a harcnak a *megszüntetése* is. Ha a fenntartás módszere a dinamikus egyensúlyozás, vagyis az ellentétpólusok közti erőkülönbség állandó kiegyenlítése, úgy másrésről az egység megszüntetésére közvetlenül a legalkalmasabb módnak látszik az, ha az erőkülönbséget fokozzuk, azaz minél nagyobb eltolódást idézünk elő. Példánkban a cselekvő államférfi megteheti pl. azt, hogy az erőset támogatja és a gyengét károsítja azzal a törekvéssel, hogy az előbbit győzelemre segítse az utóbbi fölött. Ámde ezzel a lépéssel szintén két egymással ellenkező irányú hatást fejthet ki: vagy megszüntetheti az egységet, amidőn a gyengébb párt megsemmisítésével ez utóbbinak az erősebb által való bekebelezését éri el, vagy pedig — ha a gyengébb párt életképes, azaz belső fejlődési erőkkel bír — váratlan visszahatást idézhet elő, mely *átcsapáshoz*, vagyis a gyenge oldal hirtelen megerősödéséhez és felfokozott cselekvő aktivitásához vezet. A gyengeség ugyanis egyes esetekben csak külsőleges és lát-szólagos és mögötte talán elpusztíthatatlan életerő

rejtőzik. Ha az ilyen szívós és életképes, csupán aktuálisan gyenge egységet tovább gyengítik, úgy egy bizonyos ponton *visszacsapás* következik be: a megtámadott egység hirtelen elővett tartalékenergiával hatalmas aktivitást fejt ki, úgy hogy pillanatnyilag sikerül túlsúlyba jutnia az erősebb ellenoldallal szemben.

Az *átcsapások dialektikája* elméletileg még távolról sem tisztázódott kérdés, holott annak ismerete a jövő gyakorlati cselekvésében aligha lesz mellőzhető. A polgári tudomány nem lát okot ily kérdések tisztázására, sőt felvetésére sem, jöllehet az ellentétek egymásba való hirtelen átcsapása a természetben és társadalomban számtalanszor megfigyelt jelenség. A *ritmus*, mely elismerten egyik alapvető elve a valóság történéseinek, ellentétek egymásba való folytonos átcsapásán alapul (fizikai sugárzások és hullámzások stb.). Váratlan átcsapások ismeretesek az orvostudományban (hisztériás betegek „szeszélyes” viselkedése, izgalmi és bénulásos állapotok váltakozása, jellembeli átcsapások stb.), a mechanikai fizikában (rugalmas testek mechanikája, ingalengés stb.), de a gazdasági életben, társadalmi és politikai mozgalmakban is.

Egy kiépítendő gyakorlati dialektika szempontjából különös érdekessége van annak a ténynek, hogy az egységek belső szabályozása nemcsak „egyensúlyozó”, vagyis kiegyenlítő és az egységet fokozó irányú lehet, hanem megfordítva az ellentmondás fokozására és *látszólagosan* az egység további megbontására törekedhetik azzal a céllal, hogy az egység megszüntetése helyett az annak ellentétei között

*Gondoljunk azokra a gyenge, satnya alkatú emberekre, akik válságos életkörülmények közé jutva, addig elképzelhetetlen szívósságról és teherbírásról tesznek tanúságot, vagy olyan betegekre, akik, miután orvosaik végkép lemondtak róluk, még hosszú évekig élnek. A történelemben egyes népek és nemzetek tettek ilyen elpusztíthatatlan életképességről bizonyosságot.

fennálló *erőviszonyt megfordítsa*. Mint látjuk, ez a megfordítás maga is két ellentétes módon lehetséges: vagy úgy, hogy a gyengét serkentjük s az erőt gátoljuk mindaddig, míg a gyenge erősebbé válik; vagy pedig éppen ellenkező módon a gyengét tovább gyengítjük, az erőt tovább erősítjük, de kifejezetten azzal a szándékkal, hogy átcsapást idézzünk elő. Ez utóbbi eljárás a szabályozásnak merész, radikális, úgyszólván operatív módszere. Csak akkor alkalmazható, ha a gyengébbik ellentétoldal — melyet itt még nagyobb teherpróbának vetünk alá — elpusztíthatatlan életképességgel bír és ezt az „életerőt” biztosan számításba vehetjük. Hasonló ez ahhoz, amikor az inga nagyobb kilengését valamelyik oldalra éppen azáltal biztosítjuk, hogy azt a középvonaltól ellenirányban távolítjuk, vagy amikor a gumifonalat egyik irányban kifeszítjük azzal a szándékkal, hogy a másik irányba lendüljön át. Ha az átcsapás sikerül, úgy ezzel, mint minden radikális módszerrel, hathatósabban érjük el célunkat, mint azzal a szabályozással, mely mindezekelőtt csak a fennálló erőkülönbség kiegyenlítésére törekszik. Tudatosan csak azok élhetnek ezzel a módszerrel, akik a dialektika gyakorlatát szuverénül kezelik (ez még a jövő zenéje); mert hiszen ilyenkor mindig az egység megsemmisítésének és az addig is erősebb oldal végleges győzelmének veszélye, tehát épp az ellenkező fejlemény lehetősége fenyeget.

Annak a személynek tehát, aki szabályozólag avatkozik be valamely egység belső mozgásába, *nem elég ismernie a dialektikus mozgás általános törvényeit, hanem ismernie kell azokat a különleges törvényt is, melyek az illető valóságterületet uralják. Ezért a dialektikus gondolkodás mindig csak speciális tudással, szaktudással karöltve érheti el célját*. Az a vezető politikus például, aki pártok közti erőviszonyokat akar szabályozni, nem csupán az ellentétek kölcsönmozgását általában kell, hogy ismerje, hanem jól tájékozottnak kell lennie az illető pártok céljairól, erejéről és számos más tényezőről is, ha nem akar hibát el-

követni. Az orvosnak, aki egy fennálló gyulladással járó folyamatot szándékosan erősít (ezt az eljárást pl. a tüdőbaj kezelésénél alkalmazzák és „ingerterápiának“ nevezik) avégből, hogy ez úton a szervezet védekező erőinek *visszacsapását*, tehát éppen az általa közvetlenül fokozott lobosodás megszűnését idézze elő, nem elég az átcsapás törvényéről általában tudomással bírnia, hanem ismernie kell a beteg szervet és annak működését, vagyis azt a valóságterületet, ahol a dialektikus elveket érvényesíteni kívánja. Amikor *Marx* „az expropriálók exoropriálását” úgy határozta meg, mint a hegeli negáció negációjának egyik esetét, akkor mint *Engels* kiemeli, nem a tagadás tagadásának elvéből vezette le a szocializmus szükségességét és győzelmének bizonyosságát, hanem ezt a történelmi és társadalmi valóság helyes értelmezéséből állapította meg. *Nem lehet tehát tárgyi tudást „dialektikus gondolkodással” helyettesíteni.* Minden ilyen esetben a dilettáns „dialektikus“ beavatkozás egyértelmű a kuzuzslással. Hiszen láttuk, hogy az ellentétek antagonisztikus kiélezése (az erősebb erősítése és a gyengébb gyengítése útján) éppúgy vezethet az átcsapáshoz, mint a gyengébb megsemmisítéséhez is. Csak a különleges tényismeret döntheti el, vajjon adott esetben az itt leírt antagonisztikus szabályozás (mely az egyensúlyozás ellentéte) a két lehetséges következmény közül melyiket fogja maga után vonni.

Itt jutunk el *a minőségi és a mennyiségi szabályozás különbségének* (ellentétének) gyakorlati jelentőségéhez. Mindaz, amiről eddig lényegében szó volt, főleg a minőségi szabályozás problémáját érinti. Annak eldöntése, hogy melyik oldalt erősítsük, melyiket gyengítsük, továbbá hogy dinamikus egyensúlyt, átcsapást, stagnálást vagy felbomlást idézzünk-e elő, *kvalitatív* kérdés, a beavatkozás módjával és irányával kapcsolatos. Ennek alárendelten érvényesülnek a beavatkozás kvantitatív, *mennyiségi* szempontjai; vagyis az, hogy ott ahol serkentünk, milyen mértékben serkentsünk, ahol gátló szabályozást fejtünk ki.

milyen mértékben gátoljunk? Kétségtelen, hogy ez a kérdés csak akkor merül fel, ha a szabályozás iránya már előzőleg tisztázódott. Ha az orvos a beteg szervezet és a kórokozók között vívott harcban az előbbit erősíti és az utóbbit gyengíti (láttuk, hogy nem mindig ez az eset), akkor még tisztázandó marad az a kérdés, hogy e kettős ellentétes beavatkozás mily *fokban* történjék. Az erősítő gyógyszereket adagolnia kell, hogy ne terheljék a szervezetet; a kórtényező csökkentésénél pedig vigyázni kell, hogy más irányban zavart ne idézzon elő. Ha a kémikus két anyagot szétbontani kíván oly módon, hogy egy harmadikkal hozza össze őket, mely a két anyag egyikéhez erősebb affinitással (vegyrokonsággal) bír, mint azok egymáshoz, akkor ismeri a lefolyás irányát, de nem közömbös a műveletben résztvevő három anyag kölcsönös *menyiségi* aránya sem. A mennyiségi változások ugyanis egynél több irányban is átcsaphatnak minőségi változásba, amely egyszer felbomlás, azaz dinamikus halál, máskor megmerevedés, azaz sztatikus halál, avagy új szintézis kialakulása (megszűnés és felsőbb síkon való megmaradás) lehet.

Üjabb támpontokat nyerünk a minőségi és mennyiségi szabályozás ellentétének megértéséhez, ha példánkat most új oldalról, a pedagógia területéről vesszük. Az embernevelés általában és a gyermeknevelés különösen azoknak az elveknek az összessége, melyek az „emberinek nevezett, számtalan belső ellentétre hasadó anyagi egységnek kívülről történő szabályozására vonatkoznak. Az egyes ember összes testi és szellemi tulajdonságai ellentéti pólusok között mozognak. Ha a gyermek testi növekedését serkentjük, pl. bizonyos hormonok adagolása útján, akkor a törpenövés és az óriásnövés szélsőségei közti mozgást szabályozzuk. Ha valakit hizlalunk, akkor a kövérség és a soványság pólusai közti szabályozást „eszközöljük. A kozmetika a rútságtól a szépség felé „mozgat“ bennünket, az oktatás a tudatlanságtól a tudás felé; az erkölcsi nevelés a jó és rossz közötti mozgást

szabályozza s. i. t. Mindezek a hatások az egyes ember testi-szellemi* egyéniségén, egységén belül lejátszódó belső ellentétek kölcsönmozgásainak valamelyikére irányulnak, azt befolyásolják és módosítják.

Tekintsünk azonban egy meghatározott esetet közelebbről. Tegyük fel, hogy a nevelő pedagógus a gondjaira bízott gyermeknél feltűnő akarathiányt, belső gyengeséget, félnkséget, *passzivitást* talál. Törekvése ezért arra irányul, hogy neveltjében az akaratot, a belső erőt, vagyis az *aktivitást* bpdzítással és bátorítással kifejllessze. Itt tehát a dialektikus szabályozást a passzivitás és aktivitás ellentétpólusai között kell véghezvinnie.

Kétségtelen, hogy minden ember, egyebek közt, az aktivitás-passzivitás ellentéteinek is az egysége, hogy ezek a tulajdonságok egymást feltételezőén vannak jelen minden egyénben (senki sem lehet kizárólag aktív vagy kizárólag passzív), hogy egymást áthatják és egymással azonosak (mert ugyanaz a magatartás egyik vonatkozásban aktivitást, másik vonatkozásban passzivitást jelent) és így tovább. Ha tehát a gyermeket ezen a vonalon befolyásoljuk, őt például önállóságra szoktatjuk, másokkal szemben bátor és merész fellépésre buzdítjuk, cselekvőkészségét erősítjük: minden ilyen lépéssel oda hatunk, hogy a gyermek belső aktivitás-passzivitás ellentétét meghatározott *módon* (azaz minőségileg), t. i. az aktivitást erősítőén és a passzivitást gyengítőén *szabályozzuk*.

Ámde ennek az egység szabályozásnak nemcsak sajátos módon és irányban, hanem meghatározott *mértékben* is, azaz nemcsak minőségi, hanem mennyiségi elv szerint is kell történnie. Nem mindegy az, hogy milyen mértékig fokozzuk a gyermeki lélek belső aktivitását. A behatás ereje és eredménye lehet

*Az ember „szellemi” sajátosságait a dialektikus materializmus úgy értelmezi, hogy azok az érzékelésre, megismerésre, érzésre, akarásra és öntudatra képes emberi agyműködés termékei, helyesebben ezekkel az agyműködésekkel azonosak.

kevés, kielégítő vagy túlsok; ennek megfelelően az ellentétek kölcsönös mozgása három egymástól minőségileg eltérő célba torkollik. Ha a szabályozás kevés, akkor a helyzet lényegében változatlan marad, a gyermek továbbra is inaktív, azaz puha és gyenge jellemű lesz, vagyis a *célt nem értük el*. Ha a szabályozás mértéke kielégítő, akkor a gyermekben kialakul a cselekvő és szenvedő jellem közti normális dinamikus egyensúly: *a célt tehát elértük*. Harmadik eset az, hogy a szabályozó aktusok meglepően termékeny talajra leljenek, a gyermek nemcsak bátorságra kap, hanem ellenkező végletbe csap át, gáttalanná, erőszakossá, kíméletlen önzővé válik: *túllőttünk a célon*. Nyilvánvaló, hogy az itt leírt mindhárom lehetőség egyetlen irányú mennyiségi változásnak az eredménye.* Vagy más szóval: a *dolgok mennyiségi szabályozása minőségi szabályozást jelent*, (ami, itt ki nem fejthető okokból, megfordítva is áll).

Mondhatjuk azt is, hogy a mennyiségi szabályozásnak *minőségi határai* vannak. E határokon belül a mennyiségi jelleg a változásban még megmarad, minőségi ugrást nem észlelünk. Neveléstani példánkban ez a helyzet akkor, ha a gyermek aktivitásának erősítése nem sikerül kellő mértékben, tehát még az átlagos normális akarati egyensúlyt sem tudjuk a gyermekben kitermelni. (Vagy ez az eset alsóbb anyagi síkon pl. akkor, ha a vizet egy ideig hevítjük anélkül, hogy az felforrna, tehát az a folyékony és légnemű állapot ellentétei közti mozgásnak csak egyes mennyiségi szakaszait hagyja hátra.) Itt tehát a mozgás nem érte el és nem lépte túl a keresett minőségi határt, a normális aktivitás fokozatát, ezért nem vált minőségi történéssé, hanem csak mennyiségi maradt.

* Hasonlítsuk össze ezt a fizikában azzal a jelenséggel, hogy ha bizonyos szilárd anyagot hevítünk, az megolvad, még tovább hevítve pedig gőzalakba megy át; tehát egyetlen mennyiségi változássor (hőváltozás) három minőségi változattal alapozott meg, illetve hozott létre.

Valamely mennyiségi változásnak azonban nemcsak egy minőségi határa lehet. Pedagógiai példánkban a túlságos passzivitás helyzetéből kiinduló mozgás elvileg két ellentétes irányú lehet: a gyenge akaratú gyermeket nem csupán aktivitásra nevelhetjük, hanem — ha rossz pedagógusok vagyunk — még passzívabbá is tehetjük. Elég sok olyan szülő akad, aki egyébként is félénk, bátortalan és akarattalan gyermekét durva és ingerült bánásmóddal még jobban megfélemlíti, tehát az amúgy is rossz helyzetet rosszabbítja, a gyengébb oldalt — itt az aktivitás-oldalt — gyengíti. Feltéve már most, hogy a mennyiségváltozások ebben az ellentétes irányban haladnak, itt is eljutunk egy minőségi határhoz, ahol a viszonylagos akaratlanság teljes akaratbénulásba csap át.* Ezúttal tehát a mennyiségi változásnak két minőségi határát konstatáljuk, amit érvényesnek találunk akkor is, ha példáinkat az anyagi valóság más területeiről választjuk. Ha a vizet forraljuk, úgy a mennyiségi (melegedési) mozgásszakasz „felfelé” ahhoz a minőségi határhoz vagy csomóponthoz vezet, ahol a víz gőzalakba változik át; „lefelé” pedig a hűtés a cseppfolyós halmazállapothoz mint másik minőségi határhoz vezet el. A hevítés vagy forralás a két minőségi határ között felfelé mozog, viszont a gőz lehűtése és cseppfolyósítása ugyanezt a mozgás-utat visszafelé teszi meg.

A vizsgált példában — éppúgy, mint korábbi példánk szerint a fizikai lehűléstől a hüléses megbetegedéshez vezető úton — nem csupán egy, hanem több egymásután következő minőségi változás lehetősége áll fenn, ahol azután a hegeli tagadás-tagadása jut érvényre. A gyermek belső gyengesége helyes szabá-

*Ilyen teljes akaratbénulás, vagyis az aktivitás-passzivitás ellentét felbomlásának eseteit az agyvelő bizonyos részeinek (homlokagy) megbetegedései mutatják. Másik irányban az aktivitás javára történő felbomlás az u. n. mániás elmezavarnál jelentkezik.

lyozás azaz nevelés folytán *normális* lelki erővé fejlődhetnek (első minőségváltozás, az előbbi állapot negációja), majd pedig ennek a szakasznak a mennyiségi változásai során bizonyos értékeket elérve erőszakosságba, túlaktivitásba csap át (második minőségváltozás, az előbbi negáció nem célszerű negációja). Ugyancsak több minőségfokot láttunk a jég hevítésének esetében, amikor is ugyanannak a külső hőváltozásnak nyomán először az olvadás folyamatában, másodszer pedig a felforrásban két egymást követő kvalitatív csomópont jelentkezett, amelyeket az eredeti állapothoz képest szintén mint negációt, illetve a negáció negációját lehetett felfogni. Hai a korábban említett államférfi, aki a pártok erőjátékát kívülről szabályozza, a gyengébb pártot bizonyos fokig támogatja, úgy először is az erőviszonyok egyensúlyba kerülhetnek (első kvalitásváltozás); ha azonban a támogatás bizonyos fokot túllép, akkor a változó erőegyensúly ellenkező irányban bomlik meg, a korábban gyenge politikai tényező túlerőssé válik, esetleg *erősebbé, mint ahogy a politikus számította*, úgy hogy a helyzet végeredményben szándékaival és céljaival ellentétesen alakulhat. Ez esetben a nem pontos mennyiségi szabályozás éppúgy hibás minőségi szabályozást eredményezett, mint a fentiek szerint póruljárt pedagógusnál, avagy annál a háziasszonynál, aki kályháját a hideg ellen befűtve, elviselhetetlen forróságot idéz elő. Efajta „túlszabályozásra“ a géptechnika területén is számlálhatatlan példát találhatunk.

Most már lassankint kialakul előttünk *a mennyiségi szabályozások minőségi jelentősége** A tudatos dialektikus cselekvés *megindítása* kétségkívül minőségi elvek szerint történik és pedig két fokozatban. Első

*Nem térünk itt ki arra a törvényszerűsége, hogy minden mennyiségi változás más vonatkozásban — alsóbb anyagi síkon tekintve — maga is minőségi változás, — mert az elméleti kérdésekben való elmélyedés nem tartozik e szakasz programjába.

fokon tisztáznom kell az egységgel szembeni általános beállítottságomat, amely *igenlő* vagy *tagadó* lehet; illetve, mivel ezek az ellentétek is átmennek egymásba, részint igenlő, részint tagadó, vagy mindkettő egyszerre (ambivalens, antagonisztikus). Igenlő azaz helyeslő beállítottság esetén az ellentéti egység fenntartására és fejlesztésére, tagadó azaz elítélő magatartás esetén pedig annak megszüntetésére törekszünk. Ennek eldöntése a minőségi szabályozás *első* fázisa, amely a szabályozott dolog szempontjából még nem valóságos változási szak, hanem csak a cselekvő személy agyában élmény, érzés alakjában van jelen. *Második* szakasza a minőségi szabályozásnak annak az eldöntése, hogy az előbb említett érzelmi állásfoglalást *hogyan* valósíthatjuk meg; például az elítélő magatartást *hogyan* érvényesíthetjük az egység megszüntetése útján. Míg tehát az első szakaszban a beavatkozás *célját*, itt már annak *módját* döntjük el; azaz elhatározzuk, hogy pl. a gyengébb oldalt erősítjük, vagy hogy az erősebbet erősítjük, a gyengébbet gyengítjük s. i. t.

Ezzel eljutunk a dialektikus szabályozás *harmadik szakaszához*, mely már azonos magával a cselekvéssel és amely egyidejűleg minőségi és mennyiségi értelemmel kell, hogy bírjon. A valóságban ugyanis nem lehet a dolgokra csak minőségi vagy csak mennyiségi hatást gyakorolni, hanem csak a kettőt együtt, egymással ellentétes egységben érvényesíthetjük.

Vegyük korábbi példánknak azt a fordított változatát, hogy a pedagógus megfigyelése szerint a gyermek karaktere túlságosan erőszakos, akaratos, csökönyös, azaz aktivitás-túlsúlyos. Ebben esetben — miután a pedagógus természetsszerűleg az egység fenntartását és fejlesztését kívánja, ami szükséges beállítottság a gyermek lényét alkotó összes belső ellentéti viszonylatokkal szemben,* a nevelő arra fog

*Az egyéni élet a dinamikus egyensúlyi viszonylatok milióinak egysége; s a nevelő feladata, hogy azok labilisán változó egyensúlyát minden lényeges ponton szabályozza.

törekedni, hogy a gyermek túlaktivitását korlátozza, őt passzívabbá tegye, a benne fellépett erőszakos, kegyetlen, durva, ösztönös jellemvonásokat elfojtsa. Itt tehát adva van a minőségi szabályozás módja is: az aktivitásoldalt csökkenteni kell. Ámde ez is kétféleképpen lehetséges; vagy közvetlen szabályozás útján, tehát úgy, hogy a> gyermek akaratát rábeszélés, példa vagy fenytetés eszközével próbáljuk *fékezni*; vagy épp ellenkezőleg úgy, hogy ezt az aktivitást merész kísérlettel *még fokozzuk*, annak szabad utat engedünk avégböi, hogy ily módon *átcsapást* idézzünk elő. így jár el az a nevelő, aki látva, hogy az egyszerű tilalmak a gyermekre nem hatnak, lehetővé teszi, hogy a gyermek túlaktivitása érvényesüljön és ennek káros következményeit kénytelen legyen elviselni, hogy „megégesse a kezét” és „a maga kárán tanuljon”. Ez tehát a szabályozásnak átcsapásos módszere, mint amidőn az ingát hátravonjuk azért, hogy nagyobbba lendüljön előre, vagy a nyíl húrját visszafelé feszítjük, hogy annál nagyobb erővel lökje előre a nyílvevőzt.

Mihelyt azonban a minőségi szabályozást második fokon, vagyis a beavatkozás módja tekintetében kívánjuk eszközölni, azonnal fellép a mennyiségi szempont kérdése. Bárhol és bármiképp avatkozunk be valamely ellentétes egység belső életébe, ezt csak meghatározott *mértékben* tehetjük; s végeredményben ez a mérték dönti el azt, hogy a szabályozás milyen irányban, azaz minőségileg mi módon érvényesül; s így azt is, hogy a kitűzött általános célt (fenntartás, fejlesztés vagy megszüntetés) elérhetjük-e vagy sem. Ha pedagógusunk a túlaktív gátolatlan gyermekkel szemben a „maga kárán tanulás”, vagyis az átcsapás szabályozó elvét akarja érvényre juttatni, úgy nagyon óvakodnia kell, hogy ezen a vonalon túlságba ne menjen; mert egy túlságosan erőteljes „lecke” a gyermek lelki életében olyan szörnyű rázkódást idézhet elő, amelynek végzetes eredménye az lesz, hogy az előbbi, még normális túlaktivitás

kóros túlpasszivitásba csap át: az annakelőtte még akaratos gyermek egész életére ijedőssé, gátoltta, betegesen passzívá válik. Ezúttal tehát a szabályozás *mennyiségi* túlhajtása *minőségileg* nem várt és káros helyzetet teremtett.

Óvatosabb eljárást követünk akkor, ha a minőségi elv (irányelv) megváltoztatásával nem az ellentétek „rugalmasságára”, azaz átcsapási hajlamára spekulálunk, hanem *a közép felé* szabályozunk, vagyis nem az ellentétet, hanem az egységet (azonosságot) fokozzuk és pusztán a túlaktivitás lefojtásával, gátlásával irányítjuk a gyermeket a kívánt lelki egyensúlyállapot felé. Itt is döntő azonban a beavatkozás *mértéke*: mert túlcsekély beavatkozás a helyzet változatlanságát, kellő mértékű beavatkozás a kívánt dinamikus egyensúlyt, túlsók beavatkozás pedig ezúttal is az ellenkezőbe való átcsapást eredményezi. Itt az az érdekes jelenség tűnik szembe, hogy átcsapások — azaz fordulatok az ellentétek erőviszonyában — kétféle módon is kiválthatók és pedig úgy, hogy ugyanazt az ellentétmozzanatot vagy túlfokozzuk, vagy túlcsekéntjük. Túlfokozás esetén az egység belső dialektikus rugalmassága (példánkban az aktivitás és passzivitás szervi alapjainak minden emberben meglévő belső ellentétes összefüggése) gondoskodik az átcsapásról, mely itt egyben *visszacsapás* is; túlcsekéntésénél pedig a beavatkozó aktus közvetlenül és folyamatosan viszi át a belső mozgást egy bizonyos fokon túl az ellenoldalra; itt tehát átcsapás helyett inkább „átemelés”-ről lehetne beszélni.

A mennyiségi szabályozásnak, mint az eddigiekből kitűnik, szüntelenül számolnia kell azokkal a *minőségi csomópontokkal*, amelyekbe minden irányban beleütközik. Módszeres cselekvésnél minden pillanatban tudnunk kell azt, hogy az éppen folyamatban levő mennyiségi változás milyen minőségi változás *felé* vezet; de mindig tisztába kell lennünk azzal is, hogy a kvantitatív alakulásnak melyik pontján vagyunk s ez milyen távol vagy közel esik egyik vagy másik

kvalitatív határponthoz. Mint ahogy a gépkocsi vagy repülőgép vezetőjének a szeme állandóan rajta van a sebességmérő, magasságmérő vagy egyéb műszeren, mert tudja, hogy bizonyos számú tokkal feljebb vagy lejjebb már minőségi tekintetben is új helyzet állhat elő: ugyanúgy kell állandóan „mérnie” és értékelnie a vegyésznek, fizikusnak, pedagógusnak, kereskedőnek, politikusnak stb. stb., egyszóval mindenkinek, aki tudatos *céllal* bizonyos *hatást* fejt ki. Hogy egy adott esetben hol fekszenek a minőségi csomópontok és hogy a minőségi ugrás miféle sajátos új helyzetet eredményezhet, annak ismerete képezi ama bizonyos tárgyismeretet, vagy szakismeretet, melyről fentebb azt állítottuk, hogy minden dialektikus cselekvésnek nélkülözhetetlen kiegészítő része. „Minden dolognál megvan a módja annak, hogyan kell tagadni, hogy fejlődés álljon elő ... ezt meg kell tanulni, mint minden egyebet” — mondja *Engels*.

Ez a körülmény megvilágítja számunkra azt a módot, ahogyan a dialektikus gondolkodás a jövő évszázadok során át fogja hatni az emberek gyakorlati és tudományos gondolkodását. Nem úgy történik ez, hogy a dialektikus módszer egyszerűen ráül a már kifejlődött elméleti és gyakorlati tudásnak a „nyakára”; hanem ennek fölérendelőve, vele egyúttal egységbe rendelődik. A mai tudás és ismeret oly tézis, mellyel a dialektikus logika és ismeretelmélet mint antitézis szembehelyezkedik, azt tagadja, de csak azért, hogy végeredményben kialakítsa belőle a jövő dialektikus tudományának és cselekvő gyakorlatának magasabb szintézisét. A mai tudásanyag főként mint nyersanyag, a dialektika pedig mint szervező erő érvényesül ebben a folyamatban.

Hatás és ellenhatás

Az a tévhit, hogy a dialektikus gondolkodás egy filozófiai iránynak a különleges módszere és csak valamiféle szektárius hívők „saját használatára” szolgál, polgári elmékben sokáig nem lesz még eloszlatható. Sok elméleti munka szükséges még annak megértéséhez, hogy a dialektika a megismerésnek, gondolkodásnak és az emberi *magatartásnak* az a felsőbbrendű szintetikus elmélete, mely ugyanúgy — t. i. megsemmisítőleg és magasabb szinten fenntartólag — szemben áll minden korábbi bölcsélettel, mint ahogy a szocializmus minden eddigi gazdasági és társadalmi létforma újjáépítését jelenti.

Nem mélyedhetünk el annak megvitatásába, hogy a dialektikus cselekvésmód általános elméletében hogyan érvényesülnek a dialektika tudományában eddig megrögzített különféle tételek. Csak a fővonatra szorítkozhatunk és ebben a keretben annak szemléltetésére, hogy a Hegel—Engels—Iljin-i alapelvek valóban minden ponton belejátszanak az egyes ember életfeladataiba és teljesítményeibe.

Minden cselekvés: hatás,* mely a természeti vagy társadalmi környezet valamelyik pontjára vagy területére irányul. Már a konzervatív metafizikai tudomány is tisztában volt azonban azzal, hogy a hatás fogalma csak egyik oldala egy ellentétes fogalompárnak, mely a „*hatás-ellenhatás*” szavakban fejeződik ki. A fizika ezt a viszonylatot exakt kísérleti és mérési módszerekkel meg is vizsgálta és annak számos törvényszerűségét lerögzítette. Más természettudományokban, sőt az úgynevezett szellemtudományokban is számot vetettek alkalmilag azzal a ténnyel, hogy minden hatás ellenhatást vált ki és ennek a kiváltásnak a feltételeit közelebbről is tanulmányozták. Mily

*Ez fordítva nem áll. Az állat, növény vagy szervetlen test is hat, de nem cselekszik.

távol áll azonban mindez a hatás és ellenhatás dialektikus egységviszonyának felismerésétől! A metafizikai gondolkodás ebben az ellentétben egy egész sor mozzanatot nem vett észre,* vagy nem emelt ki kellőképpen: a hatás és ellenhatás ellentéteinek elválaszthatatlan *egységét*, azok *azonosságát*, *ellentmondását*, egymást *feltételező* voltát, egymásba való *átmenését*, egymást *áthatását* és ellentét harc alakjában fennálló *kölcsönmozgását*, mely kölcsönös *átcsapásokban* nyilvánul. Megpróbálom ezeket a mozzanatokot vázlatosan az olvasó elé állítani.

Hatás és ellenhatás egymást feltételező egységet alkotnak; azaz nincsen hatás ellenhatás nélkül és nincsen ellenhatás hatás nélkül. Az eddigi szemléletmód abba az egyoldalúságba esett, hogy ezt az egységet gyakran erőszakosan kettészakította és például a hatásmozzanatot túlhangsúlyozta a másikkal szemben. Valahogy úgy állította be a dolgot, hogy először van a hatás, erre időileg következik az ellenhatás; de azzal, hogy az ellenhatás a hatást módosítja, ez újabb ellenhatást vált ki és így tovább, hogy tehát minden hatás egy ritmikus mozgásjátéknak, helyesebben egy harcnak a bevezetése, alig törődött. Ennek következtében nem vette észre azt sem, hogy a hatás és az ellenhatás fogalmi megkülönböztetésének csak addig van értelme, amíg az első visszahatás meg nem történt; ezzel a pillanattal a különbség megszűnt, mert hiszen az ellenhatás maga is hatás a saját *következményére* vonatkoztatva; az ellentétek tehát *azonosultak*. Nemcsak a vulgáris (hétköznapi) gondolkodás, hanem a tudomány is állandóan abban a tévedésben vergődik, hogy az egyik jelenséget vagy változást görcsösen „hatás”-nak, a másikat éppoly makacsul „ellenhatás”-nak

* Megjegyzendő, hogy itt nem a hatás és ellenhatás fogalmait (subjektive), hanem azok objektív anyagi valóságát, vagyis az anyagnak anyagra való hatását és ellenhatását elemezzük.

nevezi. Azonban nincsen semmi formális logikai kritériuma annak, hogy mit nevezhetünk hatásnak és mit ellenhatásnak. Ez a kérdés, mint számos más, csupán az ellentétek azonosságának dialektikus elve alapján oldható meg.

Groteszkül jellemző erre a széthasadó gondolat-és ítéletmódra a mai háborús propagandának az a szokása, hogy ha egy visszavert támadás után a másik harcoló fél ellentámadásba lép (ellenhatás), akkor az első támadást megindító fél sajtója változatlanul tovább is a saját „offenzívájá”-ról beszél, holott az már régen az ellenkezőjébe, defenzívába csapott át. Itt tehát a hatást túlhangsúlyozták az ellenhatással (visszahatással) szemben.

Vegyünk egy másik példát. Ha valaki megpróbál egy ajtót kifeszíteni és bedönteni, a vulgáris szemlélet csak egyik oldalon beszél „hatás”-ról t. i. a cselekvő ember oldalán. Szerinte az ajtó csak „ellenáll” és ebben az utóbbi kifejezésben benne rejlik a folyamat dinamikus, azaz változó, mozgásszerű természetének a félreismerése. Az ajtó ugyanis nemcsak „áll”, hanem mozog is és pedig kimutathatóan egy sor különféle mozgásformában, a ráható személy mozgásával ellentétes irányban. Ilyen elsősorban az ajtószerkezet anyagi részecskéinek, molekuláinak a felbontó törekvéssel való szembenhatása. Ám ez az ellenhatás egyúttal *hatás* is; érzi ezt az ajtót kifeszítő ember izmainak megfeszülésében, idegeinek /áradásában, sőt belső szerveiben is. Ezekre vonatkoztatva az ajtó különféle értelemben vett mozgása kifejezett *hatás*, melyre aztán az egyén *ellenhatással*, például izmainak még erősebb megfeszítésével válaszol. De ez is hatás akkor, ha arra az eredményre vonatkoztatjuk, mely ennek nyomán az ajtón mutatkozik és így tovább. — Amit tehát itt a mai mechanisztikus szemlélet elsikkaszt, az nem más, mint az ajtó aktivitása, vagyis egy látszólag *sztatikus* dolognak való-

jában *dinamikus* viselkedése. “Elsikkad tehát az ellentétek harca, vagyis maga a dialektikus belső egységmozgás. Az ajtó ebben a példában és a régi szemléletben úgy tűnik fel, mint a világnak egy örök időkre változatlanul merevedett része, mely az emberi akarat külső behatására passzív módon átalakulhat ugyan, de önmaga csak merev tehetetlenségi gátat állít a cselekvés elé. Ez azonban hamis, mert példánkban valóságos harc folyik *két aktív* és dinamikus valóságélem, az ember és az ajtó között. Az ajtó nemcsak merevségénél fogva áll ellent, hanem „ellenmozog”, ellentevékenykedik; ha nem is abban az értelemben, mint az ember, de *reális anyagi értelemben*. Az ajtóban, mint minden látszólag passzív tárgyban megvan a sztatikus dolgok alsóbbrendű dinamikája.

Fenti példában egy „dinamikus” (mozgó) és egy „sztatikus” (merev, tehetetlen) valóságélem állnak egymással a hatás—ellenhatás dialektikus küzdelmében. De nem változtat a törvényszerűsége az sem, ha két sztatikus vagy két dinamikus valóságélem áll egymással szemközt. Az első esetre az ajtó és fal viszonyát, a másodikra két ember egymással való harcat hozhatjuk fel példának. Még az «ajtó és az annak keretét képező fal, vagy egy asztal és egy rajta fekvő tárgy között is dialektikus ellentétmozgások, hatások és ellenhatások egymásba átmenő szakadatlan sorozata létesül. Az asztal és a tárgy azonban nem molárisán (az ember megszokott nagyságrendjében), hanem molekuláikkal és atomjaikkal „harcolnak” egymás ellen. Itt is állandó a két tényező kölcsönhatása, mely előbb vagy utóbb az egység megszűnésében érvényesül (az asztal elkorhadása stb.).

Nyilvánvaló, hogy a „hatás” és „ellenhatás” szavaknak csak bizonyos összefüggésben és pedig *idő*

* Ebben a hibás nézetmódban egyáltalán eltűnik in i n c l e n sztatikus (azaz látszólag merev, testi, tárgyi, anyagi) dolognak mindig fennálló dinamikus, azaz mozgásszerű jellege, mely megfelel annak az alapvető dialektikus felismerésnek, hogy nem létezik anyag mozgás nélkül és viszont.

összefüggésben van külön értelme. Egy ritmikus változássorozatban, például ingalengésben bármely mozzanat a *rákövetkező*, vele ellentétes mozzanatra vonatkoztatva hatás, a *megelőző* ugyanilyen mozzanatra vonatkoztatva ellenhatás. Csak a sorozat *legelső* mozzanata „csupán hatás” (és nem ellenhatás is egyúttal) és annak *legutolsó* mozzanata „csupán ellenhatás” (azaz nem hatás); de ez is csak az illető sorozatra korlátozva érvényes; mert hiszen a folyamatsor első tagja is valamely más, nem ehhez a sorhoz tartozó történésnek volt az ellenhatása; és a dialektikus sorozat* utolsó tagja is valahol és valamiképpen kihat, mint ahogy ez az anyag- és mozgás megmaradásának egyetemes törvényéből következik.

A hatások és ellenhatások bármelyik zárt egymásutánját *dialektikus sorozatnak* nevezhetjük. Ebben az értelemben nincsenek is a valóságban izolált egyes hatások és ellenhatások, hanem csak ezek váltakozásából álló dialektikus sorozatok, melyek egymásba millióféleképpen átmennek és egymást áthatják. Egyetlen rövid tartamú mozdulat, pl. egy kalapácsütés is, csak abban az esetben áll mindössze *egy* hatásból és *egy* ellenhatásból, ha az ember mechanikus-vulgáris nagyságrendjében tekintjük; de ha gondolatunkkal átlépünk a molekulák és atomok, időileg pedig az ezredmásodpercek világába, úgy ez a folyamat is egymást folyamatosan követő, egymásba váltakozva átcsapó hatásokra és ellenhatásokra bomlik.

* * *

Fenti gondolatmenet arra a meglepő felismerésre vezet bennünket, hogy az előző fejezetek egész felfogása bizonyos értelemben egyoldalú, mechanisztikus volt. Ugyanis mindazokban a példáinkban, ahol a külső dolgokra való ráhatásról, az egységek dialektikus szabályozásáról volt szó, mindenütt csak magát

*E kifejezés elméleti értelmére itt nem térhetünk rá, úgyszintén a tárgyalt kérdésnek az ok-okozati problémával fennálló logikai kapcsolataira sem.

azt a dolgot szemléltük, amely szabályozás alá került, amely a cselekvő magatartás *tárgyát* képezte; és azt kutattuk, hogy a beavatkozás milyen kvalitatív és kvantitatív változást idézett elő a hatást szenvedő egység belső ellentéti összefüggéseiben. Egyik esetben sem néztük azonban azt, hogy *mi volt a beavatkozás következménye a beavatkozóra nézve; azaz mi volt a vizsgált hatásnak az ellenhatása (visszahatása)* és hogy ez a kettős aktus milyen dialektikus sorozatot (folyamatsort) indított meg. Nem vettük figyelembe például, hogy a pártok harcába beavatkozó politikus ténykedésének melyek a visszahatásai öreá magára, illetve az általa képviselt pártra; az orvos esetében figyelmen kívül maradt, hogy a betegséget „szabályozó” orvosra magára nézve mit jelent ez a tevékenysége, vagy arra az emberre, aki vizet forral, mikép hat vissza ez a tény s. i. t. Látható, hogy mindegyik esetben csupán azt a *hatást* tanulmányoztuk, amelyet az ember aktív cselekvő beavatkozása valamely ellentéti egység belső összefüggéseinek állandó változásában létesít és sehol sem tértünk ki a visszahatás lehetőségére. Ezáltal a cselekvés következményeit csak a hatásmozzanat szűkebb körében vettük számításba. Példáink is ennek megfelelőek voltak, vagyis olyanok, ahol az egyén kívülről úgyszólván „deus ex machina” módjára avatkozhatott be valamelyik anyagi egység belső mozgásába, anélkül, hogy ez a mozgás öreá lényegesen visszahatott volna. *A gyakorlati élet cselekvései azonban ritkán ilyenek. Az élet örpkös harc és az ember, amikor cselekszik, a maga lényét is beveti ebbe a küzdelembe. Független beavatkozás lehetősége legalábbis nincs az átlagos ember birtokában, hanem az egyéni hatalommal (=hatáslehetőség) arányosan fokozódik. Azok a szabályok tehát, melyeket az előző fejezetben mint a cselekvés dialektikus elveit levezettünk, elsősorban a hatalmasok cselekvéseire, a „felülről lefelé” való emberi hatás-kifejtésre érvényesek. Mihelyt azonban egyenrangú természeti vagy társadalmi tényezők közti kölcsön-*

hatásról van szó, itt már maga a vizsgált cselekvés is szorosan beletartozik egy dialektikus sorozatba, tehát azt mint hatást kell értékelni és az ellenhatást is megvizsgálni, valamint tisztázni azt, hogy a vizsgált cselekvés nyomán a hatások és ellenhatások milyen sorozata indul meg és ennek melyek a sajátos törvényszerűségei.

Mi történik akkor, ha a többször említett politikus nem kívülről avatkozik bele két politikai erőtevéző harcába, hanem mint érdekelt fél, például az egyik küzdő pártnak a vezére? Itt már a „beavatkozás” szót nem is lehet alkalmazni; ez a szó csak ott illő, ahol az anyagi ellentét-egységek szabályozása kívülről vagy felülről, független módon történik. A függő ember cselekvése már nem fölényes szabályozás, hanem harcossal ténykedés; az vissza fog hatni magára a cselekvőre, illetve az általa képviselt politikai egységre. Kérdés, mennyiben változtatja meg ez az új helyzet a dialektikus mozgás törvényeit. Látni, hogy itt akcióba lépnek a hatás és a visszahatás kölcsönös vonatkozásai, amelyek a külsőleges beavatkozásnál még elhanyagolhatók voltak.* Nem mintha az utóbbi esetben a hatás és ellenhatás elve nem érvényesülnének, de az csak kisebb rendben, a befolyásolt egységen belül válik észrevehetővé. Ha azonban az érdekelt cselekvő félre nem is mondhatjuk azt, hogy „beavatkozik”, de azt szintén mondhatjuk, hogy „szabályoz”. A dialektikusán gondolkodó embernek módjában van szabályozni nemcsak olyan egységeit a valóságnak, melyeken kívül áll, hanem olyanokat is, melyekbe maga is beletartozik. A politikus cselekvő magatartásával szabályozhatja ama két párt erőviszonyát, melyek egyikét vezeti; az orvos szabályozhatja a beteg szervezet és a kórokozó harcát akkor is, ha

*Érdekes példája a kívülről való egységsszabályozásnak vagy független hatásnak az u. n. katalizátorok szerepe a vegytanban. Így nevezik azokat a vegyületeket, melyek két másik vegyület közti kémiai kölcsönhatást szabályozni képesek, anélkül hogy önmaguk összetételükben változnának.

a beteg falán saját édesanyja, akinek életéért teljes leikével küzd (amikor tehát önmaga is egyik mozzanata egy aktuális ellentétnek), Ilyfajta esetekben *belülről való szabályozás* megy végbe. Az az ember, aki szabályozóig cselekszik, rendszerint olyan egység, mely egyúttal valamely nála nagyobb ellentéti egységnek az egyik mozzanata vagy pólusa.*

A magam házasságát, mely dinamikus egység, mint férj vagy feleség (annak sztatikus egységmozzanata) belülről szabályozhatom. De ebben az esetben minden cselekvésem hatására számolnom kell egy olyan ellenhatással, mely magamat is érint. Ugyanakkor az előző fejezetekben leírt módon számításba vehetem a másik ellentétmozzanat — a házastárs — sajátos egységében előidézett belső összefüggésbeli változásokat is. Ha ezt úgy teszem, hogy a velem szemben megnyilvánuló ellenhatást figyelmen kívül hagyom, akkor eljárásomra nézve a korábban leírt szabályszerűségek, a mennyiségi és minőségi szabályozás elvei érvényesek; ha azonban a visszahatást számításba veszem, akkor, új, magasabb síkon, a szélesebb egységen belül végzem a szabályozást. Az édesanyját önfeláldozóan ápoló orvos, amíg csak a beteget és a betegséget látja maga előtt, külső szabályozást hajt végre. Ha azonban önmagára is gondol, például önfeláldozását a saját egészségére vagy a többi szenvedő betegre gondolva fékezi, akkor a magasabb síkon, vagyis a nagyobb egység belső összefüggésében szabályoz azaz cselekszik. — Különbséget kell tehát tennünk külső és belső szabályozás között aszerint, hogy a cselekvés hatásában a cselekvőre való visszahatást számításban kívül hagviuk, vagy azt is számításba vesszük.

*Azt a fontos alaptényt, hogy minden e l l e n t é t m o z z a n a t önmagában tekintve egység, mely további ellentétekre hasad, — valamint, hogy minden egység, szélesebb körben tekintve, csak egyik ellentétmozzanata egy nagyobb egységnek, érzésünk szerint a dialektikáról szóló munkák nálunk nem hangsúlyozták ki kellőképpen.

Felmerül itt az a kérdés, hogy e látszólag tisztán elméleti elgondolásoknak van-e és lehet-e gyakorlati értelme vagy célja? Könnyű kimutatni, hogy azok igen messzemenő általános és praktikus jelentőséget igényelnek. Ha a zajló életet megfigyeljük, észre vesszük, hogy az emberek rendkívül gyakran botlanak és tévednek azért, mert ennek a „két síkon való cselekvésnek a szabályát nem ismerik. *Vagy* úgy járnak el, hogy cselekvésük visszahatását nem mérlegelik eléggé, azaz figyelmüket egyoldalúan csak a hatásra irányítva, az ellenhatást számításán kívül hagyják; vagy máskor megfordítva az ellenhatásnak tulajdonítanak túlságos fontosságot és a hatást hanyagolják el. Az előbbi cselekvés típusát olyan embereknél találhatjuk, akik teljesen „beleadják magukat” abba, amit csinálnak, akik csak a célt (a hatást) látják maguk előtt, ezáltal súlyos kockázatokat vállalnak és olyan következményeket (ellenhatásokat) kell elviselniük, amelyekre nem gondoltak és nincsenek elkészülve. Ide tartoznak a *könnyelműek*, akik tetteik következményeit nem látják, vagy azzal nem törődnek; továbbá az *akaraterős fanatikusok*, akik kitűzött céljuknak mintegy hipnotikus kényszere alatt állva, a környezet és a társadalom „visszaütéseinek” egész sorát viselik el, anélkül, hogy eltérülnének céljuktól. Az előbbi többnyire értéktelen embertípus; de az utóbbiak tudatosan és módszeresen állítják be magukat erre a „dialektikátlan”, mechanisztikus cselekvésmódra; sajnálják erőiket a magasabb síkon folyó önvédelmi harctól és minden energiát a hatásra koncentrálnak, anélkül, hogy az ellenhatásokat kellő erővel kivédenék. A *könnyelműek* és az *önfeáldozók* eszerint azok, akiknél a belső szabályozás eltolódik a külső szabályozás javára, az ellenhatás a hatás javára, akiknek cselekvése tehát túlnyomóan külső, függetlennek látszó szabályozásban nyilvánul. Az előbbi típus *nem látja* az ellenhatást, az utóbbi nem törődik vele, de mindkettő *lemond az ellenhatások kivédéséről a hatások fokozása javára.*

Fordított mechanizmus van jelen ott, ahol az egyén a visszahatást túlértékeli, ami a hatás átértékelésével jár együtt. Ide tartoznak a *félénkek* és aggodalmaskodók, másrészt az *egoisták* és individualisták. Ezeknek figyelme a magatartásuk által kifejlesztett hatásról minduntalan önmagukra terelődik. A cselekvésre való elszánás azonnal felébreszti bennük a várható ellenhatás, visszahatás képzetét, ami — a félénk és aggályoskodó típusnál — gátlóan befolyásolja a cselekvőképességet, az aktivitást. Amennyiben pedig cselekszenek, nem annyira a külső eredményt, mint inkább a rájuk visszaháramló következményt érzékelik és értékelik; nem azt figyelik, hogy „mit végeztem”, hanem, hogy „mit jelent ez rám nézve”. Ezt a lelki alkatot a pszichoanalízis „narcismus”-nak, önmagába való szerelmességnek nevezi, vagy Jung nyomán befelé fordulásnak, introverciónak nevezhetjük; a hétköznapi nyelv egyszerűen önzésről beszél. Különbőség van azonban a félénk és passzív önzők s másrészt az agresszív, erőszakos önzők között. Amazok ritkábban jutnak el a cselekvéshez s ebben gátolva is vannak, mert többnyire nem a külső hatást, hanem a rájuk való visszahatást figyelik. Az agresszív vagy aktív önzőknél más a helyzet; őket az ellenhatás gondolata nem tartja vissza a cselekvéstől; de ezt a cselekvést ösztönösen vagy tudatosan úgy irányítják, hogy főleg az ellenhatásra vannak tekintettel: a kedvező ellenhatásokat erősítik, a kedvezőtleneket gyengítik, míg magával a külső hatással nem sokat törődnek.

Az emberek bizonyos fajtája tehát cselekvésében főképp a hatásra, másik fajtája pedig főképp az ellenhatásra (visszahatásra) állítódik be. Mindkettő mechanisztikus gondolkodás terméke, de mindkét típusnak, mint láttuk, van egy társadalmilag értékeesebb és egy károsabb alváltozata. E kettő között mintegy egyensúlyt tart a *dialektikus embertípus*, mely tevékenységében a hatást és ellenhatást egyformán számításba veszi. Ennek is van azonban egy

ellentéte: az *indolens* (nemtörődöm) vagy *apathikus* (érzéketlen, tompa) ember, aki sem a hatással, sem az ellenhatással nem törődik és ezért legtöbbször nem is jut el a praktikus cselekvéshez.

Ha azonban az embereket így csoportosítjuk, akkor csak azok egyéniségére és hajlamaira vagyunk tekintettel, vagyis arra, hogy miképpen állítódnak be az emberek *természetüknél fogva* a cselekvéseknek hatás- vagy ellenhatás-oldalával szemben. De vannak az egyéniségtől független, külső feltételek és tényezők is, melyek az egyént hol inkább a hatással, hol inkább az ellenhatással hozzák vonatkozásba. Vannak cselekvések, melyeknek inkább a hatása és vannak mások, melyeknek az ellenhatása gyakorlatilag jelentősebb vagy fontosabb. Ha valaki egy eszméért küzd, mely egyéni érdekek és célok fölött áll, — akkor a *hatás a fontos*. De ugyanez a helyzet minden más olyan esetben is, ahol jelentős hatás áll kevésbé jelentős visszahatással szemben. Így például az orvos munkájában néha egy ember élete áll szemben az orvos honoráriumával és mondjuk még kötelességtudásával; tehát a hatástényező nem arányos az ellenhatás tényezőjével, ill. megfordítva. Ami a betegnek pusztulás, az az orvosnak esetleg csak „kellemetlenség”.

Itt találkozunk a *társadalmi felelősség* problémájával, mely szorosan egybefügg a hatás-ellenhatás pólusainak az emberi cselekvésben való érvényesülésével. Felelősséggel cselekszik az az ember, aki tisztában van azzal, hogy a hatástól, melyet kifejt, teljes mértékben függ az ellenhatás, melyet adott esetben el kell viselnie. Felelőtlen az az ember, aki társadalmi hatást fejt ki, anélkül, hogy az ellenhatással számolna vagy azzal számolnia kellene.

E ponton kapcsolódik be az a már említett körülmény is, hogy az emberek társadalmi, termelési, illetve gazdasági helyzete egyik esetben arra szorítja őket, hogy cselekvéseik visszahatását (következményeit) teljes mértékben maguk is viseljék, — a másik

esetben viszont módjukban van messzemenő hatásokat kifejteni anélkül, hogy ellenhatással számolniuk kellene. Az előbbi helyzetben vannak a *függők* és *dolgozók*, utóbbi helyzetben a *független* gazdagok és *hatalmasok*. A dolgozó ember minden tettéért felelős, azaz nem fejthet ki lényeges hatásokat lényeges visszahatások nélkül. Társadalmi és gazdasági erőbirtoka az ilyen embernek csekély s ha abból bármily keveset áldoz, a következményeket önmagán kell éreznie. Hasonlítsuk össze ezzel a trösztvezérek példáját, akik üzleti érdekekért kisebb országokban háborúkat robbanthatnak ki (petroleumháborúk!) és az emberek ezreinek halálát okozhatják s ennek személyes visszahatásaként legfeljebb a — nyereséget vágják zsebre. Ma, amikor a kollektív felelősség elve még csak a társadalom egyes pontjain érvényesül, mikor államférfiak, akik felelőtlen politikájukkal milliókat döntöttek romlásba, köztisztületben álló polgárokként élnek embertársaik között, nem fölösleges rámutatni arra, hogy *a hatás és ellenhatás arányosítása* az emberi cselekvésben egyik szükségszerű mozzanata lesz a jövő szocialista társadalmának. Számolni kell ebben a vonatkozásban úgy az orvosi, mint a hivatali, a politikai és katonai felelősség fokozódásával. Dialektikus morál, jog- és államiélet csak úgy képzelhető, ha az egyéni cselekvés hatása és az erre való visszahatás közti aránytalanság (tehát egyik oldalon a túlságos ellenhatásnak való kiszolgáltatottság, másikon a felelőtlen hatalmaskodás és minden felelőtlen magatartás) a társadalmi erők legszélsőbb korlátozása alá kerül.

Hétköznapi életünkben ezt az alapelvet úgy érvényesíthetjük, hogy tetteinket, azoknak környezetünkre és önmagunkra való kihatásait előzetesen tudatos dialektikával mérlegeljük. Legelső szempont ebben a mérlegelésben az, hogy a hatást az ellenhatással egybevetjük, azaz mindenkor tudatosítjuk magunkban a két ellentétes kérdést: először, hogy mit jelent a szándékolt cselekvés a külvilágra, a ter-

mészeti vagy emberi környezetre nézve és másodszor, hogy mit jelent, mit idéz elő önmagunkra nézve. Vagyis értékelnünk kell azt a hatást (hatássorozatot) és ellenhatást (sorozatot), mely tevékenységünk nyomán várható. Mivel úgy a külső hatássorozat, mint a bennünket érő ellenhatások sora a korábbiak szerint úgy fogható fel, mint anyagi egységek belső ellentéti összefüggéseinek a módosítása, meg kell jelenítenünk magunk előtt ama körülményt is, hogy milyen dialektikus eltolódásokat jelent a tervezett lépés, egyrészt a befolyásolt külső egység, másrészt a magunk (belső egység) életében. Mindkét irányban alkalmazásba vehetjük a mennyiségi-minőségi szabályozásnak előző fejezetünkben leírt módszerét és annak elképzelhető változatait. Természetesen ily tudatos dialektikus megfontolásokra csak fontos elhatározásoknál van szükség, míg az élet apró mozzanataiban a mai félig ösztönös, félig tudatos cselekvésmód is beválik.

A mai ember értelmes beállítódása ebben a tekintetben is — mint minden más vonatkozásban — legfeljebb *ösztönösen dialektikus*; azaz mindenki félig-meddig önkéntelenül is számításba veszi cselekvéseinek mind a külső világra, mind önmagára nézve várható kihatásait. De a *tudatos dialektika*, itt éppúgy mint másutt, a korábbi emberi magatartást felsőbb szintre, magasabb síkra emeli. A különbség ugyanaz, mint ösztön és tudat között általánosságban. Az állat ösztönösen megtalálja táplálékát; de az ember a maga tudatos gondolkodásával oly körülmények között is képes a táplálék megszerzésére, ahol az állat ösztöne csődöt mondana. Eszerint a tudatosság bonyolultabb létviszonyok között — magasabb síkon — éri el ugyanazt (és egyebet is), mint az ösztönöség. Míg a régi embernek intuitív (ösztönszerű) módon bölcs vagy intelligens gondolkodása az akkori körülmények között rendszerint gyakorlatilag is eredményes volt, az a gazdasági és társadalmi lét mai vál-

tozásai között már nem állhatja meg helyét.* így áll a helyzet a cselekvések megfontolásával és mérlegelésével is. Míg a régi emberek elhatározásaikat a céloknak, motívumoknak, az impulzusoknak és aggályoknak egy valóságos ködéből kristályosították ki, a jövő emberének lassankint meg kell barátkoznia egy sor új fogalom számbavételével]; tudatosan le kell mérnie a hatásokat és ellenhatásokat, a hatások belső ellentétességét (l. alább), a minőségi szabályozás és a mennyiségi szabályozás ezerfélekép változó lehetőségeit, a „qualitativ csomópontokat”, a mennyiség és minőségnek egymásba való kölcsönös átcsapásait és így tovább; de legelsősorban azt, hogy *gyakorlati cselekvésben mindenütt ellentétek egységeivel és azok belső változásaival kell számolnia*. Ahhoz persze, hogy a dialektikus reagálásnak a módja valakiben „vérré váljon”, hogy azt kellően tudatosítsa, majd pedig, hogy ez a cselekvésmód — e negáció negációja útján — újra, de magasabb értelemben ösztönössé, azaz mechanikussá, megszokottá, önkéntelenné váljék benne, — ennek a könyvnek a szegényes utalásai nem elegendők. Amit itt nyújthatunk, még nem a dialektikus cselekvésmód elmélete, hanem csupán szempontok ennek az elméletnek az előkészítéséhez.

A hatások belső ellentétessége

Ebbe a problémakörbe tartozik a *hatások belső ellentmondásának* fontos kérdése is. Ha ugyanis elfogadjuk a dialektika alaptételét, amely szerint

*A régi világ elavult „tézis-dialektikája” tükröződik az antik bölcsek szavaiban és abban az irodalomban, mely a régi kor szép és helyes oldalait mintegy kijátssza a mai korszak modern gondolkodása ellen. A Lin-Yu-Tang féle kínai bölcseségek mai divatja, vagy az egyszerű emberek egyszerű bölcseségének és nagyapáink „örök igazságainak” hangoztatása szintén ezt a tendenciát szolgálja.

minden konkrét dologban (sztatikusán) ellentétek egységét és (dinamikusan nézve) ellentétek mozgását kell látnunk, úgy ebből az következik, hogy sem környezetünkre, sem a külvilágra avagy önmagunkra *semmiféle olyan hatást nem gyakorolhatunk, amely csak egyféle, egyirányú volna*. Sohasem mozgatunk meg cselekvésünkkel egyes dolgokat úgy, hogy ugyanakkor ne mozgatnánk meg másokat is. Következik ez már a „minden mindennel összefügg” dialektikus alaptételből is. Minthogy aktivitásunkkal soha és sehol sem egyértelmű dolgok, hanem belső ellentmondást tartalmazó egységek (anyagi és mozgásegységek) állnak szemközt, ebből kiviláglik az, hogy nem *serkenthetünk* valamit anélkül, hogy ezáltal valami mást — és pedig a serkentett dolog ellentétes mozzanatát — ne *gátolnánk*; de nem is gátolhatunk valamit anélkül, hogy annak valamiféle ellentétét elő ne mozdítanók, ne serkentenők vagy támogatók.

A hatások belső ellentétessége vulgáris példákön könnyen szem elé állítható. Ha két verekedő ember közül az egyiknek segíték, ezzel a másiknak ártottam, még akkor is, ha cselekedetem nem közvetlenül ellene irányul. Ha karomat behajlítom, ezzel a megfelelő hajlító izmokat működésbe hoztam, azaz *serkentettem*; de ez a test belsőleg ellentétes felépítésénél fogva csak úgy vált lehetségessé, hogy az antagonista feszítő izmaimat működésükben *gátoltam*. A hóhér, aki egy bűnöst kivégez, valamit megsemmisített (egy emberéletet), de valamit fokozott (a társadalmi biztonságot). Ha pedig valaki értékes emberéletet semmisít meg, az segített olyan erőknél, melyek a társadalmi fejlődést gátolják és minden időkbén, sajnos, igen pozitíven hatékonyak. Ha kisöprünk egy szobát, annak tisztaságát ugyanannyival növeltük, mint amennyivel a tisztatlanságát — ez is pozitív valami! — csökkentettük. Viszont ha bármit létrehozunk, valamit meg kell szüntetnünk (tagadnunk). Az iparos, aki nyersanyagból használati cikket

termel, a nyersanyagot mint olyant *megszünteti*, azaz tagadja s csak ezúton hozhat létre újat. Ugyanez érvényes minden termelésre, alkotásra, művészi munkára. Ha egy követ megmozdítok, egy billiárdgolyót elgurítok, akkor a mozgatott tárgyat megszüntetem a korábbi helyén és létrehozom az új helyén; mint ahogy Hegelnek, sőt már az eleatáknak régi görög bölcselété szerint minden megmozdulás, minden változás valami réginek a megszüntetését és ugyanakkor, ugyanabban az aktusban valami újnak a létrehozását foglalja magában. Mivel pedig minden emberi cselekvés mozgás és egyben mozgatás, ebből a hatások belső ellentmondásának a törvényszerűsége önként adódik.

Minden cselekvésünkkel tagadunk valamit, antitézist állítunk valamely tézis elé és bizonyos értelemben szintézist hozunk létre. De a hétköznapi élet gyakorlati cselekvéseire is érvényes a hatásnak ez a belső hasadása serkentésre és gátlásra, vagy megszüntetésre és létrehozásra. Ennek a törvénynek a számbavétele az emberek cselekvési módjában csak ösztönösen jut kifejezésre és a tudatos számbavétel hiánya tömördek esetben vezet félreértéshez, hibához, tévedéshez. Hány esetben megtörténik, hogy valaki segíteni akar és nem veszi észre, hogy amikor egy ponton használt, máshelyütt ártott! Vagy számtalanszor megesik ennek a fordítottja is: valaki akarata ellenére használ ott, ahol ártani akart, serkent ott, ahol gátolni akart, létrehoz ott, ahol megszüntetni akart s. i. t. Az ösztönös dialektika régimódi bölcsesége a vonatkozásoknak és kölcsönhatásoknak ebben a mérhetetlen szövedékében csak tapogatózva ismeri ki magát; s ezért sokszor árt ott, ahol használni szeretne (lásd a konzervatív gondolkodás jóindulatú baklövéseit) és megsemmisít ott, ahol létrehozni akar. S mindez azért, mert nem ismeri fel tudatosan a *hatások belső ellentmondását*. A formális logika alapján állva, csak igent vagy nemet ismer: tettei hatását csak egy irányban képzei el.

Válasszunk egy egészen triviális példát a hétköz-

napi világból: a régimódi vendéglátó gazda példáját, aki csupa jóakaratból addig tömi vendégét — ennek kétségbeesett szabadkozása ellenére — mindenféle jóval, míg végül az súlyos gyomorrontással és gazdáját titokban átkozva távozik. Ennek a „bölc” cselekvésnek a hatása is kettősen ellentétes: örömet szerzett a vendéglátónak, aki így kiélhette a maga hagyományos és rosszul alkalmazott társas vagy családi ösztöneit, — és szenvedést a vendégnek, aki a nemdialektikus gondolkodás következményeit bajjal és bosszúsággal fizeti meg. De ide jutunk a legtöbb olyan esetben, ha valaki „jót akar”, de azt nem a megfelelő úton próbálja elérni, nem véve számításba a hatások egyidejű ellentétes irányulását. Ide vezet nagyszülőink legtöbb bölcsesége, melyet hasztalanul iparkodnak a gyökeresen változott létfeltételek között élő új nemzedékre ráerőszakolni. Ide vezet, hogy konkrét esetet vegyünk, a régi korszakok emberbaráti, karitatív nyomorenyhítő tevékenysége, ha azt a mai termelési és társadalmi¹ viszonyok között is a részvételre és *egyéni jóakaratra* kívánják még mindig alapozni, ahelyett, hogy a szociális nyomor szerves állami, helyesebben társadalmi megszüntetését vennék munkába. Minél szétszórtabb a jótékonyosság, a nyomor enyhítése, minél inkább a pillanatnyi részvétel érzésén alapul, annál inkább vezet el a maga ellentétéhez, a *nyomor megmaradásához*; és minden társadalmi mozgalom, mely az egyes nyomornak *esetenkénti* enyhítését propagálja, útjában áll az egész emberi nyomor *egyetemes* megszüntetésének. Nyilvánvaló, hogy itt az egyénileg vagy társadalmilag cselekvő személyek nem látják cselekedetük hatásának belső ellentmondását, azt, hogy amikor az egyes esetben segítenek, a társadalmi segíetésnek vetnek gátat.

⁹ Itt újra egy olyan ponthoz jutottunk, mely arra indít bennünket, hogy a formális logika mechanisztikus elveivel a dialektikus materializmus magasabb elveit próbáljuk szembeállítani. A formális logika és bölcselet a „jó” és „rossz” fogalmait sem volt képes

azok ellentétes egységében és egymást-áthatásában értékelni; hanem a pólusokat egymástól különszakítva, azoknak *abszolút* értelmet és értéket tulajdonított (a vallásos szemlélet „bűn” és „erény” fogalmai). Minden konzervatív erkölcs és morál — s ezek alapján az átlagos ember — ma is a kizárólagos jóság és a kizárólagos gonoszság romantikus-misztikus fogalmainak szemüvegén át nézi embertársait és erkölcsi ítélőképességében alig jutott messzebb, mint Dumas a „Gróf Monte Christo” regényalakjainak emberábrázolásában. Manapság még különös intelligenciát jelez, ha valaki egy másik személyről megállapítja, hogy „jó ember, de vannak hibái”, vagy „gonosz ember, de el kell ismerni a jó tulajdonságait.” Csak efféle ösztönös dialektika érvényesül legjobb esetben ott is, ahol *cselekedetek erkölcsi értékeléséről* van szó.

Állandó logikai zűrzavarban élünk a biblia „ne ölj!” parancsa és ezzel merőben ellenkező társadalmi (katonai) parancsok között; és semmiféle mai vagy tegnapi könyv vagy írás nem vállalkozik arra, hogy kivezessen ebből a zűrzavarból. Csak a dialektika cselekvéselmélete világosít fel arról, hogy ugyanaz a cselekvés jó és rossz is lehet aszerint, hogy egyik vagy másik vonatkozásban nézzük. Ott ahol értékes életet védünk durva és gyilkos állati ösztönök ellen — tehát a jogos személyvédelem és önvédelem eseteiben — világosan kitűnik az emberi cselekedetek belsőleg ellentmondó hatásának a jelentősége. Embert ölni minden körülmények között „bűn” azaz hibás tett, mert hiszen egy emberi életet „tagadtunk”, és pedig helytelen módon, azaz úgy, hogy ennek a tagadásnak a tagadásából semmiféle fejlődés nem születhetik. Ámde ezzel a tettnek csak egyik oldalát jelöltük meg és pedig az emberölés *egyéni* kihatását, ellenben semmit sem mondtunk még annak az előbbivel ellentétes, *társadalmi* kihatásáról. Ha azáltal, hogy egy embert megöltünk, tíz másíknak megmentettük az életét, akkor cselekedetünk társadalmilag erény; s ugyanez az eset akkor is, ha saját életünk kockáztatásával harco-

lünk és életet semmisítünk meg annak az emberi közösségnek a védelmében, amelyhez tartozunk, vagy fejlettebb társadalom érdekében. Természetes, hogy a tett erkölcsi értékének mérlegelése a hatás belső ellentétességét és a két hatáspólus értékviszonyát figyelembe kell hogy vegye.

Már a mai embernél alkalmijag jelentkező ösztönös dialektika (intelligencia) is felismeri a hatások többirányúságát, vagyis azt a tényt, hogy ugyanannak a cselekedetnek többféle egymástól különböző hatása lehet. Dialektikus szemlélet hiányában azonban nem ismerte fel azt a körülményt, hogy *minden* cselekvésnek olyan hatása van, mely önmagában belső ellentmondást tartalmaz, illetve minden tett, sőt *már a leg-egyszerűbb mozdulat is két egymással ellentétes hatást fejt ki*. Ez természetesen csak az általános törvényszerűség megállapítása, mert azt a körülményt, hogy egy meghatározott konkrét esetben a cselekvés ellentétes hatásai miben állnak, a speciális tényismeretnek és szakismeretnek kell eldöntenie.* Ott azonban, ahol ez a szakismeret megvan, a fenti általános felismerés nagy segítségünkre lehet. Már annak a körülménynek *tudatos* figyelembevételére is, hogy minden emberi cselekvésnek — ha ez nem önmagunkra irányul — van egy külső kihatása és egy ellenhatása, azaz visszahatása a cselekvőre, — sok esetben rávezethet bennünket a helyes eljárás útjaira és módszerére.

De a dialektika még többet árul el nekünk. A ki-

*A formális logika hívei diadalmasan odaállítanak a dialektikát védő elé bizonyos dolgokat és megkérdezik: hol vannak itt egyáltalán ellentétek és azoknak az egysége? A dialektikus ilyen kérdésekre hol tud válaszolni, hol nem, aszerint, hogy az illető kérdésben való szakismerete lehetővé teszi-e a számára a dialektikus elveknek azon a ponton való alkalmazását. Ez azonban nem érv a formális logika mellett; mert a dialektika önmagát nem olyan kulcsnak állítja, mely egyszerre nyitja a megismerés összes ajtóit; hanem olyan kulcsnak, mellyel a tudomány évszázados fáradságos munkája fogja feltárni a lét eddig ismeretlen területeit.

fejtett ellentétes hatásnak egyes hatás-elemei maguk sem képeznek felbonthatatlan egységet, hanem *további, kisebb hatás-ellentétekre hasadnak*. Ha öklömmel ráütök az előttem levő asztalra, e mozdulat közvetlen és legfeltűnőbb hatás-egysége felbomlik egyrészt arra a részhatásra, melyet az asztal szenved el az ütés következtében, másrészt arra az ellentétes részhatásra, melyet az asztal ellenállása (ellenhatása) következtében magamnak kell elsz szenvednem. Ha most e két hatás bármelyikét önálló vizsgálat alá vonjuk, mindegyikről kimutathatjuk, hogy azokon belül egymásnak ellentmondó hatás-tendenciák érvényesülnek. A külső hatásban például azt látjuk, hogy az asztal látható módon elmozdul, mechanikai mozgást végez; másrészt ugyanakkor mai tudásunk alapján fel kell tételeznünk, hogy az asztallap láthatatlan kicsiny anyagi részecskéiben — molekuláiban — szintén lényeges mozgások, illetve mozgásváltozások* léptek fel. Az ütés külső hatása tehát egyesíti magában a moláris, azaz látható anyagi tömegekre és a molekuláris láthatatlan anyagi részecskékre gyakorolt hatás ellentétjeit. Ha pedig az önmagámra való visszahatást vesszük szemügyre, itt azt látjuk, hogy az asztalra való ráütés folytán egyes karizmok vagy kézizmok megfeszültek, más izmok (az antagonisták) elernyedtek; ugyanakkor egyes idegpályák és idegközpontok izgalomba jöttek, másoknak az izgalma megszűnt, azaz gátlást szenvedtek.**

De ugyanakkor mindkét oldalon egy sor másfajta ellentétes és egységes hatáspár jelentkezik, amelyek-

*Minden mozgás mélyebb lényege szerint csak mozgásváltozás, mert „új mozgás” a semmiből a természetben nem keletkezhetik.

**Az idegek izgalmanak és gátlásának dialektikus ellentét-egysége, melyet Pavlov, a világhírű orosz tudós évtizedes kísérletekkel igazolt, a modern élettannak és lélektannak, sőt — itt ki nem fejthető okokból — a jövő orvostudományának is egyik legfontosabb alapja.

nek a fenti példával kapcsolatos megbeszélése már szakkérdésekhez vezetne. Itt csak arra mutathatunk rá, hogy a *hatásoknak ez a fokozatos hasadása és elágazódása tovább folytatódik*, bizonyos pontokig, amelyeknek meghatározása csak különleges kutatások eredménye lehet. Az emberi cselekvés hatásait dialektikusan vizsgálva odajutottunk tehát, hogy a cselekedetnek (de általában minden természeti vagy társadalmi mozgásnak, aktusnak, történésnek) a közvetlen és elsődleges eredménye egy hatásellentétekből álló hatás-egység; majd pedig másodlagosan, harmadlagosan s. i. t. a hasadás útján keletkezett kisebb hatás-egységeknek, azaz mozgásegységeknek újabb ellentétpárokra való hasadása megy végbe. Az egész folyamat, melyet a *hatás kifejlődésének, kibontakozásának* nevezhetünk, hasonló törvényszerűséget mutat, mint (sztatikus példával élve) a fa elágazódása felül a törzstől az egyre nagyobb, majd kisebb ágak és ágacskák felé, alul a törzstől a nagyobb gyökereken át a hajszálgyökerekig; ugyanígy az ember és állat vérkeringésében a nagy ütőerektől mind kisebb erek és végül a hajszálerek felé való szétágazás; avagy dinamikusabb példát véve, a megtermékenyített állati petesejt kettéhasadása és fokozatos ilyen hasadások útján szövetek és szervek, majd végül az egész állati szervezet kifejlődése. *Az egységnek ellentétekre való hasadása* s e folyamatnak sorozatos lejátszódása képezi tehát azt a természeti mozgást, amellyel minden emberi cselekvés összhatása is jellemezhető. Sőt végeredményben az *anyagvilág bármely pontján kifejtett bármilyen hatást ezzel a fokozatos hasadással határozhatunk meg*. Itt rejlik az a dialektikus pont, amelytől kiindulva a kauzalizmus (oki-okozati világszemlélet) és a kondicionalizmus (a feltételek fogalmán alapuló szemlélet) ismeretelméleti vitája magasabb síkon megoldhatóvá válik.

Valahányszor tehát egy cselekvésnek már bekövetkezett vagy várható összhatását elemző módon, azaz részleteiben meg akarjuk ismerni, a fenti alapelvet

kell használatba vennünk és azt a mindenkori speciális esethez alkalmazva (szaktudás!) érvényesítenünk. E munkában meg kellett elégednünk az általános törvényszerű vonatkozások megjelölésével; s még ezek részletes kifejtését is további tanulmányokra kell bízunk, ami csak a közösség dialektikus bírálata által ellenőrzött módon történhetik.

A dialektikus cselekvésről

Azok az egyszerű tételek, melyekben az anyagi valóság* belső ellentétmozgásait kifejteni próbáltuk, további konzekvenciákban elvezetnek *elméletileg* az anyagi valóság szerkezetének és fejlődésének megismeréséhez, vagyis a dialektikus materializmus bölcséleti kiépítéséhez; *gyakorlatilag* pedig a szocializmus harcosának egyéni és kollektív céljait szolgáló helyes magatartás, célszerű cselekvés elveinek felállításához.

*A „valóság’ és az „igazság’ gyakran összekevert fogalmait egymástól világosan elkülöníthetjük a következőképpen: Valóság minden ami létezik, tehát minden anyag, mozgás és jelenség a természetben. Igazságnak ellenben csak az emberi megismerés bizonyos mozzanatait, tehát az emberi agy bizonyos termékeit lehet nevezni és pedig azokat a gondolatokat, tételeket, megállapításokat, melyek az általuk képviselt, visszatükrözött valóságnak megfelelnek, azt helyesen tükrözik. Hogy a föld forog, hogy az állat élőlény, ezek valóságok és igazságok is egyben. Valóságok annyiban, amennyiben ezeket a tényeket az emberi gondolkodástól és megismeréstől független létezésükben tekintjük; igazságok annyiban, amennyiben a megismerés oldaláról, mint eszméket vagy ténymegállapításokat, elveket, tételeket fogjuk fel őket. A valósággal szemben áll egyrészt az igazság (helyes gondolati tükrözés), másrészt a hazugság vagy hamisság (hibás gondolati tükrözés). F. kettős ellentét-egység részletes ismeretelméleti boncolása azonban túlmessze vezetne. Természetesen az „igazságok”-nak szellemtudományos értelemben való elfogadása helytelen, mert az így értelmezett igazságok a termelőerőknek és ezekkel kapcsolatos társadalmi-gazdasági tényezőknek a változásaival együtt maguk is folyton változnak.

Itt az a veszély fenyeget, hogy a szocialista cselekvést valaminő tág értelemben azonosítjuk a dialektikus cselekvéssel és ez alapon már egyes jelentéktelen altruista vagy önzetlen gesztusokat, jóindulatú magatartást, vagy akár egy feladat helyes — tehát tágabb értelemben dialektikus — elvégzését már „szocialista cselekvésnek nevezzük.

A világtörténelem mai szakában ez az eljárás hibás volna, mert mintegy felhívítaná azt, amit magasabb és egyedül helyes értelemben szocialista, tehát dialektikus cselekvő emberi magatartásnak kell neveznünk. Hogy a különbséget megérthessük, vissza kell térnünk az elméleti résznek ama megállapításaira, melyek a *valóság síkjai*val, fejlődésfokaival, nagyságrendjeivel, az anyag és a mozgás változó rendű alakjaival függnek össze.

Minden cselekvés meghatározott nagysági rendekben játszódik le. Ennek az egyszerű ténynek a felismerése a polgári etikából és életbölcseletből teljesen hiányzik, míg a cselekvés dialektikus módszerében döntő jelentőséget nyer. Nézzük ezt a kérdést közelebbről.

Ha egy papírdarabot gyufával lángrollobbantunk, cselekvésünk hatása a *szervetlen* világ egyes nagyságrendjeiben zajlik le: részint az elektronok világában (fény sugárzás), részint az atomok és molekulák rendjében (a papír molekuláit magas hőfokon oxigénmolekulákká egyesítjük s így az előbbieket felbontjuk, az atomok új kapcsolatait hozzuk létre), részint a látható és megfogható dolgok molárismechanikai nagyságrendjében (a papírt megsemmisítjük). De ugyanezzel a cselekvéssel hatást fejthetünk ki az élőlények *biológiai nagyságrendjében is*, ha azt pl. egy másik ember jelenlétében és annak tudtával végezzük; így az illető emberben látási, esetleg hőbenyomást, élményt, talán gondolatot is ébresztettünk fel, őt élettanilag és lélektanilag befolyásoltuk. De lehetséges, hogy ugyanez a cselekvés a *társadalmi* nagyságrendbe is belenyúl; így ha az a papír, melyet

elégettünk, netán egy fontos levél volt, amelynek megsemmisítése családi vagy politikai bajokat idéz elő vagy szüntet meg. Látjuk tehát, hogy egy emberi cselekvést értékelni lehet abból a szempontból, hogy annak hatásai az anyagi valóságnak mely nagyságrendjeiben játszódnak le.

Már az az ember is, aki tétlenül és mozdulatlanul egy helyben áll vagy fekszik, bizonyos természeti nagyságrendben „cselekszik”, azaz hatást fejt ki: pl. testének felületéről visszaveri a ráeső fénysugarakat s ezáltal a környezet fénytani viszonyaira befolyást gyakorol, vagyis „cselekvése” az elektronmozgások körére terjed ki. De ugyanekkor molekulárisán is hat azáltal, hogy meleget termel és ezzel közvetlen környezetét átmelegíti, hogy a talajra vagy az ágyra stb. nehezedik s annak anyagát a nehézkedési erő folytán módosítja, reá nyomást gyakorol. Ugyanebben az irányban moláris, mechanikai hatást is fejt ki: s mindezt anélkül, hogy gyakorlati értelemben „csinálna” valamit. De lehetséges az is, hogy egy embernek a *tétlensége* magas társadalmi síkon nyer jelentőséget, mint olyan *negatívum*, amely társadalmi *pozitívum* értelmével bír: például egy királynak vagy hadvezérnek a tétlensége, azaz passzivitása oly történelmi pillanatban, amikor a nép vagy ország gyors és energikus tetteket vár. Ilyenkor az előálló nagy horderejű társadalmi következmények az anyagi valóság legmagasabb síkjaira nyúlnak fel; egyben pedig a negatív és pozitív ellentéteinek dialektikus azonosságát példázzák.

Az az orvos, aki egy beteget meggyógyít, elsősorban biológiai téren (=nagyságrendben) cselekszik, de tevékenysége szociális síkokon is kihat (pl. a családra, vagy ha a beteg egy államférfi, esetleg a nemzetre is stb.). A vegyész általában atomokkal és molekulákkal dolgozik, a fizikai sugárzások kutatója elektronokkal operál, a botanikus vagy növénygyűjtő alsóbb biológiai síkon, a fiziológus magasabb biológiai nívón, a politikai vezetők széles társadalmi síkon pl. osztályok,

pártok körében tevékenykednek. A kőtörő, gépmunkás, mérnök cselekvései főleg a mechanikai nagyságrend szakaszára esnek. Általában azonban, mint említettük, ugyanaz a cselekvés vagy akár egyszerű mozdulat, sőt mozdulatlan magatartás is oly *aktivitást* (hatást, tágabb értelemben vett tevékenységet) jelent, mely az anyagi valóság *több* rétegeire, fokozatára, síkjára egyszerre és azonosan terjed ki. Mégis valamely adott cselekvésnek több lehetséges hatássíkja közül mindig egy bizonyos sík a specifikus, a lényeges, a sajátos és legfontosabb, míg a többi síkra a cselekvés csak „átnyúlik”, mintegy átcsap. Ilyen specifikus síkjai (tere) a cselekvésnek fenti példák szerint fizikusnál az elektron vagy molekula, vegyésznel az atomok világa, biológusnál a sejt és a szövet, orvosnál a szervezeti működés, egy anyánál a család társas fokozata, gazdasági, katonai vagy politikai elöljáróknál, vezetőknél pedig a megfelelő társadalmi fokozatok. E vonatkozásban *a cselekvés hatássíkjáról* vagy röviden a cselekvés síkjáról, nagyságrendjéről, fokozatáról beszélhetünk.

A síkok fogalmát a kifejlesztett dialektika nem nélkülözheti és teljesen mindegy, hogy ezzel kapcsolatban fejlődési fokokról, értékrendekről, nagyságrendekről, egymást követő egységekről, minőségekről, szintézisekről vagy általában az anyagi valóság formáiról van-e szó.* Mivel azonban a szintézis fogalma egységesen jelzi az egyes dialektikus mozgásszakok befejeződését és új hasonló elvű fejlődési szakoknak a kezdetét, — ezért a *Hegeltől* kiinduló és *Engels* tanain át vezető egyenes vonalon szintézisek összefüggéséről, vagy *szintézisek szintéziseiről* szólhatunk, ami a „változás változása” néven ismert alaptörvénnyel szorosan kapcsolatos.

*Marx és Engels rendszerint magasabb síkokról, továbbá az anyag és mozgás különböző formáiról, területeiről beszélnek.

Ezen az úton megközelíthetjük a *szocialista cselekvés* egynémely alapgondolatát, melyhez a jól értelmezett dialektikus gondolkozási módszerek szükségképp el kell vezetnie. *A szocialista cselekvés társadalmi cselekvés*, a társadalom nagysági síkján, annak rendjében folyik le, (bár természetesen lenyúlhat és mindenkor lenyúlik alsóbbrendű és korábbi szintéziseken keresztül az anyagvilág legalsó síkjáig, az elektronig is). De a társadalmi valóság nem egyetlen síkot, hanem kiterjedt síkrendszert jelent, ahol a család, nép, nemzet, osztály, emberiség, illetve társadalom fogalmak különböző szintéziseknek felelnek meg. A szocialista magatartás sajátképpen *a legmagasabb társadalmi síkon mozog*, helyesebben e sík felé, az osztályok küzdelmén keresztül a felsőbbrendű társadalmi forma megvalósulása felé törekszik. *Ott* tagad és oly módon tagad, ahol a tagadás tagadása útján az új és tökéletesebb, szintétikusabb társadalmi valóság, a szocializmus felé haladó mozgást, változást és fejlődést segítheti elő..

Ámbár tehát a legszürkébb emberi cselekedetet is mint dialektikus vagy esetleg nemdialektikus cselekvést jellemezhetjük, mégis az emberiség dolgozóinak a létért való harcában dialektikus vagy — ami itt azonos — szocialista cselekvésnek elsősorban az egyén olyan aktív magatartását nevezzük, mely a jelenlegi legmagasabb társadalmi síkon lezajló ellentétarcba nyúl bele és annak mennyiségi-minőségi mozgását, bármily csekély mértékben is, úgy szabályozza, ahogyan ezt a magasabb társadalmi szintézis felé való (tényleges és nem csak látszólagos) törekvés szempontja és érdeke megköveteli. Más tehát a hasznos vagy produktív munka és ismét más a szocialista tevékenység. Az orvos, a mérnök, a tanító munkája lehet hasznos és produktív, de nem „szocialista munka” a szónak szigorú értelmében, mert hiszen e tevékenységek a társadalom fejlődésének alsóbb síkjain is elvégezhetők, sőt ott néha ellentétbe is kerülhetnek éppen a szocializmus céljaival és törekvéseivel. Napjainkban

a szocialista cselekvés kifejezetten politikai téren mozog, osztályok közti ellenhatásokkal kapcsolatos és ezen az ellentétmozgáson belül olyan szabályozásokra törekszik, melyek a szocialista szintézisbe való átcsapást készítik elő, illetve ehhez az előkészítéshez hozzájárulnak. Itt nemcsak a dolgozó és harcoló osztályok vezetőire gondolunk. Az osztálytudatos munkás vagy paraszt már szavazatának egyszери leadásával is dialektikusán cselekszik és politikai síkon tevékeny, mint ahogy orvosi ténykedést fejt ki már az az ember is, aki fázó társát meleg kabátba burkolja. Annál inkább dialektikusan jár el, ha pl. arra törekszik, hogy a társadalom összes haladó rétegeinek összefogását elősegítse, amely összefogás egyedül képes azt az erőt létrehozni, mely a társadalmi mozgás átcsapását a magasabb fejlődési szakaszba, vagyis a szocializmus megvalósítását biztosítja. Ebben az értelemben kell minden dialektikusan gondolkozó embernek a szocialista cselekvést megtanulnia, hogy így egyénileg bekapcsolódjék annak a legmagasabb földi valóság-síkon folyó ellentét harcnak a belső mozgásába, mely a világtörténelem mai korszakában új társadalmi szintézisnek, a valódi szocializmusnak a bevezetője.

Tartalomjegyzék

Előszó	3
I. rész. ELMÉLETI DIALEKTIKA	5
Alapvetés	5
A dialektikus alaptörvények	12
Az egységek azonossága és ellentétessége	22
Az ellentétek dinamikus egysége	34
1. Az ellentétek mozgása	41
2. Az ellentétek változása	44
3. Az ellentétek fejlődése	51
A szintézisek összefüggése	59
II. rész. GYAKORLATI DIALEKTIKA	67
A dialektikus gondolkodás néhány alapelve	67
Az egység és ellentétesség küzdelme	76
A „dinamikus egyensúlyozás” elve	82
Mennyiségi és minőségi szabályozás	89
Hatás és ellenhatás	113
A hatások belső ellentétessége	126
A dialektikus cselekvésről	134